मुर्दा श्री अभिमन्युको शरिरमा * हेर्दै ठुलो शोकले ।
लागिन् भन्न ति द्रौपदी मुटुमहाँ * गाँठो परी कष्ठले ॥
हे बाबू ! तिमि मान्य व्यक्तिहरूको * गर्थ्यौ सदा आदर ।
गर्दैनौ किन आज आदर, सबै * छौं मान्य नारी-नर ।४३
देख्दामा तिमिले मलाइ कहिले * दुःखी तथा व्याकुल ।
मेरो दुःख हटाउँथ्यौ गरि कुरा * मीठो तथा कोमल ॥
मिल्ने कौरव दुष्टका सँग कुरा * हाम्रो चलेकै घरी ।
लिन्छु राज्य मुमा ! लडेर रणमा * भन्थ्यौ अगाडी सरी ॥४४
जस्तो कष्ट मलाइ हुन्छ अहिले * तिम्रो कुरा संझदा ।
त्यस्तो कष्ट भएन घोर वनमा * सन्ताप भोगी लिंदा ॥
बाबू, पाण्डव पाँचमा तिमि थियौ * आत्मा सरीका प्रिय ॥
तिम्रो ती सबकै अघिल्तिर गरे * वैरीहरूले क्षय ॥४५॥
कैह्ले लाग्दछ काम पाण्डु-सुतको * त्यो धीरता, शूरता ।
जस्तो जे अब यी पराक्रम गरून् * धिक्कार ठान्छु म ता ।
हा हा पुत्र ! भनी विलाप त्यसरी * श्री द्रौपदीले गरिन् ।
वाणी रुद्ध भएर स्वप्न नसकी * क्यै बेर मूर्छा परिन् ॥४६

अर्जुनको प्रतिज्ञा सुनेर जयद्रथ भयभीत हुनु—

राजन् ! पाण्डव वीरको शिविरमा * छाई करूणा रस ।
रुन्थे पुत्र मर्‍यो भनी धुरु-धुरु * त्यागी सबै साहस ॥
रातो अर्जुन वीर वीर-रसको * उत्पाहले देखिए ।
बिर्सी कष्ट सबै कठोर स्वरमा * गर्जेर भन्दा भए ॥४७
हे योद्धागण, वीर, विज्ञजन हो ! * मेरो प्रतिज्ञा सुन ।
एक्लो त्यो अभिमन्युको समरमा * जस्ले लियो जीवन ॥

कस्तै वीर पराक्रमी समरको * ज्ञाता भए तापनी।
बाँच्नै छैन कदापि जान्नु सबले * मार्नेछु मैले भनी ॥४८
पैह्लो कारण हुन् जयद्रथ लिने * त्यो पुत्रको जीवन।
भोलीकै दिनमा म मार्दछु स्वयं * संग्राममा तिन्कन ॥
पूरा गर्न सकीनँ यो प्रण भने * त्यागनेछु मैले तन।
साक्षात् शंकर भैं थिए त्यति कुरा* भन्दा त्यहाँ अर्जुन॥४९
अश्रु-पूर्ण दिए दुवै नयन ती * जुन् वीरको शोकले।
बल्दो अग्नि-शिखासरी हुन गए * तत्काल ती रोषले॥
द्यौता, दानव, यक्ष, राक्षस तथा * गन्धर्व विद्याधर।
द्रौणी, द्रोण र कर्ण, श्रीकृपजि नै * रक्षार्थ हुन् तत्पर ॥५०
मद्दत् श्रीयम, इन्द्र, रुद्र सबले * तिन्को गरुन् तापनी।
मार्छु निश्चय त्यो जयद्रथ ठुलो * हो शत्रु मेरो भनी॥
हे राजन् ! मणिहीन नागसरिको * निश्वास छाडीकन।
गर्थे बातसँगै कठोर धनुको * टङ्क र श्रीअर्जुन ॥५१॥
देखी साहस, पार्थको प्रण सुनी * वैरीहरूका चर।
बिन्ती गर्न पुगे सुयोधनकहाँ * मानेर मन्मा डर॥
त्यो संवाद सुनेर सिन्धु-पतिले * मर्नेछु भोली भनी।
श्री दुर्योधनलाइ सादर भने * अ यन्त दुःखी बनी॥५२
रक्षा गर्नुहवस् सुयोधन ! छिटै * मेरो कुनै यत्नले।
भोली निश्चय मार्दछन् समरमा * क्रोधित भई पार्थले॥
यस्तो बात सुनेर सिन्धुपतिको * हाँसेर दुर्योधन।
लागे भन्न बुझाइ व्यर्थ डर यो * मानीरहेछौ किन ? ॥५३
द्रोणाचार्य र कर्ण, श्रीकृप गुरु * श्रीशल्य, द्रौणी, शल।
तिम्रा निम्ति तयार छन् अरु पनी * योद्धा र सेना-दल।

सक्छौ लड्न तिमी पनी समरमा * शस्त्रास्त्र द्वारा जब ॥
व्यर्थैमा डर पाण्डुका तनयको * पर्दैन मान्नू अब ॥५४

धेरै साहस द्रोणले पनि दिए * गर्छु म रक्षा भनी ।
फर्के सिन्धु-पति छिटै शिविरमा * शंकित् थिए तापनी ॥
हे राजन् ! धृतराष्ट्रले जब सुने * संग्रामको हालत ।
सम्झी श्री अभिमन्युलाइ मनमा * रोए नराम्रोसित ॥५५॥

व्यासजी र युधिष्ठिरको मृत्युविषयक प्रश्नोत्तर :—

ज्ञानी धर्म-कुमारको जब भयो * उद्विग्न साह्रै मन ।
डुल्दै व्यास मुनी उपस्थित भए * तिन्लाइ सम्झाउन ॥
पाई दर्शन व्यासजीकन दिए * तत्काल सिंहासन ।
पाँचै भाइ मिली प्रसन्न मनले * तिन्को गरे पूजन ॥५६॥
हे सर्वज्ञ मुने ! म विह्वल भएँ * त्यो पुत्रको शोकले ।
शान्ती प्राप्त हुने मलाई दिनुहोस् * शिक्षा कुनै नाथले ॥
मर्छन् भूपति जो अनेक रणमा * तिन्लाइ मार्ने छ को ?
उत्पत्ति कसरी भयो अघि कहाँ * कोदेखि त्यो मृत्युको ? ५७
त्यस्ले जीवन लिन्छ जीवहरुको * हे नाथ ! कुन् कारण ?
शंका गर्नुहवस् निवारण सबै * मेरो बुझाई मन ॥
बिन्ती धर्म-कुमारको सुनिसकी * भन्नूभयो व्यासले ।
शान्ती प्राप्त हुँदैन हे नरपते ! * चिन्ता तथा शोकले ५८
पैहेलेको इतिहास यै विषयको * भन्छु म योटा सुन ।
राजा एक थिए 'अकम्पन' कुनै * ज्ञानी तथा सज्जन ॥
तिम्रो झैं सुत मारियो समरमा * ती भूपतिको जब ।
शिक्षा नारदले दिई नृपतिको * चिन्ता हटाए सब ॥५९

भन्दैछु म त्यही प्रसंग विधिको * यो विश्वको सृष्टिमा।
बढ्दै जीव गए प्रशस्त नमरी * हे भूप! संसारमा॥
ब्रह्मालाइ भनिन् गई पृथिवीले * त्यो कष्ट आफ्नू जब।
तिनको बात सुनी विचार नगरी * ब्रह्मा रिसाए तब॥६०॥
ब्रह्माको त्यहि क्रोधबाट सहसा * प्रत्यक्ष आगो सरी।
नारी एक त्यहीं उपस्थित भइन् * त्रैलोक्यकी सुन्दरी॥
तिनको नाम बताइ 'मृत्यु' विधिले * आज्ञा दिए सादर।
तिम्रो नै वशमा हुनन् पृथिवीका * प्राणी र नारी-नर॥६१॥
हे मृत्यो! तिमिले लिनू समयमा * प्रत्येकको जीवन।
ब्रह्मालाइ भनिन् विनम्र स्वरमा * तिन्ले दुखी भैकन॥
सक्छु गर्न विनाश सृष्टि कसरी * पुत्री भई नाथको।
दोषी हुन्छु म बन्धु-बान्धव सबै * मारीदिंदा लोकको॥६२॥
गाह्रो कार्य छ नाथ! यो म अबला * नारी कहाँ सक्दथैं!
मेरो लायक कार्य क्यै अरु दिए * आनन्दले गर्दथैं॥
ब्रह्माले सुनि मृत्युको विनय त्यो * आज्ञा दिए सादर।
मैले भन्छु जती प्रसन्न मनले * हे मृत्यु! पूरा गर॥६३
आयू क्षीण भएर जीव जतिले * त्याग्छन् स्वयं जीवन।
व्याधी, रोग, जरा अनेक थरि छन् * त्यो मृत्युको कारण॥
त्यस्मा पाप पनी कुनै तरहको * लाग्दैन हे सुन्दरी!
मैले दिन्छु हुकुम् गई गर तिमी * त्यो काम राम्रो गरी॥६४॥
दैवाधीन र कर्मको वश परी * प्राणी सबै मर्दछन्।
जो देला तिमिलाइ दोष, सबले * त्यो मूर्ख हो भन्दछन्॥
काम-क्रोध त्यजेर धर्म-पथको * गर्दै रही पालन।
शंका कत्ति नमानि जीवहरुको * लेऊ तिमी जीवन॥६५

भोगुन् लौं सब कर्मको फल भनी * यो सृष्टि पूरा भयो ।
गर्नू कार्य समान भाव सबमा * राखेर, कर्तव्य हो ॥
सोही कारण कर्ममाफिक शुभे ! * जो मर्छ मर्नैं दिनू ।
दिन्छन् दोष मलाइ नै सब भनी * पर्दैन चिन्ता लिनू ॥६६॥
ब्रह्माले त्यसरी बुझाउनुभयो * ती मृत्युलाई जब ।
लागिन् मार्न समस्त लोकभरिका * प्राणी तथा मानव ॥
यो संवाद सुनाइ धर्म-सुतको * क्यै शान्त पारी मन ।
लागे भन्न बुझाइ बात हितको * श्री कृष्णद्वैपायन ॥६७॥

युधिष्ठिरलाई सोह राजाहरूको उदाहरण दिनु—

हे राजन् ! पहिले थिए नरपती * कोही ठुला सृञ्जय ।
गर्थे ती शुभ कर्म जीवन थियो * अत्यन्त शान्तिमय ॥
नारद्ले मल-मूत्र नै सुन हुने * योद्धा तथा सद्गुणी ।
छोरो एक हुने दिए वर अघी * हुन् भक्त मेरा भनी ॥६८॥
होला 'पारस' झैं दिने सुन सदा * पक्का अनौठो मणि ।
जान्थे भूपतिका कुमार वनमा * ठूलो शिकारी बनी ॥
यस्तो क्षुद्र विचार राखि मनमा * पक्री कुनै चोरले ।
मार्‍यो पेट चिरेर पुत्र नृपको * त्यो, रत्नको लोभले ॥६९॥
राजा सृञ्जय पुत्रको मरणले * अत्यन्त दुःखी थिए ।
ज्ञानी नारदले पुगी हित हुने * तिन्लाइ शिक्षा दिए ॥
त्यागी शोक, चलाइ शान्त मनले * साम्राज्यको शासन ।
राजा सृञ्जयले ठुलो सुख गरी * त्याग्दा भए जीवन ॥७०॥
लिन्थे भाग स्वयं गई सुरहरू * जुन् यज्ञमा हर्षले ।
सक्तैनन् मख गर्न श्री मरुत झैं * अर्को कुनै भूपले ॥

जसले दीन, दरिद्र, ब्राह्मण, प्रजा * राजी गरेका थिए ।
बाँचेनन् ति पनी सधैं, समयमा * त्यो देह त्यागी गए॥७१
पैह्ले एक 'सुहोत्र' नामक थिए * दानी ठुला भूपति !
धेरै यज्ञ गरेर विप्रगणमा * बाँड्थे तिनी सम्पति ॥
सक्तैनन् अब गर्न शासन कुनै * ती भूप भैं लोकमा ।
त्यस्ता भूपतिले पनी तन त्यजी * जानूपऱ्यो स्वर्गमा ॥७२
राजा 'पौरव' नामका अघि कुनै * ठूला प्रतापी थिए ।
तिन्ले जो हयमेध उत्तम गरी * सम्पत्ति बाँडी दिए ॥
बाँडे त्यो धन खूब, बोक्न नसकी * भेट्टाउनेले पनि ।
गर्दछन् सुख भोग स्वर्गपुरीको *त्यो देह त्यागी तिनी॥७३
जस्ले यज्ञ गरी सुपात्र द्विजमा * बाँड्थे सदा दक्षिणा ।
इच्छिन् वस्तु दिएर पूर्ण सबको * जस्ले गरे कामना ॥
जुन् राजासरिको भएन अझ तक् * दानी तिनै लोकमा ।
त्यस्ता भूप 'शिवी'पनी तन त्यजी* जाँदा भए स्वर्गमा ॥७४
को जान्दैन प्रभाव हे नरपते ! * श्री रामको गौरव ।
जस्ले त्यागिदिए प्रसन्न मनले * साम्राज्य औ वैभव ॥
जस्को राज्यभरी प्रजागण सुखी * दानी थिए सज्जन ।
त्यस्ता भूपति रामजी पनि गए * वेला पुगेका दिन ॥७५॥
ल्याएथे अघि जाह्नवीकन यहाँ * जस्ले तपस्या गरी ।
तारे पूर्वज जो अकाल गतिले * पैह्ले गएथे मरी ॥
जस्ले यज्ञहरू गरेर द्विजको * खुशी गराए मन ।
त्यस्ता भूपति श्री भगीरथ पनी * बाँचीरहेनन् किन ?॥७६॥
जान्थे स्वर्ग सदेह मानिसहरू * जस्को गरी दर्शन ।
गर्थे उत्तम जो अनेक मखको * सानन्द आयोजन ॥

जस्को गर्न सकिन्न शौर्य-बलको * उत्कर्षको वर्णन ।
त्यस्ता भूप दिलीपले पनि यहीं * त्यागीदिए जीवन ॥७७॥
'मान्धाता' नृपती तिनै भुवनमा * कीर्ति फिंजेका थिए ।
तिन्ले ब्राह्मणलाइ यज्ञहरूमा * संपत्ति इच्छित दिए ॥
त्यस्ता विज्ञ नरेशले पनि यहीं * त्यागनूपऱ्यो जीवन ।
मान्छौ दुःख तिमी मऱ्यो सुतभनी*राजन् ! वृथामा किन ?७८
हज्जारौं हयमेध जुन् नृपतिले * आनन्द मानी गरे ।
आफ्ना दीन प्रजा दुखी स्वजनको* संकष्ट जस्ले हरे ॥
दोस्रो इन्द्रसमान कीर्ति भवमा * जस्ले फिंजेका थिए ।
त्यस्ता भूप ययाति स्वर्गपुरिमा * त्यो देह त्यागी गए ॥७९
हे राजन् ! 'शशबिन्दु' नामक अघी* जो श्रेष्ठ राजा थिए ।
रानी एक सहस्रमा सुतहरू * तिन्का हजारौं भए ॥
ज्ञानी भूपतिले ठुला मखहरू * धेरै गरे तापनी ।
गर्दैछन् सुख भोग स्वर्गपुरिमा * त्यो देह त्यागी तिनी ॥८०
अग्नीको वरदानले दिन-दिनै * जो दान गर्थे सुन ।
श्रद्धापूर्वक अग्निहोत्र विधिको * जो गर्दथे पालन ॥
जस्को ख्याति थियो तिनै भुवनमा* विख्यात औ अक्षय ।
बाँचेनन् ति पनी गए समयमा * स्वर्लोक राजा 'गय'॥८१
जस्ले देव, मनुष्य, पितृ, अतिथी * -को गर्दथे पूजन ।
जो स्वाध्याय र अग्निहोत्र विधिको* गर्थे सधैं पालन ॥
दिन्थे दान अनेक यज्ञहरूमा * जो भूप आनन्दले ।
बाँचेनन् ति पनि लाग्यो समयमा * आएर दुष्कालले ॥८२॥
खेल्थे निर्भय खूब बाल वयमै * जो सिंहका साथमा ।
फैलेको अझसम्म कीर्ति छ ठुलो * गुन्न भूपको लोकमा ॥

ऐह्ल सम्म छँदैछ जुन् भरतको * नै नामले 'भारत'।
त्यस्ता भूप मरे भने किन तिमी * हुन्छौ वृथा दुःखित ८३
दिन्थे पर्वत मार्ग जो उदधिमा * हिंड्थे धरा झैं गरी।
जस्को देव, मनुष्य, यक्षगणले * गर्थे सदा चाकरी॥
इच्छामाफिक भूमिको गरिलिए * जुन् भूपले दोहन।
गर्दैछन् सुख भोग तो 'पृथु' मरी * बाँचीरहेनन् किन ? ॥८४
एक्काईस पटक् गराइ पृथिवी- * लाई विना क्षत्रिय।
बाँचेकै अझसम्म छन् परशुराम् * मर्छन् पछी निश्चय॥
चिन्ता गर्नु वृथा छ यो पृथिविमा * जन्मे जती मर्दछन्।
सोही कारण हो असत्य दुनियाँ * ज्ञानीहरू भन्दछन्॥८५
जस्का गर्न सकिन्न सद्‌गुणहरू * आँटे पनी वर्णन।
त्यस्ता भूपतिले पनी यश फिंजा * त्यागी गए जीवन॥
तिम्रो जो सुत मारियो नरपते ! * त्यस्मा थियो कुन् गुण ?
जस्का निम्ति गरेर शोक यसरी * रुन्छौ मलाई भन॥८६
शिक्षा नारदको सुनी नृपतिले * सन्तोष माने तर।
तिन्को दुःख बुझेर देव-ऋषिले * कल्याणको खातिर।
राजाको मृत पुत्रलाइ सहसा * पारी दिए जीवित।
पाई जीवित पुत्र सृञ्जय भए * आनन्दले हर्षित॥८७॥
त्यो आख्यान सुनाइ पाण्डु-सुतको * चिन्ता हरी व्यासले।
शिक्षा धर्म-कुमारलाइ दिनुभो * राम्रो गरी स्नेहले॥
दैवाधीन छ जीव, व्यक्ति सबको * मर्नू तथा जन्मनु।
केही दुःख पऱ्यो भने अबुझ झैं * हो व्यर्थ चिन्ता लिनु॥८८
जानेको तिमिले छ कष्टहरूको * संसार हो यो घर।
दैवाधीन भई मऱ्यो सुत भनी * रुन्छौ तिमी धर्‌धर॥

जानेको छ असत्य हो भनि सबै * -ले विश्वलाई तर ।
रुन्छन् दुःख पऱ्यो भने अबुझ झैं * प्रत्येक नारी-नर ॥८९॥
यो संसार असत्य विज्ञ जनले * औ शास्त्रले भन्दछन् ।
हो यो सत्य कुरा तथापि सहसा * कुन् व्यक्ति पत्याउँछन् ?
मनूं जन्मनु दैवका अधिनमा * जानेर हे भूपति !
चिन्ता व्यर्थ गरी रह्यौ मदि भने * सप्रन्न तिम्रो मति ॥९०
थाल्छन् गर्न अनर्थ क्षत्रिय ठुला * राजाहरूले जब ।
तिन्लाइ वशमा गराउन भनी * उद्योग गर्छन् सब ॥
देखी-देखि अनीति मौन भइ जो * बस्छन् ठुला क्षत्रिय ।
त्यस्तालाइ सुविज्ञ भूपहरूले *मान्छन् कहाँ क्षत्रिय ! ॥९१
राजन् ! पुत्र मरेर दुःखित भई * कर्तव्य त्यागयौ भने ।
बिर्सी सत्पथ कष्ट-रूप रहमा * छौ बेसरी गाडिने ॥
हाँस्छन् कौरव हर्षले शिविरमा * देखेर तिम्रो स्थिति ।
रुन्छौ चित्त दुखाउँदै तिमि भुली * कर्तव्य हे भूपति ! ॥९२॥
बिर्सी कष्टहरू सबै तरहका * पारेर चित्त स्थिर ।
के गर्दा हित हुन्छ सोचि मनले * कर्तव्य आफ्नू गर ।
शिक्षा पाण्डु-कुमारलाइ त्यसरी * श्री व्यासजीले दिए ।
अन्तर्धान भएर आश्रममहाँ * तत्काल फर्की गए ॥९३॥

व्यग्र चित्त भएका अर्जुनलाई श्रीकृष्णले बुझाउनु र पाशुपतास्त्र दिलाउनु :—

सुन्दा श्री धृतराष्ट्रले मरण त्यो * श्री पार्थका पुत्रको ।
भन्थे त्यो कुलदीप, द्रोण गुरुकै * दुर्नीतिले मारियो ॥
ज्ञानी सञ्जयले सबै जब गरे * संग्रामको वर्णन ।
त्यो संवाद सुनी प्रजागण पनी * रोए दुखाई मन ॥९४॥

हाम्रो जीत भयो भनीकन उता * हर्षित थिए कौरव ।
सन्ध्याकाल भयो गए शिविरमा * दुःखी हुँदै पाण्डव ॥
निद्रा लाग्न सकेन तापनि बसे * शय्या महाँ अर्जुन ।
श्री योगेश्वर बस्नुभो नगिचमा * तिन्लाइ सम्झाउन ॥९५॥
डर्लाग्दो परिणामको अलिकती * ख्याले नराखीकन ।
मार्छु सिन्धुपती भनी किन गऱ्यौ * गम्भीर त्यस्तो प्रण ॥
भोली पूर्ण भएन त्यो प्रण भने * संग्राममा अर्जुन !
तिम्रो के गति हुन्छ सम्झिकन त्यो * आत्तिन्छ मेरो मन ॥९६
त्यो गम्भीर कुरा सुने विजयले * श्री कृष्णजीको जब ।
लागे भन्न तिनी विनम्र स्वरमा * न्यूहेर हे केशव !
जस्का चिद्घनरूप ईश्वर सदा * छन् साथमा रक्षक ।
त्यस्ले त्यो प्रण पूर्ण गर्छ सहजै * हे शत्रु-संहारक ! ॥९७॥
त्यस्को मद्दत गर्न इन्द्र, यम नै * आए पनी युद्धमा ।
जित्नेछु म प्रतापले हजुरको * तिन्लाइ संग्राममा ॥
मेरो शक्ति तथा पराक्रम सबै * संसारले जान्दछन् ।
हे योगेश्वर ! यी मलाइ प्रभुले * जाँच्ने कुरा मात्र हुन् ॥९८
बिन्ती अर्जुनको सुनी मुसु-मुसू * श्री कृष्ण हाँस्नूभयो ।
गर्थे मित्र दुवै कुरा निशि भने * विस्तार आधा गयो ॥
गर्दा चिन्तन चित्तमा विजयले * लागेन निद्रा जब ।
माया आफ्नु फिंजाइ भट्ट हरिले * छोपीदिनूभो तब ॥९९॥
शय्याबाट उठाई बक्सनुभयो * बाहु समाई कन ।
स्वप्नाकै स्थितिमा हिंडे हरिसँगै * आनन्दले अर्जुन ॥
लोकालोक, समुद्र, उत्तम नदी * नाला, ठुला पर्वत ।
देख्ता बाग, तड़ाग, आश्रम, कुटी * हुन्थे तिनी हर्षित ॥३००॥

यौटा पर्वतको ठूलो शिखरको * माथी पुगे ती जब ।
देखेथे उभिएर घोर तपमा * लाग्नुभएको शिव ॥
बाँधेको शिरमा जटा र कटिमा * जस्को छ बाघम्बर ।
आँखा तीन र नागको छ गहना * घाँटी भरी सुन्दर ॥१॥
बाहूमा छ त्रिशूल भस्म तनमा * वामाङ्गमा पार्वती ।
देखी सूर्यसमान कान्ति शिवको * आनन्द मानी अति ॥
टाढैबाट गरी प्रणाम दुइले * श्री शम्भुका पाउमा ।
लागे गर्न गई नगीच स्तुति यो * उत्साहका साथमा ॥२॥
हे विश्वेश्वर ! आदिकारणप्रभो ! * हे लोकका आश्रय !
हे योगेश्वर ! ब्रह्मरूप भगवन् ! * सर्वज्ञ ! हे चिन्मय !
गर्दछौं पदमा प्रणाम प्रभुको * हामीहरू सादर ।
हामीमाथि दया गरी नजरले * हेर्नूहवस् ईश्वर ! ॥३॥
श्री कृष्णार्जुनको सुनी स्तुति भने * के काम यस्तो पर्‍यो ।
आयौ भेटन मलाइ यो बखतमा * हाँसेर भन्नूभयो ॥
त्यो आज्ञा शिवको सुनेर हरिले * भन्नूभयो सादर ।
छोरा मारिदिए भनी समरमा * दुःखित सखा छन् तर॥४

१—अर्जुनले अलि पर पुगेपछि लड़ाइँ गर्न लागेका आफ्ना पुत्र अभिमन्युलाई देखेर अत्यन्त हर्षले आलिङ्गन गर्नलाग्दा अभिमन्युले भने—हे वीर ! तिमी को हौ, यहाँ कित आएका, मसित तिम्रो के काम छ ?' अर्जुनले छोराको कुरा सुनेर छक्क परी श्रीकृष्णलाई सोधे 'हे प्रभो ! यो अभिमन्यु आज मलाई किन चिन्दैन ? यसको कारण आज्ञा हवस् ।' आफ्ना प्रिय सखाको त्यस्तो विन्ति सुनी श्रीकृष्णले हाँसेर भन्नुभयो--'हे पार्थ ! मैले पृथ्वीको भार उतार्न यो अवतार लिएपछि स्वर्गका सबै देवताहरू पनि मानिसको रूप धारण गरेर पृथ्वीमा आए । तिनै देवताहरूमध्ये ब्रह्माको आज्ञाले चन्द्रमा तिम्रो पुत्र अभिमन्यु भएर सोह्र कलामा केवल एक कला मात्र लिएर जन्मेका थिए। उनको सोह्र कला आज पूर्ण भएको हुनाले संग्रामको निहुँ पारी मनुष्य शरीर त्यागी फेरी चन्द्रमामै लीन भए । मर्नु-जन्मनु शरीरको धर्म हुनाले र अनेक पटक मरी-जन्मिसकेको हुनाले पूर्व जन्मको सबै कुरा स्मरण रहन गाह्रो पर्दछ, त्यसे कारणले अभिमन्युले चिन्ह सकेनन् । (कुनै कुनै भाषा महाभारतमा यस्तो कथा पनि छ तर, यो कथा मूलमा छैन । —लेखक)

भोली नै वध गर्छु सिन्धु-पतिको * भन्ने प्रतिज्ञा गरी।
आयौं पर्न हजूरको शरणमा * हामी दुवै यो घरी॥
जे गर्दा हित हुन्छ यी विजयको * गर्नोस् त्यही हे शिव !
भन्नूभो शिवले कुरा सुनिसकी * हाँसेर हे माधव ! ॥५॥
पाए जो वरदान सिन्धु-पतिले * मेरो तपस्या गरी।
रोके पाण्डव चारलाइ रणमा * त्यै हेतुले हे हरि !
तिनको त्यो वरको प्रभाव सकियो * भोली लडी पार्थले।
मारुन् दुर्जय सिन्धुराजकन लौ * त्यो श्रेष्ठ दिव्यास्त्रले ॥६॥
त्यो आज्ञा शिवले गरेर पहिले * बाँधेर पद्मासन।
चिम्ली नेत्र दुवै गरी हृदयमा * चिद्ब्रह्मको चिन्तन॥
आफ्नू पाशुपतास्त्र मन्त्रित गरी * आशीषको साथमा।
सुम्पीबक्सनुभो सहर्ष शिवले * श्री पार्थको हातमा ॥७॥
पाए आशिष दिव्य अस्त्र त्यसरी * श्री शम्भुदेखी जब।
त्याहाँबाट बिदा भईकन हिंडे * श्री पार्थ औ केशव !
माया आफ्नु खिचेर झट्ट हरिले * चैतन्य पारी दिंदा।
हेर्थे छक्क परेर अर्जुन, कुरा * त्यो स्वप्नको सम्झँदा ॥८

नर-नारायणको वार्तालापः—

स्वप्ना हो, विपना कि वा भ्रम भयो * यस्तो मलाई किन ?
शय्यामाथि बसेर चिन्तन यही * गर्दै थिए अर्जुन॥
अर्को दिव्य तथा सफा पलङमा * सुत्नूभएथ्यो हरि।
हेर्थे पद्मसमान आनन तिनी * श्रीकृष्णको राम्ररी ॥९॥
निद्राबाट उठी गएर नजिकै * केही नजान्ने बनी।
गर्दै प्रेम सुध्याइबक्सनुभयो * हे मित्र ! के भो भनी।

मानी कौरव वीरको भय वृथा * निद्रा त्यजी भोजन ।
गर्दछौ किन हे सखा ! मन तिमी * कुन् बातको चिंतन ॥१०
जस्तो लक्षण देख्दछु म अहिले * तिम्रो सखा अर्जुन !
हो त्यो कायरता अधैर्य मनको * भन्छन् सबै सज्जन ॥
गर्छन् धारण धैर्य, साहस ठुलो * राख्छन् सदा वीरले ।
खप्छन् कष्ट जती परे पनि सबै * उत्साह औ धैर्यले ॥११॥
गर्दा कार्य कुनै विचार पहिले * गर्नू पर्‍यो क्यै भने ।
सल्लाहा लिनुपर्छ विज्ञ जनको * कल्याण आफ्नू हुने ॥
ती जान्ने जनमा पनी चतुर जो * छन् मित्र आफ्ना गुणी ।
तिन्का साथ बसेर निर्णय सदा * गर्नू चनाखो बनी ॥१२॥
कस्तै होस् चतुरो, हितू र गुणवान * स्वार्थी र कप्टी भए ।
केह्ले सिद्ध हुँदैन कार्य जनको * सल्लाह त्यस्को लिए ॥
जान्नेको नसुनी विचार जन जो * लींडे दिपी गर्दछन् ।
नाशी कार्य ति हास्य-पात्र भइ झन् * आपत्तिमा पर्दछन् ॥१३
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विनयले * सम्झी कुरा स्वप्नको ।
थाले तर्क-वितर्क गर्न मनमा * हो कार्य के कृष्णको ?
यिन्को जान्न सकिन्न कार्य कहिले * गर्छन् कहाँ कुन् गई ।
जानेको छ सबै तथापि अहिले * बोल्छन् नजान्ने भई ॥१४
केही बेर गरी विचार मनमा * बिन्ती गरे सादर ।
अज्ञानी मद-मोहले ग्रसित हूँ * यौटा गृहस्थी नर ॥
हे योगेश्वर ! पुत्रको मरणले * चिन्तित् भएकै थिएँ ।
होला त्यो प्रण पूर्ण के गरि भनी * झन् बेसरी आत्तिएँ ॥१५॥
गर्दा तर्क स्वयं तरङ्ग मनमा * उठ्छन् अनेकौं थरी ।
देख्छु स्वप्न विचित्र घोर निशिमा * निद्राविना हे हरि !

कस्ते सक्छ यथार्थ जान्न प्रभुको * लीला छ जो दुस्तर ।
रक्षा गर्नुहवस् म छु शरणमा * हे कृष्ण योगेश्वर ॥१६॥
साँचो भन्न पनी म सक्तिनँ प्रभो * त्यो स्वप्नको बात हो ।
त्यस्लाई कसरी असत्य म भनूँ * प्रत्यक्ष जो देखियो ॥
यस्तो विन्ति गरी मुहार प्रभुको * हेरी रहे पार्थले ।
तिनको प्रेम बुझी प्रसन्न मनले * मन्नूभयो कृष्णले॥१७
अर्काको उपकार जो जति जहाँ * गर्छ चिताई हित ।
मैले प्रत्युपकार खोज्दिनँ सखे ! * केही पनि त्योसित ॥
गर्छन् नित्य मलाइ सम्झि जन जो * कर्तव्यको पालन ।
गर्छु भक्त भनेर ती सुजनको * कल्याण हे अर्जुन ! ॥१८
सोही कारणले तिमी पनि कुनै * शंका नमानीकन ।
आफ्नू धर्म बुझी सदा गर सखे * कर्तव्यको पालन ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनेर मनमा * सन्तोष मानीकन ।
रक्षा गर्नुहवस् भनी शरणमा * पर्दा भए अर्जुन ॥१९
प्रातःकाल उठेर धर्म-सुतले * स्नानादि पूजा गरी ।
बाँड्थे धन-वस्त्र विप्रगणमा * पूजा गरी राम्ररी ॥
त्यै बेला समचार एक चरले * ल्याई पुऱ्यायो त्यहाँ ।
ऐहे पाल्नुहुँदैछ हे नरपते ! *श्रीकृष्ण आफैं यहाँ ॥२०
त्यो संवाद सुनेर धर्म-सुतले * गर्दै ठुलो स्वागत ।
राखे आसनमा र पूजन गरे * श्रद्धा र भक्तीसित ॥
गर्नेछन् प्रण पूर्ण ती विजयले * संग्रामा के गरी ।
त्यो सन्देह भएर नम्र स्वरमा * बिन्ती गरे हे हरि ! ॥२१॥
जस्तै आश्रय इन्द्रको सुरहरू * लिन्छन् सबै स्वर्गमा ।
त्यस्तै आश्रय जानि हामि प्रभुको* पर्छौं सदा पाउमा ॥

हामीलाइ छलेर शत्रुहरुले * जो कष्ट पैह्ले दिए ।
जान्नूहुन्छ· हजूर राज्य जसरी * हामीहरूको लिए ॥२२॥
इच्छाले प्रभुकै भयौं समरमा * उत्साहले उद्यत ।
पार्नुहोस् प्रण पूर्ण श्री विजयको * हाम्रो चिताई हित ॥
यस्तो विन्ति सुनेर धर्म-सुतको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
चिन्ता गर्नु वृथा छ यो विषयमा * शंका झिकी नाथले॥२३
काट्नन् आज अवश्य सिन्धुपतिको* मेरा सखाले शिर ।
फर्कन्नन् प्रणलाइ पूर्ण नगरी * ती श्रेष्ठ योद्धा घर ॥
जस्तै अग्नि जलाउँछन् सहजमा * ठूला-ठूला जङ्गल ।
त्यस्तै भस्म गराउँछन् विजयले * वैरीहरूको दल ॥२४॥
हे राजन् ! हरिले दिएर त्यसरी * तिन्‌लाइ आश्वासन ।
बस्नूभो रथमा सहर्ष सँगमा * जाँदा भए अर्जुन ॥
ठूलो व्यूह बनाइ सैन्यहरुको * श्री सात्यकी वीरले ।
योद्धा पाण्डवका हिंडे समरमा * अत्यन्त उत्साहले ॥२५

द्रोणाचार्यको चौथो दिनको युद्धमा अर्जुनद्वारा गजसेनाको संहार र गुरु शिष्यको संग्राम :–

राजन् ! व्यूह बनाई त्यो शकट झैं * श्री द्रोण आचार्यले ।
मुख्य द्वारमहाँ बसे उनि स्वयं * अत्यन्त उत्साहले ।
छानी-छानि अनेक वीरहरूको * घेरा लगाई दिए ।
चारै तर्फ डटेर सिन्धु-पतिको * रक्षा गरेका थिए ॥२६॥
आएथे जब वेगले समयमा * गर्जेर श्री अर्जुन ।
रोकेथे गज सैन्यका अधिपती * आएर दुर्मर्षण ॥
पारे घायल पार्थलाइ पहिल्यै * तिन्‌ले तिखा बाणले ।
तिन्‌को चोट खपेर व्याकुल गरे * नौ बाणले पार्थले ॥२७॥

भागेथे रणभूमिबाट डरले * तत्काल दुर्मर्षण ।
लागेथे गज सैन्यको अति ठुलो * संहारमा अर्जुन ॥
खोलो बग्न गयो ठुलो रगतको * बाहु र पाऊ, शिर ।
बग्थे जन्तुसमान सायक धनू * शस्त्रास्त्र चारैतिर ॥२८॥
हाहाकार गरेर सैन्य कुरुका * भागे बचेका सब ।
द्रोणाचार्यकहाँ बढाइ रथ त्यो * पुग्नुभयो केशव ॥
भन्नूभो निज शिष्यलाइ नजिकै * देखेर आचार्यले ।
बाबू ! स्वागत गर्दछु समरमा * तिम्रो म शस्त्रास्त्रले ॥२९॥
ठूलो युद्ध गरी मलाइ पहिले * सन्तुष्ट पारीकन ।
सक्नेछौ तिमि पस्न आज सहजै * यो व्यूहमा अर्जुन !
तिम्रो जाँच म गर्छु आज रणको * हेर्छु ठुलो कौशल ।
देखाऊ गुरुका अघिल्तिर छिटै * आफ्नू भएको बल ॥३०॥
त्यो आज्ञा गुरुको सुनी विजयले * बिन्ती गरे सादर ।
हे आचार्य ! लिनोस् म दिन्छु खुशिले*आफ्नू परीक्षा, तर ॥
यौटा काम ठुलो छ सिन्धुपतिको * आजै लिनू जीवन ।
छुटे यार गुरो ! म त्यसपछि स्वयं * आफ्नू परीक्षा दिन ॥३१
यस्तो बात गरेर बाण दसले * आचार्यका पाउमा ।
हानी स्वागत द्रोणको विजयले * गर्दा भए युद्धमा ॥
हे राजन् ! गुरु-शिष्य क्रोधित भई * बर्साउँथे जो शर ।
ढाक्थ्यो भूमि-अकाश त्यो शलह झैं* फैलेर चारैतिर ॥३२॥
केह्ली ती शर झिक्थे र धनुमा * राखेर छाड्थे तिनी ।
हेर्थे कौशल युद्धको अरु सबै * तस्वीर जस्ता बनी ॥
ढाक्यो मण्डल सूर्यको र दिनमै * रात्रीसरी देखियो ।
थाले थर्-थर काम्न कातरहरू * सातो कतीको गयो॥३३

लागी वाणहरू दुवै तरफको * संहार ठूलो भयो ।
हे राजेन्द्र ! अभूतपूर्व रण ती * चेला-गुरुको थियो ॥
धेरै बेर चलीरह्यो क्रम त्यही * योद्धा दुवैको जब ।
भन्नूभो हरिले विलम्ब किन यो * हे पार्थ ! गछौं अब ॥३४
त्यो आज्ञा पहिले गरी रथ छिटै * हाँक्नूभयो वेगले ।
आए रोक्न भनेर कौरवहरू * सम्पूर्ण उत्साहले ॥
सारालाइ जितेर एक क्षणमा * गर्दै ठूलो गर्जन ।
मारी रक्षक व्यूहभित्र सहजै * पस्ता भए अर्जुन ॥३५॥
रोक्नूभो गुरु द्रोणले अरु सबै * योद्धा विपक्षीकन ।
आए लड्न भनेर पार्थसँग ती * दौड़ेर दुःशासन ॥
चाँडै नै तिनिलाइ पाँच शरले * हानी भगाई दिए ।
आए रोक्न भनेर पार्थकन जो * तत्काल ती मारिए ॥३६॥
राजन् ! अश्वपती, रथी, गजपती * सेनापती, पैदल ।
लागी वाण तिखा-तिखा विजयका * धेरै भए कत्तल ॥
हाहाकार परेर वीर गुरुका * भागी रहेका थिए ।
पक्री एक गदा 'श्रुतायुध' पुगी * लडछु म भन्दा भए॥३७
हाने सोहि गदा, ति अस्त्र नलिने * श्री कृष्णलाई तर ।
फर्की सोहि गदा गएर सहसा * तिनकै फुटायो शिर ॥
पैह्लेका वरले श्रुतायुध मरे * आफ्नै गदाले जब ।
आए श्री कृतवर्म वीर रिसले * लड्छु म भन्दै अब । ३८
पारे घायल पार्थलाइ शरको * वर्षा गरी बेसरी ।
काटे ती शरलाइ श्री विजयले * हज्जार टुक्रा गरी ॥
भागेथे कृतवर्म जीवन लिई * साह्रै ठुमो वेगले ।
मारी सारथि, अश्वऔर रथ-ध्वजा* भाँची दिए पार्थले ॥३९

सैन्य संहार भएको देखी दुर्योधनले गुरुलाई कठोर वचन भन्नु :—

राजन् ! वीरहरू हजूरतिरका * धेरै मरेथे जब ।
लागे भाग्न डराइ जीवन लिई * हा हा ! परी कौरव ॥
द्रोणाचार्यकहाँ सुयोधन पुगे * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
लागे भन्न गुरो ! यि सैन्यहरुको * हेर्नू हवस् दुर्गति ॥४०॥
गर्दैछन् सबले कुरा समरमा * गर्दा हजुर्ले क्षमा ।
मारे सैनिक, मार्दछन् अझ पसी * श्री पार्थले व्यूहमा ॥
तिन्लाइ अघि बढ्न आज नदिई * रोकीदिएको भए ।
तोड़ी व्यूह तिनी हजूरकन ती * के जानसक्ने थिए ॥४१॥
को जान्दैन हजूरको जति छ जे * संग्राममा योग्यता ।
बिर्से भैं किन गर्नुहुन्छ यसरी * आफ्नू ठुलो वीरता ॥
ब्रह्मन् ! अर्जुन छन् सबै तरहले * दुर्जेय योद्धा तर ।
यो संग्राम शुरू गरें हजुरकै * मानेर ठूलो भर ॥४२॥
सेवामा गुरुको कुनै त्रुटि नहोस् * भन्ने विचारीकन ।
मैंले शक्ति पुगे जती चरणमा * आफ्नू लगाएँ मन ॥
त्यस्को प्राप्त भयो मलाइ रणमा * साह्रै नमीठो फल ।
गर्नू हुन्छ हजूर भित्रि मनले * ती शत्रुकै मङ्गल ॥४३॥
जानेको छु, तथापि जो दिनुभयो * पैह्ले मलाई वर ।
त्यो संझेर हुनोस् जयद्रथजिको * कल्याणमा तत्पर ॥
भन्थे अर्जुनको सुनी प्रण तिनी * भागेर जान्छु घर ।
रोकें तिन्कन मूर्खता गरि यहाँ * मानी हजुर्को भर ॥४४॥
मेरा निम्ति दया अलीकति पनी * बाँकी भए चित्तमा ।
रक्षा अर्जुनबाट सिन्धु-पतिको * गर्नू हवस् युद्धमा ॥

श्री दुर्योधनको सुनी हृदयमा * बिझ्ने कुरा द्रोणले ।
साह्रै चित्त दुखाइ दुर्जन बुझी * भन्नू भयो रोषले ॥४५॥
जस्तो बात भन्यौ मलाइ अहिले * छेड़ेर दुर्योधन !
बोल्छन् दुर्जन, मूर्ख मात्र यसरी * भन्छन् कहाँ सज्जन !
छोरो भैं तिमिलाइ ठान्छु मनले * मैले त्यसै कारण ।
त्यस्को दुःख मलाइ छैन मनमा * हे वीर ! दुर्योधन ॥४६॥
जिद्दी वा हठले कुकर्म पहिले * गर्छन् जती दुर्जन ।
आत्तिन्छन् पछि पापका फलहरू * भोग्नू परेको दिन ॥
मेरो स्नेह जती छ पाण्डु-सुतमा * त्यो चित्तको मात्र हो ।
गर्दैछु म सकेजती शरिरले * हे वीर ! तिम्रो भलो ४७॥
लाएको तिमिले मलाइ पहिले * बिर्सन्नँ सारा गुन ।
संझेको नभए लड़ाइँ यसरी * गर्थें म ऐह्ले किन ?
तिम्रो साथ रहेर जो हुन गयो * दुर्नाम संसारमा ।
त्यस्को निष्कृति हुन्छ जीवन लड़ी * त्यागेपछी युद्धमा ॥४८॥
योद्धा, वीर तिमी सबै तरहले * छौ श्रेष्ठ दुर्योधन !
छन् ती राज्यविहीन पाण्डव दुखी * छोरो मरी अर्जुन ॥
सक्छौ लड्न डटी तिमी विजयका * सामू लड़ाइँ गर ।
जाऊ सैन्यहरू लिएर, मनमा * पर्दैन मान्नू डर ॥४९॥
त्यो आज्ञा गुरुको सुयोधनजिले * सुन्दा भएथे जब ।
भन्छन् अर्जुन छन् ठुला पृथिविका * योद्धाहरूमा सब ॥
आफैं सक्नुभएन रोक्न गुरुले * संग्राममा जस्कन ।
त्यस्का साथ गएर लौ लड़ भनी * आज्ञा भएको किन ? ॥५०
सक्छौं जित्न सुरेन्द्रलाइ रणमा * हामीहरूले तर ।
गाह्रो मान्दछु लड्न ती विजयको * लागेर बर्ता डर ॥

एक्लै दुर्धर वीरका सँग लडौं * मैले गई के गरी ?
भन्नुभो गुरु द्रोणले सुनि कुरा * तिन्लाई सोही घरी ॥५१
मारेथे सुरराजले कवच जुन् * पैह्रेर वृत्रासुर ।
त्यो पैह्रेपछि हुन्न शत्रुदलको * संग्राममा क्यै डर ॥
जस्ले खप्न सकिन्छ चोट शरको * आघात वज्रादिको
तिम्रो मङ्गल गर्न वर्म बलियो * पैह्राउँछु आज यो ॥५२॥
आशीर्वाद दिई स्वयं कवच त्यो * बाँधीदिए द्रोणले ।
गर्नू युद्ध डटेर पार्थसँग नै * हे वीर ! उत्साहले ॥
जूवा होइन, दुष्ट त्यो शकुनिको * चल्दैन याहाँ छल ।
जो गर्ला पुरुषार्थ हुन्छ विजयी * त्यो पक्ष नै केवल ॥५३॥
राधाका सुत कर्णलाइ सँगमा * रक्षार्थ राखी लिनू ।
कृष्णार्जुन्कन आजको दिनभरी * पर्नेछ रोकी दिनू ॥
त्यो आज्ञा गुरुको सुनेर मनमा * सन्तोष मानीकन ।
सेना साथ लिई सुयोधन गए * लड्थे जहाँ अर्जुन ॥५४

दुवै पक्षको परस्पर संकुल युद्ध :—

हे राजन् ! गुरु द्रोण व्यूह—मुखमा * आफैं डटेका थिए ।
खोज्थे पस्न जती विपक्षतिरका * तिन्लाइ मार्दै गए ॥
त्यो देखेर डराइ सैनिकहरू * भागी रहेथे जब ।
धृष्टद्युम्न पुगी भने—तिमिहरू * पर्दैन भाग्नू अब ॥५५॥
छाड़ेथे सय बाण द्रोण-गुरुले * तिन्लाइ ताकी, नर ।
धृष्टद्युम्नजिले अनेक टुकुरा * पारी गुरुका शर ॥
हानी बाण पचीस देहभरिमा * घाऊ गराए जब ।
पारी घायल द्रोणले पनि भने * पर्यौ म माझ्छु अब ॥५६

गर्थे आपुसमा प्रहार ति दुवै * योद्धा रिसाई कन ।
भाग्थे सैन्य कती डराइ रणमा * तिन्को सुनी गर्जन ॥
आए लड्न भनेर श्री द्रुपदजी * बढ्दै अगाडीतिर ।
रोकेथे अनुविन्द, विन्द दुइले * तिनलाइ छाड़ी शर ॥५७
पौंचे मद्दत गर्न श्रेष्ठ रथमा * योद्धा शिखण्डी जब ।
रोक्नूभो तिनिलाइ द्रोणगुरुले * आएर सामू तब ॥
पाँचोटा बलवान द्रौपदिजिका * छोराहरू जो थिए ।
श्री बाल्हीक नरेशले समरमा * तिन्लाइ रोकीलिए॥५८
रोके धर्म-कुमारलाइ सहजे * आएर श्री शल्यले ।
लागे लड्न दुवै नरेश रणमा * अत्यन्त उत्साहले ॥
रोके सात्यकिको प्रहार बलियो * पौंचेर दुःशासन ।
छाड़ी शस्त्रहरू परस्पर दुवै * गर्थे ठुलो गर्जन ॥५९॥
काटेथे शकुनी गई नकुलको * ताँदो धनूको जब ।
पारे घायल शक्तिले र शकुनी * भागे डराई तब ॥
आयो क्रोध गरी घटोत्कच * जसै गर्जेर संग्राममा ।
रोक्यो राक्षस त्यो अलम्बुष पुगी * उत्साहका साथमा ॥६०
लड्छन् मत्त गजेन्द्र घोर वनमा * गर्जेर जुन् चालले ।
सोही चाल गरेर राक्षस दुवै * लड्थे ति उत्साहले ॥
राधाका सुत कर्ण और कृप दुवै * दायाँ र बायाँ भई ।
सेनाका प्रति पृष्ठरक्षकहरू * चौतर्फ घेरा दिई ॥६१॥
राखी माझमहाँ जयद्रथजिको * राक्षा सबै गर्दथे ।
सुन्दा तैपनि पार्थका धनुषको * टंकार ती डर्दथे ॥
ढाकेथे जब सैन्यलाइ शरले * संग्राममा भीमले ।
भागेथे रणबाट खप्न नसकी * तत्काल ती वेगले ॥६२

राजन् ! युद्ध भयो परस्पर त्यहाँ * जस्तो दुबै पक्षको ।
त्यस्मा प्राण गए दुबै तरफका * सेना तथा वीरको ॥
द्रोणाचार्य र सात्यकी जब भए * संग्राममा उद्यत ।
हेर्थे छक्क परी प्रहार दुइको * शस्त्रास्त्रको अद्भुत ॥६३

लागे अनेक शरका कतिलाइ घाउ ।
टुक्रा भई कति गिरे शिर, बाहु, पाउ ॥
खोलो बग्यो रगतको रणभूमि माहाँ ।
भागे डराइ कति सैनिक भीरु त्याहाँ ॥६४॥

राजन् ! पस्न भनेर व्यूह-मुखमा * जो जो अघी सर्दथे ।
रोकी ती सबलाइ शस्त्रबलले * श्री द्रोणले मार्दथे ॥
त्यो देखेर भने युधिष्ठिरजिले * हे सात्यकी ! हेर्नुहोस् ।
मार्दैछन् सब सैन्यलाइ गुरुले * चाँडो गई रोक्नुहोस् ॥६५
त्यो आज्ञा दिई श्री युधिष्ठिरजिले * हानी तीखा बाणले ।
पारी घायल द्रोणलाइ सहसा * गर्जे ठुलो हर्षले ॥
तोड़ी व्यूह पसेर सात्यकिजिले * संहार थाले उता ।
मारे सारथि, अश्व धर्म-सुतको * आचार्यजीले यता ॥६६
भागे धर्म-कुमार भट्ट डरले * संग्राम त्यागीकन ।
मारी सैन्य अनेक शत्रुदलका * थाले गुरू गर्जन ॥
हेर्थे छक्क परी पराक्रम सबै * आचार्यको त्यो दिन ।
आगोमा खर झैं अनेक भटले * त्यागे त्यहाँ जीवन ॥६७॥

अर्जुनद्वारा दुर्योधनको पराजय :—

योद्धा सात्यकि औ धनञ्जय पसी * त्यो चक्र झैं व्यूहमा ।
मारेथे अनुविन्द, विन्द बलिया * योद्धा दुवै युद्धमा ॥

पैह्री वर्म अमोघ द्रोण गुरुको * पौंचेर दुर्योधन ।
लागे भन्न तिमी पराक्रम सबै * देखाउ हे अर्जुन ॥६८॥
देखाउन् छल-छद्म आफ्नु सब यी * श्री कृष्णजीले पनि ।
त्यस्तो बात भनी तिखा शरहरू * छाडेर गर्जे तिनी ।
लाग्यो चोट निकै धनञ्जय तथा * श्री कृष्णलाई जब ।
छाड़े अर्जुनले तिखा शरहरू * मन्त्रेर आफ्ना सब ॥६९
व्यर्थै बाणहरू भए सकल ती * त्यो वर्ममा चिप्लिई ।
सोध्नूभो हरिले सखासित त्यहाँ * केही नजान्ने भई ॥
यस्तो ता कहिले भएन पहिले * मैले कहीं देखिनँ ।
तिम्रा बाणहरू भए विफल यी * कुन हेतुले अर्जुन ! ॥७०
यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * बिन्ती गरे केशव ।
जान्नूहुन्छ हजूरले सब कुरा * हुन्छन् जहाँ जे जब ॥
आए लड्न लगाई वर्म गुरुको * ऐह्ले यि दुर्योधन ।
मेरा वार सबै वृथा हुन गए * हे नाथ ! त्यै कारण ॥७१
जान्दैनन् यिनिले विधान सब त्यो * पैह्रे पनी वर्मको ।
गर्छु भेदन वर्म द्रोण गुरुको * आज्ञा भए नाथको ॥
यस्तो बात सुनेर श्री विजयको * श्री कृष्ण खूशी भए ।
अर्को एक धनू लिई विजयले * ताँदो चढ़ाई लिए ॥७२
द्रौणीले बुझि त्यो परिस्थिति सबै * दिव्यास्त्र छाड़ीकन ।
ताँदो काटिदिएर झट्ट धनुको * थाले तिनी गर्जन ॥
त्यो वेला सहसा सुयोधनजिले * नौ बाण छाडे जब ।
घाऊ पारिदिए शरीरभरिमा * श्री पार्थजीको जब ॥७३॥
काटी चाबुक कृष्णको शरिरमा * घाऊ गराईकन ।
थाले गर्जन बेसरी समरमा * सोत्साह दुर्योधन ॥

ढाक्दै पार्थ र कृष्णलाइ शरको * वर्षा गरी वेसरी ।
सारा कौरव सिंहनाद खुशिले * गर्दाभए त्यो घरी ७४॥
चाटी ओठ रिसाइ श्री विजयले * हानी तिखा बाणले ।
मारे अश्व र सारथी, रथ-धनू * भाँची दिए वेगले ॥
श्री दुर्योधनलाइ चोट तनमा * लाग्दै नलाग्ने हुँदा ।
हत्केला नङभित्र मात्र शरले * हान्थे तिनी सर्वदा ॥७५
लागी चोट अनेक खप्न नसकी * भागे ति दुर्योधन ।
सेनाले चतुरंगिणी दल गई * चौतर्फ घेरीकन ॥
एकै पल्ट गरे प्रहार सबले * पानी परे भैँ शर ।
ढाके पार्थ र कृष्ण औ रथ पनी * देखिन्नथ्यो क्यै तर ॥७६
आज्ञाले हरिको गरे धनुषको * टङ्कार श्री पार्थले ।
आफ्नू शङ्ख बजाइ बक्सनुभयो * चर्को गरी कृष्णले ॥
त्यस्को शब्द भयो त्रिलोकभरिमा * तत्काल आच्छादित ।
धेरै सैन्यरू ढले समरमा * त्यस्ले भई मोहित ॥७७
त्याहाँबाट भएर मुक्त रथ त्यो * बढ्दै गयो पार्थको ।
रोके कौरव वीरले अघिसरी * वर्षा गरी बाणको ॥
हे राजन् ! वृषसेन, कर्ण नृपती * भूरिश्रवा औ शल ।
द्रौणी शल्य तथा जयद्रथजिले * देखाइ आफ्नू बल ॥७८
एकै पल्ट गरी प्रहार सबले * शस्त्रास्त्रले, बाणले ।
पारी घायल पार्थ, कृष्णकन ती * गर्जे ठुलो हर्षले
देखी घायल कृष्णलाइ पहिले * क्रोधित भए अर्जुन ।
पारे घायल कर्णलाई पहिले * नौ बाण हानीकन ॥७९॥
द्रौणीको रथ, शल्यको धनु-ध्वजा* भूरिश्रवाको पनि ।
मारे अश्व र सारथी कृपजिको * हुन् श्रेष्ठ योद्धा भनी ॥

आठोटा रणधीरका सँग डटी * एक्लै लड़े अर्जुन।
हे राजन् ! म कती गरौं समरमा * संहारको वर्णन ॥८०

द्रोणाचार्य र भीमको युद्ध, शलको मृत्यु कर्ण-भीम विवाद :—

पाएनन जब सुन्न धर्म सुतले * श्री पार्थको गर्जन।
लागे भन्न ति भीमलाइ मनमा * सन्ताप मानीकन।
जाऊ मद्दत गर्न ती विजयको * हे भीम ! यो व्यूहमा।
योद्धा भीम पुगे सुनी हुकुम त्यो * आचार्यको सामुमा ॥८१
हाँस्तै भन्नुभयो तुरुन्त गुरुले * तिन्लाइ ठट्टा गरी।
सक्तैनौ तिमी पस्न अर्जुनसरी * धोका दिई यो घरी॥
पैह्ले पार मलाइ तुष्ट रणमा * देऊ गुरू दक्षिणा।
यस्तो बात सुनी पचास शरले * तिन्ले दिए यातना ॥८२
तिन्को चोट खपी पचीस शरले * हान्नूभयो द्रोणले।
लागी चोट ठुलो वृकोदर भए * कालाग्नि झैं क्रोधले॥
बोकी द्रोणजिको ठुलो रथ छिटै * फ्याँके भकुण्डोसरि।
हाहाकार परेर सैन्य कुरुका * सम्पूर्ण भागे डरी ॥८३
देखेथे सबले पराक्रम ठुलो * तिन्ले गरेको जब।
लागे गर्न कुरा परस्पर त्यहाँ * श्री द्रोण मर्छन् अब !
त्यागी त्यो रथलाइ झट्ट गुरुले * रक्षा गरे प्राणको।
आए फेरि चढेर श्रेष्ठ रथमा *इच्छा गरी लड्नको ॥८४
फ्याँके त्यो रथलाइ फेरि अघि झैं * बोकेर श्री भीमले।
आठोटा रथलाइ फ्याँकि क्रमले * गर्जे तिनी हर्षले॥
झुक्क्याई गुरु द्रोणजीकन पसे * श्री भीम त्यो व्यूहमा।
धेरै सैन्य भए विनाश गुरुका * तिन्को परी सामुमा ॥८५

देखी शौर्य ठुलो वृकोदरजिको * श्री कर्ण सामू गए ।
छाड़ी एक हजार बाण रिसले * तिन्लाइ छोपी दिए ॥
काटी त्यो शरजाल सूर्य-सुतको * तत्काल श्री भीमले ।
मारी अश्व र सारथी, रथ-ध्वजा * भाँची दिए वेगले ॥८६॥
भाई दुर्मुख जो सुयोधनजिका * निक्कै प्रतापी थिए ।
आए लड्न र भीमले सहजमा * तिन्लाइ मारी दिए ॥
पाँचोटा कुरुराजका अरु थिए * भाई प्रतापी त्यहाँ ।
देखी दुर्मुखको गती अघिसरे * ती युद्धभूमिमहाँ ॥८७॥
बर्साई शर भीमलाइ सबले * छाड़ी दिएथे जब ।
पापी हो ! रणमा मरी तिमीहरू * लौ स्वर्ग जाओ अब ॥
यस्तो बात भनेर पाँच शरले * तिन्को गिराए शिए ।
आए कर्ण रिसाइ फेरि, रथमा * संग्रामको खातिर ॥८८
पारे घायल भीमलाइ शरले * हानेर तिन्ले जब ।
तिन्का चोटहरू खपे शरिरमा * किञ्चित् नमानी सब ॥
हानी मुग्दलले छिटै रथ ध्वजा * धूलो गराई दिए ।
हाम्फाली रथबाट कर्ण डहले * संग्राम त्यागी गए ॥८९
श्री दुर्योधनका थिए अरु त्यहाँ * भाईहरु तेत्तिस ।
बर्साए सबले मिली शरहरू * गर्दै ठुलो शाहस ॥
तिन्का बाणहरू समस्त विचमै * टुक्रा गराई कन ।
जाओ स्वर्ग छिटै भनेर सबको * काटीदिए गर्दन ॥९०॥
आए कर्ण रिसाइ फेरि रथमा * अत्यन्त उत्साहले ।
तिन्को स्वागतमा प्रहार शरको * गर्दा भए भीमले ॥
लागे भन्न सहर्ष सूर्य-सुतले * तिनलाइ ठट्टा गरी ।
जान्दैनौ रणनीति, अन्न-घरमा * खाएर भूँड़ी भरी ॥९१॥

नारीका बिचमा बसी गफ चुटी * आफ्नू बिताऊ दिन ।
त्यसैमा किन फाल्दछौ समरमा * यो मूर्ख झैं जीवन ॥
मार्नेछन् यिनिलाइ श्री विजयले * भन्ने विचारी कन ।
त्यस्को उत्तर क्यै नदी शुरु गरे * शस्त्रास्त्र वर्साउन ॥९२॥
राजन् ! दुर्जनले अनादर कहीं * ठूलो गरे तापनि ।
दिन्नन उत्तर विज्ञले, बरु क्षमा * गर्छन् दयालु बनी ॥
छोरा श्री सहदेवका, समरका * ज्ञाता थिए वीर जो ।
तिन्का सासु पुगेर भूप शलले * वर्षा गरे बाणको ॥९३
छोराले सहदेवका ति शलको * काटी गिराए शिर ।
भागे सैन्य त्यहाँ भए जति अरु * तत्काल चारैतिर ॥
राजा केकय, क्षेमधूर्ति नृपती * लड्दै थिए बेसरी ।
लागी केकयका तिखा शर गए * श्रीक्षेमधूर्ति मरी ॥९४॥
चेदीराज रिसाइ भूप सुधना * -लाई गिराए जब ।
हाहाकार गरेर सैनिकहरू * भागे डराई सब ॥
जस्तो अर्जुनले पराक्रम गरे * हे भूपति ! त्यो दिन ।
मैले सक्तिनँ गर्नलाई अहिले * सम्पूर्ण त्यो वर्णन ॥९५॥

भूरिश्रवाको वध :—

राजन् ! वीर मरे दुवै तरफका * सेना र सेनापति ।
थाले गर्न प्रहार क्रोधित भई * भूरिश्रवा सात्यकि ॥
जस्तो इन्द्र र वृत्रको अति ठुलो * संग्राम पैल्हे भयो ।
त्यस्तै ती दुइ वीर मत्त-गज भैं * लड्दा त्यहाँ देखियो॥ ९६
जस्तो युद्ध गरे अघी नरपते ! * राजा बली, इन्द्रले ।
त्यस्तै शस्त्र प्रहार क्रोधित भई * गर्थे दुवै वीरले ॥

लागी शस्त्र अनेक देहभरिमा * धारा बगी रक्तको ।
गेरूको गिरिराज झैं हुन गयो * शोभा दुवै वीरकी ॥९७
यौटा अद्भुत कार्य त्यै बखतमा * देखा पर्‍यो भूपति !
एकै पल्ट मरे दुवै तरफका * घोड़ा तथा सारथी ॥
ओर्ह्लें खड्ग लिएर मार्दछु भनी * योद्धा दुवै भूमिमा ।
खोज्थे छिद्र प्रहार गर्न ति दुवै * क्रोधित् भई देहमा ॥९८॥
आँटे सात्यकिलाइ मार्न जब ती * भूरिश्रवा भूपले ।
तिन्को खड्गसमेत हात शरले * काटी दिए पार्थले ॥
देखी अर्जुनको अधर्म, रणको * त्यो नीति उल्लंघन ।
त्यागी शस्त्र म मर्दछु अब भनी * बाँधेर पद्मासन ॥९९॥
प्राणायाम गरी बसे पृथिविमा * भूरिश्रवाजी जब ।
काटेथे शिर भूपको गइ छिटै * श्री सात्यकीले तब ॥
अर्काका सँग युद्धमा रत तिनी * निर्दोष भूपालको ।
काट्नू हात, चलाइ बाण त्यसरी * हो धूर्तता पार्थको ॥४००॥
आफू विज्ञ भएर नीति यसरी * त्यागेपछी युद्धको ।
आफ्नू धर्म र नीति पालन अरू * संग्राममा गर्छ को ?
निन्दा बेसरि पार्थको जब गरे * जम्मा भई कौरव ।
बोले अर्जुन–धर्म सम्झ पहिले * आफ्नू गरेको सब ॥१॥
आफ्ना बन्धु कुनै हितू जब कहीं * आपत्तिमा पर्दछन् ।
मैले झैं अरूले पनी सहजमा * संकष्ट त्यो टार्दछन् ॥
गर्दैछौ बकवाद मूर्ख जन झैं * पापीहरू हो ! किन ?
मैले जान्दछु नीतिशास्त्र श्रुतिको * गर्छु सदा पालन ॥२॥
आफ्नू रक्षण गर्न तत्पर रहू * पर्दैन शिक्षा किन ।
मार्‍यौ षड्रथिले मिलीकन हिजे * सत्पुत्र मेरो किन ?

आफ्नू सम्झ कुकर्म, धर्म तनले * पैह्ले गरेको सब ।
त्यस्को दुष्फल भोग्नको बखतमा * के अर्ति दिन्छौ अब ॥३॥
यस्तो उत्तर पार्थको सुनि त्यहाँ * बोलेन कोही पनी ।
दोषी बोल्न समर्थ हुन्छ र कहाँ * कुन् बात बोल्थे तिनी ॥
श्री कृष्णार्जुन, भीम, सात्यकि भए * तत्काल एकातिर ।
योद्धा वीरहरू डटे हजुरका * सम्पूर्ण अर्कोतिर ।४॥
लाग्यो: अद्‌भुत रूपले नरपते ! * संग्राम त्यो मच्चिन ।
सेना वीर प्रशस्त नै हजुरका * थाले त्यहाँ मारिन ॥
गर्थे अर्जुन सिंहनाद धनुको * टङ्कार शङ्ख-ध्वनि ।
थाले गर्जन भीम, सात्यकि तथा * श्रीकृष्ण आफैं पनि ॥५॥
त्यस्को घोर कठोर उच्च स्वरले * त्रैलोक्य नै ढाकियो ।
चिन्ता धर्म-कुमारको जति थियो * त्यो शब्द सुन्दा गयो ॥
भागे कायर भीतिले ! खुशी भए * योद्धा ठुला जो थिए ।
द्रौणी, द्रोण र कर्ण औ कृप पनी * उत्साहले गर्जिए ॥६॥
योद्धा अर्जुन, भीम, सात्यकि थिए * यी तीन मात्रै उता
लाखौं सैनिक वीर दुर्धर थिए * योद्धा प्रतापी यता ॥
राजन् ! तैपनि पार्थले समरमा * वर्षा गरी बाणको ।
हाहाकार गराइ बेसरि हरे * सातो सबै वीरको ॥७॥
ठूला वीरहरू हजूरतिरका * धेरै भए तापनी ।
गर्थे युद्ध डराउँदै विजयले * मार्छन् कि ऐह्ले भनी
लागी बाण शरीरमा रगतको * धारा बगे तापनी ।
लड्थे वीरहरू डटेर गिरि झैं * कर्तव्य हो यो भनी ॥८॥
छाड़े एक सहस्र बाण सहसा * क्रोधित् भई कर्णले ।
श्री कृष्णार्जुनलाइ घायल गरी * गर्जे तिनी हर्षले ॥

लाग्यो चोट भनेर क्रोधित भई * तत्काल श्री पार्थले ।
मारे सारथि, अश्व सूर्य-सुतको * तत्काल नौ बाणले ॥९॥
अर्को एक अमोघ बाण धनुमा * ती राख्न लागे जब ।
त्यो देखी गुरुले बुझे समरमा * यी कर्ण मर्छन् अब ॥
काटे बाण गुरुजिले विजयको * छाडनै नपाईकन ।
राधाका सुत कर्णको हुन गयो * रक्षा त्यसै कारण ॥१०
चारै तर्फ डटेर वीर कुरुले * शस्त्रास्त्र वर्षा गरी ।
ढाकी अर्जुनलाई गर्जन गरे * उत्साहले बेसरी ॥
काटेथे सब शस्त्र ती विजयले * इन्द्रास्त्र हानीकन ।
लागेथ्यो दुइतर्फको समर त्यो * झन् बेसरी मच्चिन ॥११

जयद्रथ बधः--

राजन् ! त्यो दिन वीर जो विजयको* सामू डटी लड्दथे ।
पर्थ्यो मर्नु कि वा त्यजी समर त्यो* तत्काल नै भाग्दथे ॥
धेरै वीरहरू मरे हुन गयो * संहार ठूलो तर ।
रक्षा वीरहरू जयद्रथ जिको * गर्थे रही तत्पर ॥१२॥
गर्थे यत्न अगाडि बढ्न रणमा * श्रीपार्थ योद्धा जति ।
रोक्थे वीरहरू डटेर कुरुका * सेनापती झन् उति ॥
त्यै वेला निज मित्रलाइ हरिले * विस्तार भन्नूभयो ।
घेरामा बलियो जयद्रथ लुकी * ऐल्हे बसेको छ जो ॥१२
पैल्हे षड्रथिलाइ आज नजिती * यिन्लाइ मारी लिन्न ।
गाह्रो देख्छु, तिमी पराक्रम ठुलो * देखाउँदैनौ किन ?
व्यर्थै अल्मलमा सबै बितिसक्यो * वेला सखे ! अर्जुन !
गर्छु एक प्रयत्न उत्तम तिमी * मैले भनेको सुन ॥१४॥

छेकी दिन्छु म सूर्यलाइ सहसा * मायामयी चक्रले ।
तिम्रो नाश बुझी जयद्रथ स्वयं * नै आउला हर्षले ॥
त्यै वेला तिमिले विलम्ब नगरी * त्यस्को लिनू जीवन ।
'जो आज्ञा प्रभुको' भनीकन भए * साह्रै खुशी अर्जुन ॥१५
ढाक्नूभो रविलाइ शेष दिनको * केही छँदै कृष्णले ।
छाड्यो देखिन, अन्धकार सहसा * बढ्दै गयो वेगले ॥
ढल्दै पश्चिममा दिवाकर गए * विस्तार अस्ताउँदै ।
लागे गर्जन धीर वीर कुरुका * अत्यन्त हर्षित् हुँदै ॥१६।
राखे शस्त्रहरू समस्त रथमा * दुःखी भई पार्थले ।
थाले गर्न विषाद पाण्डु-सुतका * सेनापती वीरले ॥

जयद्रथ वध

श्री दुर्योधन भट्ट सिन्धुपतिको * केही नगीचै गए ।
हाँस्तै धैर्य दिएर उच्च स्वरले * गर्जेर भन्दा भए ॥१७॥

आऊ सिन्धुपती ! अघिल्तिर तिमी * पर्दैन मान्नू भय ।
मर्छन् अर्जुन युद्धमा विजयश्री * मिल्ने भयो निश्चय ॥
पूरा पाण्डवले गरे अघि कुरा * कुन्चाहिं आफ्नो प्रण ।
सक्थे यो प्रण पूर्ण गर्न कसरी * हे मित्र ! यी अर्जुन ॥ १८
श्री दुर्योधन बोल्दथे अघि सरी * हाँसेर ठट्टा गरी ।
हेर्थे सूर्यतिरै जयद्रथ उता * शंका हुनाले डरी ॥
भन्नूभो हरिले त्यसै बखतमा * गर्जेर हे अर्जुन !
मार्दैनौ किन शत्रुलाइ अल्लि * बाँकी छ केही दिन ॥ १९
जाँदैछन् रविलाइ हेर सबले * बिस्तार अस्ताचल ।
पूरा त्यो प्रण पार्न वीर ! विधिले * मौका दिए उज्ज्वल ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनीकन भए * चैतन्य श्री अर्जुन ।
पैले षड् रथिलाइ व्याकुल गरे * शस्त्रास्त्र छाडीकन ॥ २० ॥
त्यो बेला पुरुषार्थ जुन् किसिमको * श्री पार्थको देखियो ।
त्यस्तो अद्भुत दृश्य हुन्छ न त वा * पैल्हे भएकै थियो ॥
हाने श्री कृपलाइ बीस शरले * चाँडै हटुन् यी भनी ।
श्री दुर्योधनलाइ बाह्र शरले * हानेर गर्जे तिनी ॥ २१
कुन् बेला शर झिक्तथे र धनुमा * कुन्न चालले राख्दथे ।
छाड्थे ती कहिले कुनै पनि त्यहाँ * प्रत्यक्ष देख्दैनथे ॥
देख्थे केवल शत्रुका शिरहरू * गिर्दै गएको त्यहाँ ।
देखिन्थ्यो शव मात्र सैन्य दलको * संग्राम भूमिमहाँ ॥ २२
भागे वीर कती त्यजी समर त्यो * आफ्नू लिई जीवन ।
बाटो पाइ खुला जयद्रथतिरै * बढ्दै गए अर्जुन ॥
पाएको शिवबाट शस्त्र धनुमा * मन्त्रेर राखे जब ।
त्यस्को तेज असह्य हेर्न नसकी * न्यूहे सबै कौरव ॥ २३ ॥

आज्ञाले हरिको छिटै विजयले * छाड़ी दिए त्यो शर ।
त्यस्ले काटिदियो जयद्रथजिको * त्यो शोभिएको शिर ॥
पाँचोटा शरले बनाइ फुलको * थुंगा सरी पार्थले ।
भेजेथे शिरलाइ वायुगतिले * आकाशको मार्गले ॥२४
वृद्धक्षत्र समन्तपञ्च तटमा * तिन्का पिताजी थिए ।
काखामा शिर त्यो लगेर शरले * तिन्को खसालीदिए ॥
यो आयो कसरी यहाँ किन भनी * उठ्ता तिनी झस्किई ।
वृद्धक्षत्र मरे फुटी शिर त्यहीं * हज्जार टुक्रा भई ॥२५
पैह्लेको वरदानले नृपतिले * होशै नपाईकन ।
भूमीमा सुतको गिराइ शिर त्यो * त्याग्दा भए जीवन ॥
छोरा, बाबू दुबै मरे नरपते ! * यो युक्तिद्वारा जब ।
आफ्नू देखि स्वयं ठुलो विफलता * दुःखी भए कौरव ॥२६॥
योद्धा अर्जुनले गरे धनुषको * टङ्कार शङ्ख-ध्वनि ।
फुक्नूभो निज शङ्ख उच्च स्वरले* श्री कृष्णजीले पनी ॥
खुशी धर्म-कुमारजी हुन गए * त्यो शब्दलाई सुनी ।
सारा वीर खुशी भए, विजय यो *हाम्रो भयो लौ भनी॥२७
मार्छन् शत्रुहरू अनेक रणमा * जुन् चालले इन्द्रले ।
मारेथे बलवान शत्रु सहजै * त्यै चालले पार्थले ॥
जस्तै भाग्दछ अन्धकार रविको * ज्योती ठुलो फैलिंदा ।
त्यस्तै कौरव भाग्दथे विजयले * शस्त्रास्त्र बर्साउँदा ॥२८॥

अर्जुन-युधिष्ठिर वार्तालाप :—

सारालाइ जितीसको समरको * मैदान खाली गरी ।
लागे अर्जुन भन्न नम्र स्वरमा * हर्षित हुँदै हे हरि !

छैनन् कोहि छली ठुलो हजुर भैं * बाठो तिनै लोकमा ।
मारें त्यो बलवान शत्रु प्रभुको * मद्दत् तिमी युद्धमा ॥२९
मेरो जुन् प्रण त्यो असम्भव थियो * हे नाथ ! पूरा हुन ।
त्यस्लाई प्रभुको दया हुन गई * छाडें पुऱ्याई कन ॥
मैले युद्ध शुरू गरें हजुरकै * पाएर ठूलो भर ।
सोही कारणले म मान्दिनँ कुनै * योद्धाहरूको डर ॥३०॥
बिन्ती अर्जुनको सुनी खुशि हुँदै * श्रीकृष्ण हाँस्नूभयो ।
हाँस्ता भीम र सात्यकी विजयको * आनन्द बढ्दै गयो ॥
त्याहाँबाट हिंडे प्रसन्न मनले * चारै जना ती जब ।
गर्दै वर्णन शूरता विजयको * बोल्नूभयो केशव ।।३१॥
स्याबासी तिमिलाइ दिन्छु बहुतै * प्यारा सखा अर्जुन !
योद्धा को छ तिमीसमान अहिले * संसारमा लौ भन !
जस्तो आज गऱ्यौ पराक्रम ठुलो * हे वीर ! संग्राममा ।
बढ्दा कीर्ति गुणानुवाद जनले * गर्छन् पछी लोकमा ॥३२
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * बिन्ती गरे सादर !
इच्छाले प्रभुको सदा सफलता * पाइन्छ हे ईश्वर !
विन्ती अर्जुनको सुनी मुसुमुसू * श्री कृष्ण हाँस्नूभयो ।
हे राजन् ! रणभूमिबाट रथ त्यो * विस्तार बढ्दै गयो ॥३३
जो जी वीरहरू मरे समरमा * सेना र सेनापति ।
तिनको वर्णन गर्नुभो प्रभुजिले * सम्पूर्ण हे भूपति !
वस्त्राभूषणले विभूषित ठुलो * योद्धाहरूको शिर ।
बाहू, पाउ भई अनेक टुकुरा * लागेर तिख्रा शर ॥३४
लोटेका रणभूमिमा मृतक यी * लौ हेर हे अर्जुन !
मूर्च्छित् छन् कति वीर घायल भई * बाँकी छँदै जीवन

सेना छन् गजका सवार हयका * योद्धा रथी, पैदल ।
ठोक्ना, बाण, धनू, ध्वजा र रथले * सम्पूर्ण युद्धस्थल॥३५॥
ढाकेको छ शरीरले मृतकको * जुन् चालले अर्जुन !
देखिन्छन् नभमा सुशोभित हुने * मानो यि तारागण ॥
यस्तै बात गरी युधिष्ठिरकहाँ * पुग्दा भए ती जब ।
आए सुन्न भनी ठुलो विजयको * संवाद चाँडो सब ३६॥
तिन्को भाव बुझी युधिष्ठिर तरफ् * हेरेर श्री कृष्णले ।
आज्ञा गर्नुभयो विनम्र स्वरले * हाँसेर आनन्दले ॥
हाम्रो जीत भयो ठुलो हजुरको * हे भूप ! आशीषले ।
मारी भूपति सिन्धुको प्रण ठुलो * पूरा गरे पार्थले ॥३७॥
जस्तै पार्थ मलाइ सुम्पनुभयो * मानेर ठुलो भर ।
तिन्लाई प्रण पूर्ण पारि अहिले * मैले गरें हाजिर ॥
आज्ञा श्री हरिको सुनी हृदयमा * खोलो बगी हर्षको ।
बिन्ती गर्नुभयो युधिष्ठरजिले * पाऊ परी कृष्णको॥३८॥
जस्तै तर्न सकिन्न घोर जलधी * जाने पनी पौड्न ।
त्यस्तै यो सुख-सिन्धु गर्न गहिरो * आँटे पनी सक्तिनँ ॥
जस्का रक्षक छन् तिनै भुवनका * मालीक योगेश्वर ।
त्यसले जित्नु र पूर्ण गर्नु प्रण, कुन् * हो कार्य यो दुष्कर ॥३९
पाई आश्रय नाथकै समरमा * हामी भयौं तत्पर ।
मान्छौं जीत हुने अवश्य मनमा * विश्वास हे ईश्वर !
द्योताको हित गर्दछन् दृढ भई * जुन् चालले इन्द्रले ।
त्यस्तै मङ्गल गर्नुहुन्छ खुशिले * हाम्रो सदा नाथले ॥४०
पूरा कार्यहरू भए अघि जती * होलान् पछाड़ी जति ।
ऐले पूर्ण हुँदैछ जो, सकलमा * हो नाथकै सम्मति ॥

गर्थे धर्म-कुमार हर्षित हुँदै * श्री कृष्णजीको स्तुति ।
ढोगे सात्यकि, भीम वीर दुइले * आनन्द मानी अति ॥४१
देखी ती दुइ वीरलाइ नगिचै * श्री धर्मका पुत्रले ।
भन्नूभो पहिले सुआदर गरी * अत्यन्त आनन्दले ॥
जित्ने कौरव वीरलाई रणमा * विख्यात हे वीर हो !
तिम्रो शौर्य सुनी मलाइ अहिले * साह्रै ठुलो हर्ष भो ॥४२॥

दुर्योधन र आचार्यको, द्रौणी र कर्णको विवाद :—

राजन् ! सिन्धुपती जयद्रथ मरे * त्यो युक्तिद्वारा जब ।
जो जो वीर थिए हजूरतिरका * दुःखी भए ती सब ॥
गर्दै चिन्तन युद्धको विषयमा * भूपाल दुर्योधन ।
बोले द्रोणजिको गएर नजिकै * साह्रै दुखाई मन ॥४३
गर्जान्छन् रणमा पराक्रम गरी * जाबो शिखण्डी पनि ।
मारे सैनिक वीर श्री विजयले * जो सात अक्षौहिणी ॥
आजै जुन् छलले जयद्रथ मरे * देख्दा स्थिती यो सब ।
हाम्रो जीत हुने रहेन मनमा * आशा मलाई अब ॥४४॥
गर्छन् पाण्डवले पराक्रम जती * संग्राममा अद्भुत ।
हुन्छन पूर्ण हजुरले मनमनै * तिन्को चिताई हित ॥
मेरो निम्ति दिए जती नृपतिले * यो युद्धमा जीवन ।
तिन्को त्यो ऋण तिर्न आज म गुरो ! * आँटे पनी सक्तिनँ ॥४५॥
पापी, दुष्ट, कृतघ्न, दुर्मति म झैं * होवैन कोही पनि ।
मैले बाँच्नु वृथा छ बान्धव तथा * यी मित्रद्रोही बनी ॥
श्री दुर्योधनको सुने हृदयमा * बिझ्ने कुरा त्यो जब ।
लागे भन्न गुरु, वृथा किन तिमी * यो छेड़ गर्छौं अब ॥४६॥

खोसी, धार्मिक पाण्डु-पुत्रहरुको * सर्वस्व अन्यायले ।
गर्छौं आश लड़ाइँ जित्दछु भनी * हे वीर ! कुन् नीतिले ॥
जूवा खेल्न भनेर उद्यत भयौ * मानेर छस्को भर ।
आउन् लड्न डटेर पार्थसँग ती * आफ्नू कसी कम्मर ॥४७
मानेनौ तिमिले मिलापतिरको * प्रस्ताव दुर्योधन !
त्यस्को दुष्परिणाय रूप रण यो * देखेर रुन्छौ किन ?
जस्का साथ लड़ेर भीष्मसरिका * योद्धा सुते बाणमा ।
त्यस्ता अर्जुनको अघिल्तिर परी * बाँच्नेछ को युद्धमा ? ४८
योद्धा कर्ण, तिमी र शल्य, शकुनी- * द्वारा भई रक्षित ।
मारे अर्जुनले जयद्रथ मरे * त्यस्तो नराम्रोसित ।
योद्धा भीष्म सुते पराजित भई * संग्राममा जुन् दिन ।
हाम्रो जीत हुने, थियो जति सबै * आशा गयो त्यै दिन ॥४९
आए सृञ्जय वीर पाण्डुसुतका * सेनाहरू उर्लिई ।
गर्छन् गर्जन हेर, उच्च स्वरले * पाञ्चाल जम्मा भई ॥
मार्छु अर्जुनलाइ निश्चय भनी * भन्थे अघी कर्ण जो ।
जाँदैनन् किन लड्न पार्थसंग ती * मौका बुझी श्रेष्ठ यो ॥५०
तिनलाइ जबसम्म आज रणमा * मैले डटी मार्दिनँ ।
त्यो वेलातक देहको कवच यो * खोल्दीनँ दुर्योधन ?
रक्षा गर्नु यता डटेर तिमिले * आफ्ना सबै सैन्यको ।
बाँचेसम्म उता म गर्दछु गई * संहार पाञ्चालको ॥५१॥
यस्तो बात भनी हिंड़े गुरु छिटै * संग्रामको खातिर ।
श्री दुर्योधनलाइ अङ्गपतिले * भन्दा भए सादर ॥
चिन्ता गर्नु वृथा छ मित्र ! तिमिले * यो कर्ण बाँचेतक ।
हाम्रो जीत अवश्य हुन्छ रणमा * हे शत्रुसंहारक ! ॥५२॥

आई शम्भु, सुरेन्द्रले, वरुणले * रक्षा गरे तापनी ।
राख्नू निश्चय चित्तमा समरमा * ती पार्थ मर्छन् भनी ॥
जो शक्ती सुरराजले दिनुभयो * पैह्ले खुशी भैकन ।
हे दुर्योधन ! मर्दछन् समरमा * त्यो शक्तिले अर्जुन ॥५३
राजा केकयका र वृष्णिकुलका * पाञ्चालका छन् जति ।
सक्छु ती सबलाइ मार्न रणमा * एक्लै म हे भूपति ! ॥
सुम्पन्छु तिमिलाइ राज्य सब यो * पृथ्वीभरीको जति ।
चिन्ता त्याग, विषाद् यो विषयमा * शंका नमानी रती ॥५४॥
तिन्को धाक रवाफको सुनि कुरा * हाँस्तै कृपाचार्यले ।
भन्नूभो जति भन्दछन् त्यति कुरा * गर्छन् कहाँ कर्णले ॥
राधाका सुत ! अङ्गदेशभरिका * मालीक छौ, वीर छौ ।
जस्ले राज्य दियो त्यसैसँग तिमी * झूटो कुरा बोल्दछौ ॥५५॥
व्यर्थैको गफले जितिन्न कहिले * हे कर्ण ! संग्राममा ।
देखाऊ रणमा पराक्रम लड़ी * श्री पार्थका साथमा ॥
बोल्दैनन् तिमि झैं असत्य कहिले * नीतिज्ञ औ वीरले ।
आफ्नू शक्ति ठुलो गर्इ समरमा * देखाउँछन् धैर्यले ॥५६॥
श्री दुर्योधन वीर चित्ररथको * फेला परेका घरी !
भागेथ्यौ रणबाट जीवन लिई * पैह्ले तिमी नै डरी ॥
गर्दा युद्ध विराटको नगरमा * एक्लै थिए अर्जुन ।
भाग्यौ तैपनि टिक्नलाइ नसकी * संग्राम त्यागी किन ?॥५७
एक्लो अर्जुनलाइ जित्न नसकी * भाग्थौ डराई जब ।
सक्छौ जित्न कसोरि, मद्दत दिने * छन् साथमा केशव ॥
जाऊ लड्न भएर मौन रणमा * देखाउनू वीरता ।
हो दुर्योधनलाइ ढाँट्नु तिमिले * साह्रै ठुलो धूर्तता ॥५८॥

बोले कर्ण रिसाइ श्री कृपजिले * निन्दा गरेको सुनी ।
बोल्दैछौ यसरी बढी किन तिमी * हे विप्र ! बाठो बनी ॥
हो यो वीर भनेर विज्ञ जनले * देखेर नै जान्दछन् ।
के जानुन् द्विज त्यो कुरा, उदर जो * मागेर नै भर्दछन् ॥५९॥
पैह्लेपल्ट भनी क्षमा गरिदिएँ * दुर्वाच्य बोले पनि ।
गर्नेछैनँ क्षमा कदापि सुगुणी * ह्लो मान्य मेरा भनी ॥
बोल्छौ पक्ष लिएर पाण्डु-सुतको * हे विप्र ! बर्ता किन ?
देखौला तिमिले लिनेछु रणमा * ती शत्रुका जीवन ॥६०॥
ब्रह्मन् ! अर्जुन वीर हुन् भनि ठुला * मैले पनी मान्दछु ।
गर्ने हुन् छल मात्र, वीर नभई * ती कृष्णजी जान्दछु ॥
दैवाधीन रहन्छ विप्र रणमा * हार्ने र जित्ने पनि ।
कस्ले सक्तछ भन्न हुन्छ विजयी * यो पक्ष हार्ला भनी ॥६१॥
बर्ता आफ्नु गरी बढाइँ कृपको * निन्दा गरेको सुनी ।
बोले खड्ग झिकेर द्रोण-सुतजी * कालाग्नि जस्तै बनी ॥
गर्छौ बात बढेर कर्ण ! किन यो * आचार्यका साथमा ।
मामा झैं अरू सूत-पुत्र ! भन को * छन् वीर संग्राममा ॥६२॥
योद्धा हूँ म भनी घमण्ड मनमा * राख्छौ तिमी क्यै भने ।
आऊ युद्ध गरौं घमण्ड म छिटै * छु आज तोड़ी दिने ॥
मामाले जति भन्नुभो हित कुरा * हुन् सत्य सारा तर ।
मान्दैनौ तिलिले, म काट्छु अहिले * हे कर्ण ! तिम्रो शिर ॥६३
श्री कृष्णार्जुनलाइ जित्न रणमा * कुन् वीरले सक्छ र !
तिन्का साथ लड़ाइँ गर्दछु भनी * हुन्छौ तिमी तत्पर ॥
द्रोणीकी सुनि बात खड्ग करमा * आफ्नू लिए कर्णले ।
आँटे मार्न दुवै परस्पर लड़ी * हानेर त्यै खड्गले ॥६४॥

श्री आचार्य तथा सुयोधन उठी * सम्झाउँ दै प्रेमले ।
रोके ती दुइ वीरलाइ दुइले * पक्रेर सम्मानले ॥
हुन्नन् रुष्ट सुपात्र ब्राह्मणहरू * कैल्है विना कारण ।
भन्दै तुष्ट हुनूभयो कृप अनी * बोले ति दुर्योधन ॥६५॥
द्रौणी वीर ! सुविज्ञ ब्राह्मण गुणी * हुन्छन् दयालू सब ।
राधाका सुत कर्णलाइ दिनुहोस् * माफी तपाइँ अब ॥
छौ मेरा प्रिय मित्र, बन्धु र हितू * हे कर्ण ! त्यै कारण ।
शान्तीपूर्वक भन्दछु जति कुरा * माफी गरी त्यो सुन ॥६६
द्रौणी, द्रोण तिमी र शल्य, शकुनी * मानी सबैको भर ।
छन् वैरी बलिया तथापि म भएँ * संग्राममा तत्पर ॥
हामी आपुसमै लड़ीकन मरे * यो घोर क्रोधाग्निमा ।
हाँस्नेछन् सब शत्रु वीर खुशिले * उत्साहका साथमा ॥६७॥

हे मित्र हो ! गर परस्पर माफ आज ।
हाँस्तैछ यो स्थिति बुझेर सबै समाज ॥
बिन्ती सुयोधनजिको दुइले सुनेर ।
बस्ता सबै जब भए अघि झैं मिलेर ॥६८॥

दुवै पक्षको रात्रि-युद्ध :—

लड्थे द्रोण डटेर क्रोधित भई * त्यो व्यूहको द्वारमा ।
लागे मर्न अनेक भूपतिहरू * तिनको परी सामुमा ॥
आए कर्ण पनी त्यसै बखतमा * गर्दै ठूलो गर्जन ॥
वर्साए हतियार पाण्डु-सुतका * सेनाहरू गैकन ॥६९॥
तिन्का शस्त्र सबै निवारण गरी * तत्काल श्री कर्णले ।
मारे वीरहरू अनेक रणमा * आफ्ना तिखा बाणले ॥

सन्ध्याकाल भयो तथापि रण त्यो * चल्दै रह्यो रातमा ।
गर्थे खड्ग प्रहार सैनिकहरू * राँको लिई हातमा ॥७०
श्री दुर्योधनले युधिष्ठिरजिको * ताकेर वक्षस्थल ।
यौटा बाण गरी प्रहार सहसा * पारीदिए विह्वल ॥
तिन्को चोट खपेर धर्म-सुतले * हाने ठुलो शक्तिले ।
भागे प्राण लिई सुयोधन छिटै * त्यो शक्तिको चोटले॥७१
योद्धा भीम र सात्यकी पनि पुगे * गर्जेर संग्राममा ।
छोरा आइ कलिंगको नृपतिका * तिन्को डटे सामुमा ॥
मुड्की एक छिटै वृकोदरजिले * हान्दा भए माथमा ।
त्यागी जीवन भूपका सुत गए * त्यो चोटले स्वर्गमा ॥७२
साक्षात् रुद्रसमान भीम रणमा * संहार गर्दै थिए ।
सेना टिक्न कठिन् भएर कुरुका * चौतर्फ भाग्दा भए ॥
शक्ती एक गरे प्रहार सहसा * आएर श्री कर्णले ।
पक्री लाग्न नपाइ झट्ट बिचमै * त्यो शक्ति श्रीभीमले॥७३
माछु कर्ण तँलाइ पर्खि भनि त्यो * छाड़ी दिए वेगले ।
आफैंले निज शक्तिलाइ रणमा * काट्नूपर्‍यो कर्णले ॥
भागे सात्यकि वीरका सँग लड़ी * भूरिश्रवाका पिता ।
रोकेथे तिनलाइ वायुगतिले * आएर द्रौणी उता ॥७४
सेना सोमकका असंख्य नृपते ! * पाञ्चालका जो थिए ।
द्रौणीले सबको कठोर शरले * संहार गर्दै गए ॥
तिन्को मद्दत सोमदत्त नृपले * गर्दै थिए तापनी ।
मारे सात्यकिले, गए समरमा *त्यो देह त्यागी तिनी॥७५
गर्दैन गर्जन बेसरी लिइ ठुलो * सेनाहरू राक्षसी ।
आएथ्यो रथमा घटोत्कच लिई * शस्त्रास्त्र घूँड़ा धसी ॥

त्यस्का सामु डटेर द्रोणसुतले * शस्त्रास्त्र वर्षा गरे ।
छोरो राक्षसको र सैनिकहरू * तत्काल धेरै मरे ॥७६॥
द्रौणीको गइ श्री श्रुताह्वयजिले * त्यो वेग रोकी लिए ।
हाने शक्ति लिएर द्रोण-सुतले * ती भूपती मारिए ॥
पाँचोटा सुकुमार द्रौपदिजिका * आए अगाड़ी सरी ।
बर्साए हतियार क्रोधित भई * ती पाँचले बेसरी ॥७७॥
काटे द्रोणकुमारले शर सबै * लाग्नै नपाईकन ।
ती पाँचै जनलाइ मूर्छित गरी * थाले तिनी गर्जन ॥
द्रोणाचार्य तथा युधिष्ठिर दुवै * लड्थे रिसाई उता ।
आए लड्न भनेर फेरि रणमा * भूरिश्रवाका पिता ॥७८॥
हाने एक गदा वृकोदरजिले * तिन्लाई ताकीकन ।
ठूलो चोट परेर स्वप्न नसकी * तिन्ले त्यजे जीवन ॥
देखी यो स्थिति युद्धको अघिसरी * बाल्हीक राजा गए ।
बर्साई शर भीमका शरिरमा * घाऊ गराई दिए ॥७९॥
तिन्को चोट खपी वृकोदरजिले * हाने गदा माथमा ।
लागी श्रेष्ठ गदा मरीकन गए * बाल्हीकजी स्वर्गमा ॥
तिन्का पुत्रहरू थिए दस जना * योद्धा प्रतापी सब ।
आए क्रोध गरी पिताकन त्यहाँ * देखे मरेका जब ॥८०॥
मारे ती दशलाइ बाण दशले * तत्काल श्री भीष्मले !
थाले मार्न रिसाई पाण्डु-सुतका * सेनाहरू कर्णले ॥
लागे गर्न प्रहार उज्ज्वल ठूलो * राँको लिई हातमा ।
राजन् ! सैन्यहरू दुवै तरफका * त्यो रातको बीचमा ॥८१
काटा-काट गरी दुवै तरफका * सेना र सेनापति ।
लागे मर्न अनेक रात्रि रणमा * योद्धा तथा भूपति ॥

भूरि भूपतिलाइ सात्यकिजिले * मारे रिसाई यता ।
खाई चोट ठुलो युधिष्ठिरजिको * भागे सुयोधन् उता ८२
द्रौणी वीर तथा घटोत्कच दुवै * अत्यन्त उत्साहले ।
लागे मार्छु भनेर लड्न शरको * वर्षा गरी वेगले ॥
लागी घाउ शरीरमा रगतको * धारा बगे तापनी ।
गर्जन्थे दुइ वीर उच्च स्वरले * मार्छु तँलाई भनी ॥८३

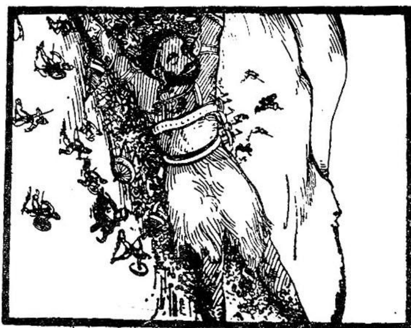
अलंबुष, अलायुध र घटोत्कच वध— :

लागे सञ्जय गर्न फेरि रणको * विस्तार हे भूपति !
मार्थे द्रोण र कर्ण पाण्डु-सुतका * सेना रिसाई अति ॥
सेना सृञ्जयका र वीर बलिया * पाञ्चालका जो थिए ।
द्रोणाचार्य र कर्णका शर तिखा * लागेर गिर्दै गए ॥ ८४॥
हाहाकार गरेर सैनिकहरू * भागे डराई जब ।
देखी त्यो रणको परिस्थिति सबै * बोल्नूभयो केशव ॥
योद्धा अर्जुन ! हेर कर्ण कसरी * उत्साहले धैर्यले ।
गर्दैछन् वध वीर सृञ्जय तथा * पाञ्चालको वेगले ८५
शक्ती एक अमोघ स्वर्गपतिको * तिनको छ जो साथमा ।
तिन्का साथ हुँदैन लड्न तिमिले * ऐह्ले डटी सामुमा ॥
आज्ञाले हरिको छिटै विजयले * योटा पठाए चर ।
मायावी बलियो घटोत्कच भयो * तत्काल नै हाजिर ॥८६
जोरी हात भन्यो मलाइ अहिले * डाक्नू भएको किन ?
गर्छु पूर्ण छिटै हुकुम् दिनुहवस् * हे वीर कृष्णार्जुन !
भन्नूभो हरिले प्रधान तिमि छौ * योद्धा हिडिम्बा-सुत !
दुःखी छन् अहिले यि पाण्डवहरू * देऊ तिमी मद्दत ॥८७

गोठालाहरु जन्तुलाइ वनमा * ज्युन् चालले खेद्दछन् ।
खेदेका सब सैन्य अङ्गपतिले * त्यस्तै डरी भाग्दछन् ॥
माया-युद्ध र रात्रिको समरका * ज्ञाता हुनाले गरी ।
जाऊ, वेग लिएर रोक सहजै * ती कर्णको यो घरी ॥८८
गर्दैछन् कसरी विनाश रणमा * लौ हेर तिनले उता ।
हाम्रा सैनिक युद्धबाट कसरी * भागी रहेछन् यता ॥
माया चल्दछ राक्षसी निशिमहाँ * बर्ता त्यसै कारण ।
लेऊ युद्ध गरेर द्वै-रथ छिटै * ती कर्णको जीवन ॥८९॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनी बिजयले * आफ्नू दिए सम्मति ।
मागी झट्ट बिदा घटोत्कच गयो * गर्जेर हे भूपति !
पौंचेथ्यो जब त्यो चढेर रथमा * उत्साहले युद्धमा ।
आयो रोक्न भनी अलम्बुष थियो * जो कौरवी सैन्यमा ॥९०
देखी राक्षस त्यो घटोत्कच गई * टुप्पी समाईकन ।
काटी गर्दन खड्गले समरमा * त्यस्को लियो जीवन ॥
काटेको शिर त्यो सुयोधनतरफ् * हेरेर हाँसीकन ।
फ्याँक्यो लेउ भनेर झट्ट रथमा * सोगात दुर्योधन ! ॥९१
देख्यौ की तिमिले पराक्रम ठुलो * मैले गरेको अब ।
तिम्रा सैनिक ध्वस्त पार्दछु छिटै * निःशेष पारी सब ॥
बर्ता गर्व गरेर कर्णसित त्यो * लड्थ्यो डिडिम्बा-सुत ।
अर्का राक्षस जो अलायुध थियो * आयो, हुँदै क्रोधित ॥९२
त्यो दुर्योधनको गई नगिचमा * बोल्दो भयो गर्वले ।
मेरो बन्धु हिडम्बलाइ वनमा * मारे यिनै भीमले ॥
साटो फेर्न तयार छु म अहिले * मौका छ आज्ञा दिनोस् ।
जस्तो गर्छु यहाँ पराक्रम ठुलो * त्यो आज हेर्नूहवस् ॥९३

श्री दुर्योधनले भने सुनि कुरा * जाऊ तिमी युद्धमा ।
गर्नन् मद्दत सैन्य, वीर सबले * तिम्रो रही साथमा ॥
लड्थे कर्ण तथा घठोत्कच जहाँ * योद्धा दुवै रोषले ।
आयो लड्न भनी 'अलायुध' त्यहीं * हावासरी वेगले ॥९४॥
आयो राक्षस यो अलायुध भनी * देखे जसै भीमले ।
मारे राक्षस-सैन्यलाइ पहिले * हानी गदा वेगले ॥
अन्तर्धान भयो अलायुध छिटै * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
पाऱ्यो व्याकुल भीमलाइ शरको * वर्षा गरी भूपति ! ॥९५॥
देखी दुर्गति भीमको रथ त्यजी * तर्वार खैंचीकन ।
हान्यो गर्दनमा घटोत्कच पुगी * त्यस्को लियो जीवन ॥
पैल्है भैं शिर त्यो सुयोधनतरफ् * फ्याँकेर भन्दो भयो ।
हे योद्धा ! उपहार लेउ रणको * सौगात राम्रो छ यो ॥९६॥
मारी ती दुइ वीरलाइ त्यसरी * गर्दै ठुलो गर्जन ।
गर्थ्यो गुप्त भई घटोत्कच त्यहाँ * शस्त्रास्त्रको वर्षण ॥
लागे ढल्न मरी विपक्षतिरका * सेना अनेकौं जब ।
थाले भाग्न डराइ सैन्य निशिमा * बाँकी बचेका सब ॥९७॥
राधाका-सुत कर्णले समरको * देखी नराम्रो स्थिति ।
फर्काए सबलाइ साहस दिई * सम्झाइ हे भूपति !
बर्साए हतियार अंगपतिले * गर्जेर धेरै थरी ।
फ्याँक्यो राक्षसले समाइ सहजै * टुक्रा हजारौं गरी ॥९८॥
छाड़ी तोमर, पाश उत्तम गदा * तीखो शतघ्नी जब ।
माऱ्यो सारथि अश्व औ रथ-ध्वजा * धूलो गरायो सब ॥
देखेथे जब कर्णलाइ विरथी * सेना सबै आत्तिई ।
लागे भन्न डरी विनम्र स्वरमा * तिन्का नगीचै गई ॥९९॥

लड्दै राक्षस यो रह्यो यदि भने * क्यै बेर यैं चालले ।
बाँच्नैनौं सबलाइ मार्दछ छिटै * हे कर्ण ! यो दुष्टले ॥
पाएको अघि इन्द्रबाट तिमिले * शक्ती छ जो पासमा ॥
गर्दैनौ किन त्यो प्रयोग अहिले * यो दुष्टको देहमा ॥५७०॥
यस्ले नाश गरी सकेपछि सबै * सेनाहरू युद्धमा ।
के लाग्ला पछि काम त्यो भन छिटै * तिम्रो रही साथमा ॥
केही बेर गरी विचार मनमा * सारा कुरा कर्णले ।
छाड़े दिव्य अमोघ शक्ति सबको * इच्छा बुझी वेगले ॥१॥

घटोत्कच वध

लाखौं सैन्य थिची घटोत्कच ढल्यो * त्यो शक्तिको चोटले ।
लागे गर्जन वीर कौरवहरू * संग्राममा हर्षले ॥
सम्झी राक्षसका युधिष्ठिरजिले * पैह्ले गरेको गुन ।
वाणी रुद्ध भएर बोल्न नसकी * साह्रै दुखाए मन ॥२॥

कौरवहरूको रात्रिमा सुतेका शत्रुमाथि धावा; द्रुपद र विराटको मृत्यु :—

राजन् ! राक्षस त्यो मरेपछि पनी * संग्राम चल्दै थियो।
मर्थे वीर जती जती, उति-उती * झन् बेसरी मच्चियो॥
शक्ती, पाश, गदा, खुँड़ा र खुकुरी * दिव्यास्त्र औ तोमर।
गर्थे वीरहरू प्रहार रिसले * तर्बार तीखा शर॥३॥
लागे गिर्न कती धमाधम मरी * शस्त्रास्त्रको चोटले।
भागे कायर, वीर झन् अघि सरी * लड्थे ठुलो वेगले॥
आधा रात बितेपछी विजयले * आज्ञा दिएथे जब।
सेना सुत्न भनेर पाण्डु-सुतका * जाँदा भएथे सब॥४॥
सेना कौरवतर्फका पनि गए * विश्रामका खातिर।
द्रोणाचार्यकहाँ सुयोधन पुगी * बिन्ती गरे सादर॥
निद्रा लाग्न सकेन आज निशिमा * आएँ त्यसै कारण।
गर्नुहुन्छ क्षमा हजूर रणमा * ती शत्रुलाई किन ?॥५
हाम्रो हार हुने प्रधान गुरुजी * अर्को छ जो कारण।
हामी निर्बल छौं, अवध्य र बली * छन् युद्धमा अर्जुन॥
तिनूका सैन्यहरू समस्त अहिले * थाकेर छन् नींदमा।
हामीले हमला गरौं गई गुरो ! * यो रातकै बीचमा॥६॥
जस्ले छोड्दछ शत्रुलाइ रणमा * मौका मिलेका घरी।
त्यस्को जीत हुँदैन, शास्त्र मतले * त्यो जान्छ पक्का मरी॥
ब्रह्मन् ! भाग्यविहीन आज म हुँदा * वा दैवका चक्रले।
बाँचेकै अझ शत्रु छन् समरमा * गर्दा क्षमा नाथले॥७॥
योद्धा श्रेष्ठ हजुर भैं न त ठुलो * अर्को छ को लोकमा।
पाई उत्तम वीर मद्दत दिने * हार्नै भएँ युद्धमा॥

चिन्ताग्रस्त भई मलाई निशिमा * लागेन निद्रा जब।
गर्नेस् यत्न कुनै छिटो अब गुरो !* बाँच्ने दुखी कौरव ॥८॥

आचार्य द्रोणको वध

तिनको बात सुनेर द्रोण गुरुले * भन्नूभयो रोषले।
भन्छौ छेड़ गनी मलाइ यसरी * हे वीर ! कुन बुद्धिले ?
जस्ले बुद्धि दियो लड़ौं भनि अघी* ऐहले कहाँ छन तिनी।
गर्दैनन् किन युद्ध पार्थसँग ती * तिम्रा सहायक बनी ॥९
बारंबार मलाइ यो किसिमले * दुःखी नपार्नें गर।
जे भन्छौ तिमि त्यो प्रसन्न मनले* छु गर्नमा तत्पर॥
सक्छौ लड्न तिमी पनी समरका * ज्ञाता ठुला वीर छौ।
लड्दैनौ किन पार्थका सँग डटी * व्यर्थै डरी भाग्दछौ॥१०॥
वार्ता सुनेर गुरुको, मनमा रिसाई
बोले सुयोधन तयार छु लड्नलाई॥

ज्युन् शत्रुको हजुरले अहिले मलाई ।
भन्नूभयो गुण र शौर्य सबै बुझाई ॥११॥
तिन्को लिनेछु गइ आज अवश्य प्राण ।
की मर्दछु समरमा दिइ आफ्नू ज्यान ॥
पाल्नोस् हजुर लिई कौरव सैन्य आधा ।
धावा म गर्छु सब तोड़िदिएर बाधा ॥१२॥

सेनालाइ उठाइ भाग दुइमा * तत्काल बाँड़ी लिए ।
आधा भाग लिएर गर्न हमला * प्रस्थान गर्दा भए ॥
सेना पाण्डवपक्षका समरमा * थाकी सुतेका थिए ।
त्यै वेला हमला गरेर कुरुले * हाहा गराई दिए ॥१३॥
सारा सैन्य उठेर पाण्डु-सुतका * गर्दै ठुलो खल्बल ।
लागे लड्न त्यहाँ भयो नरपते ! * अत्यन्त कोलाहल ॥
आए लड्न विराट औ द्रुपदजी * श्री द्रोणका सामुमा ।
मारे ती दुइलाइ बाण दुइले * आचार्यले युद्धमा ॥२४॥
मेरो मारिदिदिए पिताकन भनी * सेना लिई साथमा ।
धृष्टद्युम्न पुगे सवेग रथमा * आचार्यको सामुमा ॥
श्री दुर्योधनका सँगै शकुनिले * शस्त्रास्त्र वर्षा गरी ।
रोकेथे बिचमै अगाड़ि नबढ्न् * भन्ने भई त्यो घरी ॥१५
राजन् ! वीरहरू परस्पर डटी * त्यो रात्रिमा लड्दथे ।
धेरै वीर विपक्षलाइ नचिन्ही * मार्थें तथा मर्दथे ॥
धृष्टद्युम्न र भीम कैकय तथा * पांचालका वीरले ।
बर्साए हतियार द्रोण गुरुको * सामू डटी वेगले ॥१६
श्री दुर्योधन, कर्ण, शल्य, शकुनी * सेना र सेनापति ।
रक्षाखातिर द्रोणको वरिपरी * जम्मा थिए भूपति !

योद्धा, वीर प्रधान सैन्य गुरुको * जो जो अगाड़ी परे।
भागे भाग्न सके जती कति त्यहीं * मूर्च्छा परे वा मरे ॥१७॥
लाग्यो बग्न नदी त्यहाँ रगतको * बाहु र पाऊ, शिर।
देखिन्थे जल-जन्तु झैं रथ बगी * त्यो रक्तमा सुन्दर ॥
त्यो देखेर कती डराइ मनमा * तत्काल नै भाग्दथे।
जस्मा धैर्य थियो तिनैहरु डटी * उत्साहले लड्दथे ॥१८॥

धृष्टद्युम्नद्वारा आचार्यको वध--

योद्धा कैकय, सैन्य पाण्डु-सुतका * पांचालका जो थिए।
साराले गुरुलाइ बाणहरुले * तत्काल ढाकीदिए ॥
राखी धैर्य ठुलो सबै शरहरू * काटेर आचार्यले ॥
मारे वीर अनेक क्रोधित भई * छाड़ेर ब्रह्मास्त्रले ॥१९॥
तिन्को शौर्य तथा पराक्रम ठुलो * देखेर श्री कृष्णले।
भन्नूभो सुन पार्थ ! नाश सहजै * गर्नै भए द्रोणले ॥
यिन्को मृत्यु हुने उपाय पहिले * देखी छ जो निश्चय।
त्यस्मा गर्न सके कुनै छल छिटो * होता सबैको हित ॥२०॥
केही बेर अझै डटी समरमा * बाँची रहे यी भने।
छन् हाम्रा जति वीर सैन्य अहिले * सम्पूर्ण छन् मारिने ॥
यिन्का दीर्घ तथा बलिष्ठ करमा * छन् अस्त्र जैह्ले तक।
सक्तैनौ यिनिलाइ मार्न रणमा * हे वीर ! तैह्लेतक ॥२१॥
प्यारो पुत्र मऱ्यो भनीकन सखे ! * सुन्नन् गुरुले जब।
यिन्को मृत्यु हुनेछ निश्चय जसै * शस्त्रास्त्र याग्नन् सब ॥
चारै भाइ र पार्थले जब सुने * त्यो योजना कृष्णको।
लागे अर्जुन भन्न गर्दिनँ भयो ! * हत्या म आचार्यको ॥२२

यो आज्ञा छल छद्म औ कपटको * मान्दोनँ योगेश्वर !
आज्ञा बक्सनुहोस् मलाइ अरु क्यै * छु गर्नमा तत्पर ॥
माने भाइसमेत धर्म-सुतले * अत्यन्त गाह्रोसित।
योद्धा भीम स्वयं भए नरपते ! * त्यो कार्यमा उद्यत ॥२३
अश्वत्थामा भनेको गज मद चुहुने जो थियो श्रेष्ठ एक।
मारेथे भीमले त्यो गजकन रणमा बाण हानी अनेक ॥
अश्वत्थामा मरे लौ भनि खबर झुटो फैलिएको सुनेर।
चिन्ता आचार्यलाइ अधिक हुन गयो सत्य हो की भनेर ॥२४
त्यै बेला ऋषि औ मुनीश्वर पुगी * आकाशवाणी गरी।
हामी जे जति भन्दछौं सुन तिमी * हे द्रोणजी ! राम्ररी ॥
ऐल्हे सम्म गर्‍यौ सबै तरहका * सद्धर्मको पालन।
गर्दैछौ अब अन्त्यको बखतमा * दुष्कर्म हत्या किन ? ॥२५
त्यागी अस्त्र सबै प्रसन्न मनले * लौ हेर हामीतिर।
प्राणायाम गरी शरीर त्यज यो * हे द्रोण ! हो नश्वर ॥
अन्तर्धान भए मुनी, ऋषिहरु * शिक्षा दिई त्यो जब।
लागे गर्न विचार द्रोण मनमा * के गर्नुपर्ला अब ! ॥२६॥
बोल्दैनन् कहिले कुनै विषयमा * झूटो ति कुन्ती-सुत।
तिन्ले निर्णय गर्दछन्, भ्रम सबै * जानेछ राम्रोसित ॥
राखे निश्चय त्यो गरेर रथमा * शस्त्रास्त्र आचार्यले।
सोधे झट्ट पुगी युधिष्ठिरकहाँ * हावासरी वेगले ॥२७॥
बोल्दैनौ कहिल्यै तिमी नरपते ! * झूटो त्यसै कारण।
द्रौणीको तिमी जान्दछौ खबर नै * चाँड़ो मलाई भन ॥
तिन्को प्रश्न सुनी युधिष्ठिर परे * साह्रै सकस्मा तर।
केही बेर गरे विचार अनि यो * तिन्ले दिए उत्तर ॥२८

अश्वत्थामा मरेको खबर रणभरी फैलिएको छ ऐह्ले ।
त्यो हात्ती हो कि मान्छे भ्रम छ अझ गुरो ! स्पष्ट जान्दीनँ मैले ॥
'अश्वत्थामा मरे लौ' यति खबर जसै सुन्न पाए गुरुले ।
पाएनन् सुन्न हो त्यो गज कि नर भनी शङ्ख फुक्ता सबैले २९
छोरोको सुनि मृत्युको खबर त्यो * त्यागछु भनी जीवन ।
प्राणायाय शुरू गरे हृदयले * सम्भेर नारायण ॥
धृष्टद्युम्न लिएर खड्ग करमा * दौड़े अगाड़ी जब ।
भन्थे ती सब हेर, पितृ-वधको * साटो म फेर्छु अब ३०
भन्थे अर्जुनजी नमार यसरी * आचार्यलाई तर ।
काटे त्यो नसुनेर झट्ट गुरुको * टुप्पी समाई शिर ॥
फ्याँके त्यो शिरलाइ कौरवतरफ् * गर्जेर तिनले जब ।
पापी मूर्ख यि हुन् भनो कुरुहरू * धिक्कार दिन्थे सब॥३१
श्री दुर्योधन, कर्ण, शल्य, शकुनी * गान्धारका भूपति ।
फर्कन्थे रणबाट हे नरपते ! * सन्ताप मानी अति ॥
लागे भाग्न डराइ सैन्य कुरुका * सम्पूर्ण योद्धा यता ।
गर्थे हर्ष बढाइँ पाण्डु-सुतका * योद्धा र सेना उता ॥३२
द्रौणी वीर लड़ाइँमा अलि परै * अल्झी रहेका थिए ।
भागेका सबलाइ देखि सहसा * के हो भनी फर्किए ॥
सोधे–हे कुरुराज ! सैन्य यसरी * भागी रहेछन् किन ?
हेरे श्री कृपतर्फ बोल्न नसकी * क्यै बात दुर्योधन ॥३३
तिन्को भाव बुझेर वीर कृपले * दुःखी भए तापनी ।
सारा बात भने बुझाइ गुरुले * संसार छाड़े भनी ॥
द्रौणीले सुनि त्यो पिता मरणको * संवाद दुःखी भए ।
केही बेर गरी विचार रिसले * रातो भई गर्जिए ॥३४

मेरो पराक्रम सबै परबाट हेर ।
माछु विपक्षतिरका सब श्रेष्ठ वीर ॥
मारे पिताकन गरी छल आज जस्तो ।
साटो म फेर्दछु अवश्य लड़ेर त्यस्को ॥३५॥

सात्यकि र धृतद्युम्नको कठोर विवाद– :

श्री दुर्योधनले र वीर कुरुले * तिन्को सुनी गर्जन ।
द्रौणीलाइ भनेर धन्य, खुशिले * थाले सबै उफ्रन ॥
सुन्दा गर्जनको कठोर स्वर त्यो * मन्मा डराईकन ।
सोधे अर्जुनलाइ धर्म-सुतले * त्यस्को सबै कारण ॥३६
पर्थ्यौं हामिहरू खुशी हुनु बरू * आचार्यको मृत्युले ॥
उल्टो हर्षित छन् सबै कुरुहरू * हे पार्थ ! कुन् हेतुले ॥
पक्का कोहि मिल्यो सहायक ठुलो * योद्धा त्यसै कारण ।
गर्जन्छन् अहिले यि कौरवहरू * भन्दैछ मेरो मन ॥६७
को होला भन त्यो मलाइ अहिले * सोचेर हे अर्जुन !
यस्तो प्रन्न सुनेर धर्म-सुतको * सम्झी गुरूका गुन ॥
साह्रै चित्त दुखाउदै विजयले * त्यस्को भने कारण ।
आफ्नू धर्म र नीतिमा स्थिर हुने * छन् श्रेष्ठ जो ब्राह्मण ॥३८
दिन्छन् दान सुपात्रलाइ दिनहूँ * षट्कर्म जो गर्दछन् ।
एक्लै कौरवलाइ मद्दत दिने * ती द्रोणका पुत्र हुन् ॥
मार्‍यौं जो गुरुलाइ धर्म-पथको * तोड़ी सबै बन्धन ।
साटो फेर्न तयार छन् समरमा * द्रौणी रिसाईकन ॥३९॥
छाड्दैनन् अब धृष्टद्युम्नकन ती * आचार्यका पुत्रले ।
रक्षा गर्नुपर्‍यो मिलेर सबले * तिन्को कुनै यत्नले ॥

मैले रोक्न सकीनँ आज गुरुको * हत्या हुँदामा जब ।
त्यस्को दुष्फलले ठूलो नरकमा * पर्छु म पक्का अब ॥४०
त्यस्तो बात सुनी सकी विजयको * भन्दा भए भीमले ।
बोल्छौ भाइ ! भएर क्षत्रिय तिमी * यो बात कुन् नीतिले ॥
बिर्स्यौ की कुरुले दिए जति सबै * संकष्ट हे अर्जुन !
हामीले सहि दुःख त्यो गरिसक्यौं * सद्धर्मको पालन ॥४१॥
गर्छु युद्ध भनी स्वयं अघि सरी * उत्साह पैह्ले दियौ ।
मारे द्रोणजिलाइ आज, किन त्यो * दुष्कर्म हो भन्दछौ ?
इच्छा छैन भने तिमी बस यहीं * पर्दैन लड्नू अब ।
एक्लैले पनि सक्छु मार्न रणमा * सम्पूर्ण यी कौरव ॥४२
यस्तो बात गरी वृकोदर भए * संग्राममा तत्पर ।
लागे भन्न बुझाउँदै द्रुपदका * छोरा उठी सादर ॥
बिर्सी क्षत्रिय धर्म निन्दित स्वयं * बन्नू भएको किन ?
पापी कौरवले स्वधर्म पथको * कैह्ले गरे पालन ? ॥४३
ज्ञानी ब्राह्मणका सुकर्म कति छन् * तिन्लाइ त्यागीकन ।
लड्ने क्षत्रिय धर्मले समरमा * हुन्छन् कहाँ ब्राह्मण !
मान्नू ब्राह्मण द्रोणलाइ कसरी * राख्थे सबै आयुध ।
निःशस्त्री अनभिज्ञको पनि गरे * दिव्यास्त्रद्वारा वध ॥४४॥
तिनको नै वध गर्नलाइ पहिले * उत्पत्ति मेरो भयो ।
सोही कारण प्राण आज रणमा * आचार्यजीको गयो ॥
मारे वीर भनेर गर्नु खुशिले * पर्थ्यो बरु स्वागत ।
निन्दा गर्नुभयो वृथा किन यहाँ * उल्टो नराम्रोसित ॥४५
द्रोणाचार्य नृशंस, क्रूर मनमा * कप्टी र द्रोही थिए ।
आफ्नू धर्म त्यजेर क्षत्रिय हुने * दुष्कर्मले मारिए ॥

तिन्को बात सुनी भने विजयले * धिक्कार धेरै दिई।
कस्ले मान्दछ श्रेष्ठ, यो जति गऱ्यो * दुष्कर्म पापी भई ॥४६
लागे सात्यकि भन्न नेत्र रिसले * राता गराईकन ॥
धृष्टद्युम्न तिमी समान अरु को * पापी हुनन् लौ भन !
योद्धा, वीर तथा धनुर्धर ठुला * संसारमा छन् जति।
तिन्मा उत्तम, मान्य ब्राह्मण थिए * आचार्य हे दुर्मति ! ॥४७
हाम्रा कौरवका र पाण्डु-सुतका, * कैकेय, पाञ्चालका।
द्रोणाचार्य गुरू भईकन मरे * फेला परी दुष्टका ॥
बोल्ने बात अभद्र दुष्ट अहिले * जीवित् छ यो दुर्जन।
छैनौ वीर कुनै उपस्थित यहाँ * यस्को लिने जीवन ॥४८
हत्याले गुरुको ठुलो नरकमा * पर्छस् तँ पापी मरी।
तेरो पाण्डव गर्दछन् भइ दुखी * निन्दा नराम्रो गरी ॥
माफी आज दिएँ नबोल्नु यसरी * हे दुष्ट ! कैल्हे पनि।
धृष्टद्युम्न उठी भने, सब कुरा * श्री सात्यकीको सुनी॥४९
गर्छन् सज्जन को बढ़ेर तिमि भैं * निन्दा सदा दुर्जन।
गर्नाले बकवाद व्यर्थ तिमिले * हानी छ मेरो कुन ?
पापी, नीच तिमी दुराचरणले * छौ पूर्ण आफैं तर।
निन्दा गर्न भनी सदैव अरुको * हुन्छौ तिमी तत्पर ॥५०
दिन्छौ दोष मलाइ द्रोण-बधको * हे सात्यकी दुर्जन !
निर्दोषी तिमिले गऱ्यौ वध गई * भूरिश्रवाको किन ?
दिन्छौ दोष मलाइ व्यर्थ तिमि छौ * दुष्कर्ममा उद्यत।
लाग्ला पाप भनी डराउँछु बरू * बोलेर पापीसित ॥५१॥
कुन् हो उत्तम धर्म, जान्न सजिलो * ठान्छौ कि हे दुर्जन !
त्यस्तै रूप अधर्मको पनि सफा * गाह्रो छ जानी लिन ॥

सोही कारणले विवाद नगरी * जाऊ लड़ाइँ गर ।
बोल्यौ केहि भने म काट्छु गुरुझैं * टुप्पी समाई शिर ॥५२॥
तिन्को बात सुनेर क्रोधित भई * श्री सात्यकी वीरले ।
दौड़े एक गदा लिएर सहसा * माछुँ भनी वेगले ॥
धृष्टद्युम्न पनी लिएर करमा * ठूलो खुँड़ा दौड़िए ।
योद्धा भीम र कृष्णले गइ छिटै * पक्रेर रोकीदिए ॥५३॥

अश्वत्थामा द्वारा नारायणास्त्रको प्रयोग : श्री कृष्णद्वारा सबैको रक्षा :—

राजन् ! कौरव वीर त्यै बखतमा * उर्लेर आए सब ।
त्यो देखेर हिंड़े लिएर संग्रमा * सेनाहरू पाण्डव ॥
गर्छन् श्री यमराजले प्रलयमा * संहार जुन् चालले ।
पारे सैनिक ध्वस्त त्यै किसिमले * श्री द्रोणका पुत्रले ॥५४॥
थुप्रो लाग्न गयो पहाड़सरिको * मुर्दाहरूको त्यहाँ ॥
लागे ढल्न मरी दुवै तरफका * सेनाहरू छिन्महाँ ॥
ठूला पर्वत वा समुद्र दुइको * लागे सरी ठक्कर ।
त्यस्तै वीर भिडे दुवै तरफका * संग्राम-भूमीभर ॥५५॥
त्यो वेला जति वीर सम्मुख परे * श्री द्रोणका पुत्रको ।
तिन्मा कोहि बचेन जीवन गयो * अक्षौहिणी एकको ॥
श्री नारायण अस्त्र सम्झि मनले * मन्त्रेर राम्रोसित ।
छाड़े पाण्डव सैन्यका उपरमा * द्रौणी भई क्रोधित ॥५६॥
निस्के बाण अनेक अग्निसरिका * त्यो अस्त्रदेखी जब ।
लागे मर्न डढेर संमुख जती * त्यस्का परे ती सब ॥
जस्तो ढाक्तछ सूर्यको किरणले * त्रैलोक्य नै छिन्महाँ ।
त्यस्तै सैनिकलाइ बाणहरूले * ढाकी दिएथ्यो त्यहाँ । ५७

बोले धर्म-कुमार शीघ्र भयले * देखेर युद्ध-स्थिति ।
धृष्टद्युम्न लिएर सैनिक सबै * पाञ्चालका भूपति ॥
योद्धा अन्धकका र वृष्णि कुलका * सारा थिए साथमा ।
आफाफ्ना घर जाउ व्यर्थ नपरी * यो घोर आपत्तिमा ॥५८
भाई अर्जुन छन् तटस्थ हरि छन् * ब्रह्माण्डका मालिक ।
मर्नै हामि भयौं डढेर सँगमा * प्यारा सबै सैनिक ॥
भोग्दैछौं परिणाम आज छलले * हत्या गुरुको गरी ।
हाम्फालीकन अग्निमा म त छिटै * जान्छु खुशीले मरी ॥५९
हाम्रो हार भयो त्यजुन् विजयको * आशा सबै पाण्डव ।
यो संग्राम जितेर कौरवहरू * साम्राज्य भोगुन् अब ॥
त्यस्तो बात सुनेर धर्मसुतको * बाहू उचालीकन ।
भन्नूभो हरिले गरेर पहिले * शंखध्वनी गर्जन ॥६०॥
योद्धा, सैनिक, वीर पर्ख डरले * भागी रहेछौ किन ?
भूमीमा रथबाट वर्ल पहिले * शस्त्रास्त्र फालीकन ॥
पैह्ले देखि विधान निश्चय छ यो * दिव्यास्त्र शान्ती हुने ।
अर्को छैन कुनै उपाय सजिलो * हे वीरहो ! बाँचिने ॥६१॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनेर सबले * गर्दा भए पालन ।
मानेनन् जब भीमले शुरु गर्‍यो * त्यो अस्त्रले झम्टन ॥
त्यो देखेर छिटो पुगी विजयले * बाहू समाईकन ।
तानी भूमिमहाँ बचाउन सके * श्री भीमको जीवन ॥६२॥
श्री नारायण अस्त्र शान्त त्यसरी * पार्नू भयो कृष्णले ।
फर्के सैनिक वीर पाण्डु-सुतका * लड्छौं भनी वेगले ॥
त्यो देखेर कुमार द्रोण गुरुका * अत्यन्त क्रोधित् भए ।
श्री कृष्णार्जुनलाइ ताकि सहसा * अग्न्यास्त्र छाडीदिए ॥६३

आयो अग्निशिखासमान क्रमले * अग्न्यास्त्र बढ्दै जब।
छाडे मन्त्रित पार्थले पनि छिटै * ब्रह्मास्त्र आफ्नू तब
दोटै अस्त्र मिली विलीन सहसा * श्री कृष्णजीमा भए।
सारा सैन्य डटेर फेरि रणमा * उत्साहले गर्जिए ॥६४॥
श्री द्रौणी दुई अस्त्रको विफलता * देखेर दुःखी थिए।
त्यसको कारण व्यासले पुगि त्यहाँ * सारा बुझाई दिए॥
अग्नी-अग्नि मिलेर शान्त जसरी * हुन्छन् नपोलीकन।
पाई केन्द्र भए विलीन अहिले * दिव्यास्त्र त्यै कारण॥६५॥

व्यासजी द्वारा अर्जुनलाई शिक्षा

हे ब्रह्मन् ! पहिले थियो त्रिपुर जो * योद्धा ठूलो दानव।
त्यस्ले जङ्गलमा गई तप गऱ्यो * संकष्ट खप्ते जब॥
ब्रह्मा तुष्ट भएर इच्छित दिए * त्यो दैत्यलाई वर।
लाग्यो घुम्न भएर दैत्य विजयी * सानन्द चारैतिर ॥६६॥

तिनोटा पुर रौप्य, लौह, सुनको * पैह्ले बनाईकन ।
द्यौतालाइ जितेर स्वर्गपुरिको * त्यसले गऱ्यो शासन ॥
ब्रह्माजीसंग कष्ट देवगणले * आफ्नू भनेथे जब ।
ब्रह्माले शिवको सबै सँग भई * गर्नू भएथ्यो स्तव ॥६७
द्यौताको स्तुतिले प्रसन्न हुनुभो * तत्काल विश्वंभर ।
पाल्नूभो रथमा चढी त्रिपुर त्यो * छाड़ेर यौटा शर ।
मारी दानवलाइ देवगणको * संकष्ट हर्नू भयो ।
श्री कृष्णार्जुनले सुअस्त्र त्यहि नै * ल्याईसकेको थियो ॥६८
तिम्रा अस्त्र भए विनष्ट अहिले * त्यै अस्त्रको तेजले ।
चिन्ता गर्नु वृथा छ यो विषयमा * हे विप्र ! त्यै हेतुले ॥
श्री नारायण कृष्ण हुन् नर यिनै * हे विप्र ! हुन् अर्जुन ।
यिन्को ध्यान गरे हुनेछ क्रमले * चिद्‌ब्रह्मको दर्शन ॥६९
अन्तर्धान भई भनीकन यती * श्री व्यास पाल्नूभयो ।
द्रौणीका मनको विषाद अथवा * सारा अशान्ती गयो ॥
राजन् ! फेरि डटे दुवै तरफमा * योद्धाहरू युद्धमा ।
बर्साई हतियार क्रोधित हुँदै * उत्साहका साथमा ॥७०
छाड्थे बाण जती-जती रिस गरी * श्री द्रोणका पुत्रले ।
काट्थे ती सब बाणलाइ बिचमै * टुक्रा गरी पार्थले ॥
द्रौणी दिक्क भएर घायल बनी * 'धिक्कार' भन्दै गए ।
सन्ध्याकाल भयो दुवै तरफले * संग्राम रोकीदिए ॥७१
श्री कृष्णार्जुनदेखि बाहिक सबै * श्री द्रोणको मृत्युले ।
हाम्रो जीत हुने भयो अब भनी * गर्थे कुरा हर्षले ॥
योद्धा कौरवतर्फका जति थिए * सेना र सेनापति ।
हाम्रो हार हुनेछ निश्चय भनी * गर्थे कुरा भूपति ! ॥७२॥

सारा संजयले गरे समरको * विस्तारले वर्णन ।
त्यो सुन्दा धृतराष्ट्र दुःखित भए * सम्झी गुरूका गुन ॥
साह्रै दुःख दिने कुपुत्र हुनगो * यो दुष्ट दुर्योधन ।
भन्थे भूप रुँदै अवश्य रणमा * मारिन्छ त्यो दुर्जन ॥७३

यो द्रोणपर्व सब जो जन पाठ गर्छन् ।
संसार-सिन्धु सहजैसित पार तर्छन् ॥
सम्पत्ति, सन्तति र कीर्ति बढेर जाला ।
त्यागेर देह सुख स्वर्ग गएर भोग्ला ॥७४॥

द्रोणपर्व समाप्त ।

महाभारत कर्णपर्व

प्रारम्भः

दुर्योधनले कर्णलाई सेनापति बनाउनु :—

वैशम्पायन भन्दथे शुभ कथा * सुन्थे ति जन्मेजय ।
भन्थे श्री धृतराष्ट्रजीसँग त्यही * विस्तारले सञ्जय ॥
देखाए जति शूरता समरमा * हे भूपती ! द्रोणले ।
त्यस्तो गर्न ठुलो पराक्रम अरू * सक्नेछ कुन् वीरले ॥१॥
सारा पाण्डव हर्षले शिविरमा * फर्की सकेथे जब ।
आफ्नू हार हुने सुनिश्चित गरी * आए सबै कौरव ॥
श्री दुर्योधनले सबै नृपहरू * डाकेर त्यै रातमा ।
सोधे एक सभा गरी नरपते ! * संग्रामका निम्तिमा ॥२॥
हे राजागण हो ! ठुलो कपट जो * वैरीहरूले गरे ।
त्यस्मा भीष्म हितैषि द्रोण यि दुवै * विख्यात योद्धा मरे ॥
जित्ने पाण्डव वीरलाइ कसरी * हामीहरूले अब ।
सोची यत्न कुनै बताउनुहवस् * हे भूपती हो ! सब ॥३॥
यस्तो प्रश्न सुने सुयोधनजिको * राजाहरूले तर ।
कोही वीर उठेन दिन्छु म भनी * त्यो प्रश्नको उत्तर ॥
द्रौणीका मुखमा सबै नृपतिका * आँखा डटेका थिए ।
तिनको भाव बुझेर द्रोणसुतले * बिस्तार भन्दा भए ॥४॥
योद्धा कर्णसमानको अरू कुनै * मैले यहाँ देख्दिनँ ।
सक्छन् जित्न यिनी पराक्रम गरी * हे वीर दुर्योधन !

ज्ञाता छन् सब अस्त्र शस्त्रहरूको * संग्राममा दुर्धर ।
सेनाका पतिको दिनोस् पद ठुलो * यिन्लाइ नै सादर ॥५॥
त्यो सल्लाह सुनेर द्रोणसुतको * आनन्द मानीकन ।
लागे भन्न उठेर आदर गरी * तिन्लाइ दुर्योधन ॥
योद्धा कर्ण ! ठुलो म मान्छु मनमा * तिमो अहीले भर ।
तिम्रै धैर्य र शक्तिले अघि भएँ * संग्राममा तत्पर ॥६॥
मेरा शत्रु समस्त पाण्डवहरू * छन् श्रेष्ठ योद्धा तर ।
मारी ती सबलाइ वीर ! तिमिले * ऊद्धार मेरो गर ॥
मेरो कार्य छ कष्ट-साध्य तिमिले * राम्रो गरी जान्दछौ ।
सोही कारणले मलाइ विजयी * पारूँ भने सक्तछौ ॥७॥
सेनाका पतिको ठुलो पद छ जो * हे कर्ण ! संग्राममा ।
सुम्पन्छु अब भार त्यो म बलियो * तिम्रा सखे ! काँधमा ॥
बोले सूर्य-कुमार बात सुनि त्यो * हे वीर ! दुर्योधन ।
व्यर्थैमा तिमिले म जीवित छँदै * चिन्ता गरेको किन ? ॥८॥
मार्छु शत्रु भनी कबोल पहिल्यै * देखी गरेको हुँदा ।
त्यस्को पालन गर्न देह, मनले * तैयार छु सर्वदा ॥
मेरो शौर्य र शक्तिमा अब कुनै * शंका नमानीकन ।
हेर्दै युद्ध बसीरहू शिविरमा * हे मित्र दुर्योधन ! ॥९॥
तिन्को बात सुनी सुयोधन त्यहाँ * अत्यन्त हर्षित भए ।
सेनाका पतिको तुरुन्त अभिषेक् * श्री कर्णलाई दिए ॥
पाई त्यो पद-भार कर्ण मनमा * निक्कै भए हर्षित ।
देखिन्थे रवि-पुत्र त्यो बखतमा * श्रीस्कन्ध झैं शोभित ॥१०
पारे व्यूह तयार त्यो मकर झैं * जस्को थियो आकृति ।
त्यो चौथों दिन लड्न उद्यत भए * श्री कर्ण सेनापति ॥

प्रातःकाल उठेर पाण्डु-सुतले * देखे तयारी जब ।
चन्द्राकार बनाइ व्यूह बलियो * आए अगाड़ी सब ॥११
लागे लड्न डटेर हे नरपते ! * सेना दुवै पक्षका ।
बाहू, पाउ अनेक अङ्ग क्षणमा * टुक्रा भए वीरका ॥
पुण्यात्मा भइ पुण्य क्षीण जसरी * गिर्छन् त्यही चालले ।
धेरै सैन्यहरू धमाधम गिरे * शस्त्रास्त्रका चोटले ॥१२
रोके अर्जुनलाइ बढ्न नदिई * संसप्तका सैन्यले ।
लागे मार्न समाप्त पार्न क्षणमा * तिन्लाइ श्री पार्थले ॥
योद्धा भीम चढेर श्रेष्ठ गजमा * बढ्दै अगाड़ी गए ।
सामुन्ने पुगि क्षेमधूर्ति नृपले * तिन्लाइ रोकीदिए १३
हात्ती ती दुइ वीरका जब मरे * दौड़े गदा लीकन ।
हानी एक गदा वृकोदरजिले * तिन्को लिए जीवन ।
भागे सैन्य सबै डराइ नृपको * देखी नराम्रो स्थिति ।
फर्काए सबलाइ कर्ण सहसा * आएर हे भूपति ! ॥१४
बर्साए हतियार क्रोधित भई * ती कर्णले बेसरी ।
लागे गिर्न विपक्षका पनि त्यहाँ * सेना अनेकौं मरी ॥
रोकेथे सहदेवले पुगि छिटै * संहार ती कर्णको ।
थाले गर्न प्रहार वीर दुइ ती * गर्जेर शस्त्रास्त्रको ॥१५
धृष्टद्युम्न बढेर वेग कृपको * तत्काल रोकीदिए ।
पर्खी हे शकुनी ! भनी नकुलले * गर्जेर सातो लिए ॥
लागे भन्न शिखण्डि क्रोधित भई * हे दुष्ट दुःशासन !
तिम्रो लिन्छु, डटी रहे समरमा * मैले छिटो जीवन ॥१६
श्री दुर्योधनलाइ धर्म-सुतले * आएर रोकीदिए ।
भाई जो अनुविन्द, विन्द रणका * ज्ञाता प्रतापी थिए ॥

तिन्को युद्ध ति सात्यकीसित पऱ्यो * हे भूपती ! वेसरी ।
बर्साए शर खूब सम्मुख डटी * मार्ने इरादा धरी ॥१७
रोके वेग डटेर द्रोणसुतको * संग्राममा भीमले ।
लागे लड्न दुवै अनेक शरको * वर्षा गरी वेगले ॥
राजा श्री श्रुतकीर्ति सम्मुख भई * लड्दा भए शल्यको ।
गर्जन्थे दुइ वीर उच्च स्वरले * वर्षा गरी बाणको ॥१८
लड्छन् मत्त गजेन्द्र घोर वनमा * गर्जेर जुन् चालले ।
त्यस्तै ती अनुविन्द, विन्द रणना * लड्दा भए वेगले ॥
मारी अश्व र सारथी, रथ ध्वजा * टुक्रा गराईकन ।
पारी घायल सात्यकीकन गरी * लागे दुवै गर्जन ॥१९॥
तिन्को चोट सबै खपेर तनमा * श्री सात्यकीले पनि ।
हाने बाण तिखा पचास विरथी * पारे मलाई भनी ॥
लागी बाण दुवै भएर विरथी * दौड़े गदा लीकन ।
गर्थे यत्न दुवै थरी घुमि-घुमी * प्राणान्त पारीदिन ॥२०
मारेथे अनुविन्दलाइ पहिले * हानी गदा माथमा ।
काटेथे शिर विन्दका पनि छिटै * तर्वारले युद्धमा ॥
मारे कैकय वीरलाइ त्यसरी * श्री सात्यकीले जब ।
लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * तिन्का भएका सब ॥२१
गर्दा अर्जुनले प्रहार रणमा * शस्त्रास्त्र संहारक ।
लागे ढल्न मरी धमाधम सबै * सेना ति संसप्तक ॥
हे राजन् ! श्रुतकर्म द्रौपदिजिका * जो वीर छोरा थिए ।
तिन्ले जीवन चित्रसेन नृपको * नौ बाणद्वारा लिए ॥२२
अर्का जो प्रतिविन्ध्य नामक थिए * श्री द्रौपदिका सुत ।
तिन्ले क्रोधित चित्रको वध गरे * साह्रै नराम्रोसित ॥

योद्धा अर्जुनले पराक्रम ठुलो * देखे गरेको जब ।
आए द्रोणकुमार सम्मुख भई * भन्दै म लड्छू अब ॥२३
रोकेथे गुरु-पुत्रलाइ सहसा * आएर श्री भीमले ।
थाले लड्न दुवै परस्पर ठुलो * उत्साह औ धैर्यले ॥
राजन् ! क्षत्रिय वीर भीम बलमा * पूरा प्रतापी थिए ।
त्यस्तै ब्राह्मण वीर द्रोणसुत झन् * शस्त्रज्ञ पक्का थिए ॥२४॥
तीखा बाणहरू प्रहार रिसले * गर्थे जती भीमले ।
काट्थे ती सबलाइ झट्ट बिचमै * श्री द्रोणका पुत्रले ॥
द्रौणीले पनि छाड्दथे जति-जती * दिव्यास्त्र मन्त्रीकन ।
काटी ती सबलाइ भीम खुशिले * थाल्थे त्यहाँ गर्जन ॥२५॥
जस्तो अद्भुत युद्ध वीर दुइको * त्यो देखियो भूपति !
त्यस्तो युद्ध थिएन अद्भुत कुनै * पैह्ले बितेका जति ॥
ढाकिन्थे कहिले अनेक शरको * वर्षा गरी वेसरी ।
देखिन्थे कहिले सबै शरहरू * काटेर टुक्रा गरी ॥२६॥
निक्कै बेर लड़ी रहे जब दुवै * योद्धा भई क्रोधित ।
लागी बाण तिखा परस्पर दुवै * योद्धा भए मूर्छित ॥
देखे सारथिले दुवै तरफका * आफ्ना रथीको स्थिति ।
फकाई रथ वेगले पर लगे * तत्काल हे भूपति ॥२७॥
भाइ जो भगदत्तका अतिबली * यौटा प्रतापी थिए ।
साटो फेर्न भनेर पार्थसित ती * आएर लड्दा भए ॥
तिनको काटिदिए त्यहाँ विजयले * इन्द्रास्त्र हानी शिर ।
लागे कौरव वीर भाग्न डरले * तत्काल चारैतिर ॥२८॥
फ्याँक्थे पार्थ, जता थिए उदधि झैं * सेना ति संसप्तक ।
लागे छोड्न समाप्त पार्दछु भनी * शस्त्रास्त्र संहारक ॥

सेना मत्त गजेन्द्रको अति ठुलो * भिन्नै थियो एक जो ।
आएथ्यो गज-सैन्य दल्मल गरी * श्रीपार्थका सामु त्यो ॥२९
एकै पल्ट गरे प्रहार सबले * शस्त्रास्त्र आफ्ना तर ।
मारे ती सबलाइ एक क्षणमै * छाडी अनेकौं शर ॥
योद्धा दण्ड र दण्डधार गजका * सेनापती जो थिए ।
तिन्लाई पनि पार्थले शरहरू * छाडेर मारीदिए ॥३०॥
तिन्को मृत्यु भएर पाण्डवहरू * सारा थिए हर्षित ।
लागे भन्न गएर सूर्य-सुतको * सामू ति माद्री-सुत ॥
पापी कर्ण ! तिमी समान अरुको * होला नढाँटी भन ।
मानिन्छौ तिमि नै प्रधान सबमा * यो युद्धको कारण ॥३१
श्री दुर्योधनलाई साहस दियौ * झूटो पहीले जति ।
मर्दैछन् त्यहि हेतु कौरव तथा * सम्पूर्ण यी भूपति ॥
मानेंछु तिमिलाइ आज रणमा * जानी ठुलो कण्टक ।
थाले गर्न प्रहार बेसरि भनी * शस्त्रास्त्र संहारक ॥३२॥
ताँदो काटिदिई शरीरभरमा * घाऊ गराईदिए ।
राधाका सुत कर्ण घायल हुँदा * अत्यन्त क्रोधित् भए ॥
घोड़ा, सारथि, छत्र औ रथ-ध्वजा * काटेर नौ बाणले ।
तिन्लाइ विरथी गराइ सहजै * हाँसे तिनी हर्षले ॥३३॥
सक्ती, तोमर पाश खड्ग र गदा * दिव्यास्त्र जो-जो थिए ॥
माद्रीका सुत छाड्दथे जति सबै * श्री कर्ण काट्तै गए ॥
मारी सारथि, अश्व झट्ट विरथी * तिन्लाइ पारे जब ।
भागेथे रणबाट श्री नकुलजी * साह्रै डराई तब ॥३४॥
हे राजन् ! सहदेवको शकुनिको * संग्राम चल्दैं थियो ।
ती दोटै बलवानको समर झन् * आश्चर्य लाग्ने भयो ।

तिन्का अश्व र सारथी जब मरे * दौड़े गदा लीकन ।
खोज्थे दाउ प्रहारको घुमि-घुमी * प्राणान्त पारीदिन ॥३५
लागेथ्यो सहदेवलाइ शिरमा * ठूलो गदा त्यो जब ।
भागेथे रणबाट टिक्न नसकी * शस्त्रास्त्र फ्याँकी सब ॥
धृष्टद्युम्न प्रधान वीर कृपको * संग्राम त्यो अद्‌भुत ।
हेर्थे सैन्यहरू लड़ाइँ नगरी * सारा हुँदै हर्षित ॥३६॥
लागी बाणहरू शरीरभरिमा * धारा बगी रक्तको ।
देखिन्थ्यो तन रक्त पुष्पसरिको * राम्रो दुवै वीरको ॥
छाड़ेथे जब अग्निबाण कृपले * मार्ने इरादा गरी ।
धृष्टद्युम्न लड़ाइँबाट सहसा * भागे पछाड़ी सरी ॥३७
तिन्लाई कृपले ठुलो स्वर गरी * गर्जी लखेटे तर ।
पौंचे ती कृपतर्फ हेर्न नसकी * संग्रामको बाहिर ॥
श्री दुर्योधनलाइ धर्म-सुतले * वर्षा गरी बाणको ।
घाऊ पारिदिए शरीरभरिमा * धारा बग्यो रक्तको ॥३८
तिन्को चोट खपी सुयोधनजिले * छाड़ी ठुलो तोमर ।
मारी अश्व र सारथी थपिदिए * त्यै माथि धेरै शर ॥
काटे बाण सबै युधिष्ठिरजिले * लाग्ने नपाईकन ।
यो दुर्योधनलाइ मार्दछु भनी * थाले तिनी गर्जन ॥३९
रोके भीम पुगी म यस्‌कन पछी * मार्नेछु मैले भनी ।
त्यो देखेर पुगे विपक्षतिरका * योद्धा र सेना पनी ॥
योद्धा कर्ण र द्रोण-पुत्र, कृपजी * यी तीनका साथमा ।
लड्थे पार्थ र भीम सात्यकि डटी * त्यो घोर संग्राममा ॥४०
शक्ती, तोमर खड्ग, पाश र गदा * दिव्यास्त्र, अग्न्यास्त्रको ।
गर्थे आपुसमा प्रहार रिसले * इन्द्रास्त्र, ब्रह्मास्त्रको ॥

राजा कोशलका तथा मगधका * औ अङ्ग, बङ्गादिका ।
आए लड्न डटेर कम्मर कसी * धेरै थरी देशका ॥४१॥
धृष्टद्युम्न शिखण्डि, भूपति अरू * जो जो प्रतापी थिए ।
सारा लड्न भनेर सोहि स्थलमा * तत्काल पुग्दा भए ॥
हात्ती, अश्व-सवार, पैदल, रथी * योद्धा र सेनापति ।
थाले गर्न प्रहार शस्त्र रिसले * आफ्ना भएका जति४२
सेना वीरहरू दुवै तरफका * जो जो थिए दुर्धर ।
थाले ढल्न मरी धामधम त्यहाँ * लागी गदा तोमर ॥
ढाकेथ्यो मृत-देहले नरपते ! * सम्पूर्ण युद्धस्थल ।
देखिन्थे गज अश्व बाहु शिरका * थुप्राहरू केवल ॥४३॥
चम्कन्थे कतिका खुँड़ा र खुकुरी * तर्वार विद्युत् सरी ।
लौ लौ मार, समात, काट सब यो* चिच्याउँथे बेसरी ॥
भूत-प्रेत, पिशाच, गिद्धहरू झन * उन्मत्त जस्तै बनी ।
डुल्थे श्वान र काग आदि खुशिले * संग्राममा डंकिनी ॥४४

सेना मरे जब दुवैतिरका प्रशस्त ।
अस्ताउनाकन हिंडे रवि सुस्त-सुस्त ॥
मर्ने मरे तर थिए जति सैन्य शेष
फर्के सबै शिविरमा तब हे नरेश ! ॥४५॥

कर्णको दोस्रो दिनको युद्धमा त्रिपुरासुरको उपाख्यान राजा शल्य सारथी हुनु:—

हे राजन् ! धृतराष्ट्रले जब सुने * संग्रामको त्यो स्थिति ।
सोधे सञ्जयलाई फेरि मनमा * सन्ताप मानी अति ॥
सक्थे पाण्डवलाई जित्न रणमा * इच्छा गरे कर्णले ।
तिनले जित्न नसक्नु हामिहरुको * हो भन्छु दुर्भाग्यले॥४६॥

प्रातः काल उठेर वीर कुरुले * कस्तो तयारी गरे ?
योद्धा-सैन्य कती दुवै तरफका * कुन् वीरद्वारा मरे ॥
यस्को वर्णन सुन्दछु भन तिमी * विस्तारले सञ्जय !
हाम्रो हार हुने रहेन अब क्यै * शंका तथा संशय ॥४७॥
राजाको सुनि प्रश्न सञ्जयजिले * बिन्ती गरे सादर ।
गर्नुभो पहिले अधर्म जति जो * केही नमानी डर ॥
हे राजन् ! पछिको विचार नगरी * गर्नुभयो जो छल ।
त्यसको भोग्नु परीरहेछ अहिले * राम्रो नराम्रो फल ॥४८॥
भन्थे पाण्डवले लड़ाइँ नगरौं * हामीहरूले तर ।
व्यर्थैं मोहमहाँ परी हुनुभयो * संग्राममा तत्पर ।
निर्दोषी जनको हुँदैछ अहिले * संहार जो युद्धमा ।
भोग्नूपर्दछ पाप त्यो हजुरले * पक्का कुनै जन्ममा ४९
गर्छु वर्णन सुन्नुहोस समरको * त्यागेर चिन्ता अब ।
प्रातः काल उठेर तत्पर भए * सेना हजुर्का सब ॥
पैहले व्यूह गरी तयार बलियो * ती अङ्गका भूपले ।
श्री दुर्योधनको गई शिविरमा * भन्दा भए रोषले ॥५०॥
मेरो आज लड़ाइँ पर्दछ ठुलो * श्री पार्थका साथमा ।
मैले मार्दछु की मलाई तिनिले * मारीदिनन् युद्धमा ॥
पाएको गुरुबाट छ धनुष यो * संसारमा श्रेष्ठ जो ।
मार्नें अर्जुनलाइ आज रणमा * मेरो त्यही अस्त्र हो ॥५१॥
हे दुर्योधन ! युद्धमा कुशल औ * छन् वीर जो अर्जुन ।
सुम्पन्छु तिमिलाइ राज्य रणमा * तिन्लाइ मारीकन ॥
विद्यामा, बल-बुद्धिमा र गुणमा * दिव्यास्त्रको ज्ञानमा ।
बर्ता अर्जुनदेखि छु म अहिले * संग्रामको नीतिमा ॥५२॥

जस्तै दुर्लभ हुन्न क्यै पनि कुरा * ज्ञानी मनस्वीकन ।
त्यस्तै पाण्डवलाइ जित्न रणमा * गाह्रो कुरा मान्दिनँ ॥
तिन्को गाण्डिव नामको धनु छ जो * विख्यात संसारमा ।
त्योभन्दा छ बढी धनू विजय यो * मेरो पनी हातमा ॥५३॥
गर्ने शस्त्र प्रहार नीति रणको * मैले जती जान्दछु ।
जैनन् विज्ञ त्यती धनञ्जय भनी * जानीसकेको म छु ॥
यौटा जो छ विशेषता विजयमा * हे मित्र दुर्योधन !
मेरो हार हुने सदैव रणमा * हो मुख्य त्यै कारण ॥५४॥
तिन्का सारथि छन् तिनै भुवनका * मालिक योगेश्वर ।
रक्षा गर्न भनी सदा विजयको * छन् युद्धमा तत्पर ॥
त्यस्तै सारथि एक आज नहुँदा * लाचार छु यो घरी ।
मेरो यो रथलाई शल्य नृपले * हाँकी दिए राम्ररी ॥५५॥
माथैं निश्चय पार्थलाइ रणमा * हे मित्र दुर्योधन !
यस्को गर्नुहवस् प्रबन्ध अहिले * सोची विचारीकन ॥
राधाका सुत कर्णको सुनि कुरा * राम्रो भन्यौ यो भनी ।
लागे भन्न पुगी छिटै शिविरमा * श्रीशल्यलाई तिनी ॥५६॥
हे मामा ! अघिदेखिकै हजुरको * मान्छु म ठूलो भर ।
छैनन् वीर हजूर भैं पृथिविमा * अर्को कुनै दुर्धर ॥
मेरो मङ्गलका निमित्त र ठुला * ती शत्रु मानीकन ।
यौटा कार्य हजूरले गरिदिनू- * पर्नै भयो सज्जन ! ॥५७॥
गर्छन् सारथि कर्म जुन् किसिमले * श्री कृष्णले पार्थको ।
त्यस्तै बाग समाउनोस् हजुरले * श्री कर्णका अश्वको ॥
गर्छन् मद्दत पार्थको समरमा * जुन् चालले कृष्णले ।
त्यस्तै मद्दत कर्णलाइ दिनुहोस् * मामा ! दया-भावले ॥५८॥

मार्नें भीष्म र द्रोणलाइ छल्ले * श्री कृष्ण नै हुन् भनी ।
जानेकै छ समस्त वीरहरूले * मामा ! हजुरले पनि ॥

दुर्योधन र कर्णको वार्त्तालाप

भीष्म, द्रोण बुढा थिए समरमा * तिन्को भयो सद्गति ।
माग्छन् मद्दत नाथको भइ दुखी * बाँचे जती भूपति ॥५९
जस्तै कर्णसमान दुर्धर रथी * छैनन् तिनै लोकमा !
त्यस्तै सारथि विज्ञ क्वै हजुर भैं * देख्दीनँ संसारमा ॥
राधाका सुत कर्णको रथ स्वयं * हाँकीदिए नाथले ।
पाँचै भाई र सैन्यलाइ रणमा * जित्ने थिए कर्णले ॥६०॥
श्री दुर्योधनले विनम्र स्वरमा * बिन्ती गरेको सुनी ।
लागे भन्न रिसाइ मद्रपतिले * आगोसरीका बनी ॥
हे दुर्योधन ! यो अनादर ठुलो * मेरो गरेको किन ?
योग्यायोग्य गरी विचार पहिले * बोल्छन् सदा सज्जन६१

जानीलेउ म हूँ नरेश तिमि झैं * यौटा ठुलो देशको ।
भन्छौ सारथि कर्म गर्न कसरी * त्यो सूतका पुत्रको ।
राजा शल्य रिसाउँदै दिइसकी * पैह्ले कड़ा उत्तर ।
आफ्ना सैन्य सबै लिएर सहसा * ती जानलागे घर ॥६२॥
त्यो देखीकन श्री सुयोधन परे * श्री शल्यका पाउमा ।
लागे भन्न बुझाइ फेरि तिनिले * सम्मानका साथमा ॥
हे मामा ! बलवान शत्रुसितको * कोही ठुलो युद्धमा ।
राख्छन् सारथि आफुदेखि बलियो * जान्ने रथी साथमा ॥६३
सामुन्ने छ प्रमाण श्री विजयका * छन् सारथी श्री हरि ।
भन्नूहुन्छ मलाइ लौ हजुरले * हेलाँ गर्‍यौ बेसरी ॥
अर्को दिन्छु प्रमाण यो विषयको * पैह्ले भएको अब ।
भाई तीन थिए अघी त्रिपुर जो * साह्रै ठुला दानव ॥६४
ब्रह्माको तप कष्टपूर्वक गरी * तिन्ले रिझाए जब ।
भन्नूभो विधिले गएर वर जे * इच्छा छ लेओ अब ॥
'ब्रह्मन् ! हामीहरु कदापि नमरौं' * तिन्ले भनेको सुनी ।
भन्नूभो विधिले सदैव भवमा * बाँच्तैन कोही पनि ॥६५
राखी क्यै अवकाश माग वर लौ * हे वीर हो ! मृत्युको ।
विन्ती दानवले गरे सुनिसकी * आज्ञा ति ब्रह्माजिको ॥
यौटै बाण चलाइ जो निमिषमा * तोड्नेछ हाम्रो पुर ।
सोही मार्न समर्थ होस्, दिनुहवस् * माग्छौं प्रभो ! यै वर ॥६६
इच्छा पूर्ण हुनेछ वीरहरु हो ! * तिम्रो 'तथास्तु' भनी ।
पाल्नूभो निज धाममा खुशि हुँदै * श्री सृष्टिकर्ता पनि ॥
चाँदी, लोह सुवर्णका पुर रचे * आएर ती दैत्यले ।
शोभा ती पुरको अलौकिक थियो * रत्नादिको तेजले ॥६७॥

राखे स्वर्ग र भूमिमा पुर लगी * सानन्द पातालमा ॥
थाले गर्न रजाइँ देवगणको * शेखी हरी स्वर्गमा ॥
तीनोटा पुरमा तलाउ बढिया * मीठो सुधाका थिए ।
मर्ने दानवलाइ अमृत छरी * तत्काल ब्यूँताउँथे ॥६८
इच्छामाफिक हिंड्दथे पुरहरू * डुल्थे सदा दानव ।
सारालाइ गराइ आफ्नु वशमा * स्वामी बने ती सब ॥
ब्रह्मालाइ लिई सदाशिवकहाँ * सम्पूर्ण द्यौता गए ।
आफ्ना कष्ट सबै विनम्र स्वरमा * एकेक भन्दा भए ॥६९
तिन्को विन्ति सुनीसकेर शिवले * आज्ञा भयो सादर ।
मार्ने दानवलाइ यत्न पहिले * मैले भनेको गर ॥
ब्रह्मा सारथि, भूमिको रथ तथा * श्री विष्णुरूपी शर ।
पाए मार्छु रथी बनेर म गई * छन् दैत्य ती दुर्धर ॥७०
आज्ञाले शिवको तयार रथ त्यो * द्यौताहरूले गरे ॥
ठूलो युद्ध पऱ्यो सबै असुर ती * श्री शम्भुद्वारा मरे ।
हे मामा ! 'त्रिपुरारि' नाम शिवको * त्यै हेतुले फैलियो ।
भन्नोस् सारथि कर्म कुन् बखतमा * निन्दित् भएको थियो॥७१
ब्रह्माजीकन तुच्छ भन्छ, जन को * त्यो सारथी कर्मले ।
निन्दित् कार्य भए सहर्ष कसरी * गर्ने थिए कृष्णले ।
विद्या, बुद्धि, विवेक, शौर्य, बल जो* देखिन्छ यी कर्णको ।
त्यस्ले सारथि-पुत्र भन्न सहसा *तिन्लाइ सक्ने छ को ?७२
जस्तै पुत्र हुँदैन श्याल, वनको * राजा ठूलो सिंहको ।
त्यस्तै कारण क्यै अवश्य छ ठूलो * यी कर्णका जन्मको ।
पाएथे जमदग्नि-पुत्रसितको * दिव्यास्त्र यिन्ले सब ।
चिन्ता गर्नु वृथा छ यो विषयमा * मामा ! हजुरले अब ॥७३

योद्धा कर्णसमान वीर अहिले * छैनन् तिनै लोकमा ।
तीभन्दा पनि श्रेष्ठ नै हजुरकै * शक्ती छ संसारमा ॥
सोही कारण कर्णको रथ गई * सानन्द हाँकीदिनोस् ।
मेरो कष्ट दया गरीकन ठुलो * तत्काल टारीलिनोस्॥७४

श्री दुर्योधनले विनम्र स्वरमा * बिन्ती गरेको सुनी ।
लागे भन्न बुझाइ शल्य नृपती * क्यै बेर मन्मा गुनी ॥
तिम्रो कार्य र मान्दछौ समरमा * मेरो तिमीले भर ।
हाँक्नेछु रथ हे सुयोधन ! गई * तिन्को म ऐह्ले तर ॥७५

भन्नेछु जति देखुँला हित कुरा * राम्रो नराम्रो जब ।
खप्नूपर्छ तिमी र कर्ण दुइले * मैले भनेको सब ॥
यो मेरो प्रण कर्णले र तिमिले * स्वीकार गर्छौ भने ।
गर्नेछु गइ कार्य सारथि भई * कल्याण तिम्रो हुने॥७६॥

सारा बात भने सुयोधन गई * श्री कर्णलाई जब ।
श्री दुर्योधनको कुरा सुनिसकी * माने तिनीले सब ॥
यस्तो बात सुनेर मद्रपतिको * आनन्द मानीकन ।
त्याहाँबाट हिंडे चढेर रथमा * तत्काल दुर्योधन ॥७७

राजा शल्य र योद्धा कर्णको परस्पर विवाद :—

पैह्ले सारथि शल्यलाइ रथमा * राखेर श्री कर्णले ।
आफू श्रेष्ठ रथी भईकन बसे * अत्यन्त उत्साहले ॥
ठूलो व्यूह बनाइ सैन्यहरुको * बाजा बजाईकन ।
आए लड्न भनी डटेर रणमा * गर्दै ठुलो गर्जन ॥७८

अर्को व्यूह गरे तयार बलियो * संसप्तका सैन्यको ।
थाले गर्जन ती कठोर स्वरले * बाजा बज्यो युद्धको ॥

देखे व्यूह ठूलो विपक्षतिरको * त्यस्तो तयारी जब।
आए व्यूह बनाइ पाण्डु-सुतका * सेना र योद्धा सब॥७९॥

योद्धा कर्ण र राजा शल्यको विवाद

एक्लै मार्न भनेर अर्जुन गए * संसप्त सेनातिर।
बाँकी वीर सबै यतातिर भए * संग्राममा तत्पर॥
रक्षा गर्न भनेर व्यूह-मुखमा * श्री कर्ण योद्धा थिए।
तिनका साथ लड़ाइँ गर्न पहिले * पाञ्चाल योद्धा गए॥८०
सेना अश्वपती, रथी, गजपती * जो जो थिए पैदल।
बर्साई हतियार सूर्य-सुतले * गर्दै गए कत्तल॥
आए लड्न भनेर सृञ्जयहरू * तिनका अगाड़ी जब।
पारे सोत्तर कर्णले शरहरू * छाड़ेर तीखा सब॥८१॥
धेरै सैन्य र वीरले समरमा * त्याग्दा भए जीवन।
हाहाकार परी बचे जति सबै * भागे डराईकन॥

बोल्ले सारथितर्फ हेरि खुशिले * श्री कर्ण गर्जीकन ।
राजा शल्य ! बढ़ाउ यो रथ छिटै * छन् ती जहाँ अर्जुन ॥८२
माछु अर्जुनलाइ आज रणमा * भन्ने छ मेरो प्रण ।
श्री दुर्योधनका सबै तरहको * पूरा म तिर्छु ऋण ॥
हाम्रा सैनिक वीरले पनि जती * भन्छू म ऐहे सुनुन् ।
रत्ता अर्जुनको लगाइ पहिले * आई मलाई भनुन् ॥८३॥
जस्ले अर्जुनलाइ पार्दछ छिटै * संग्राममा सम्मुख ।
पाई इच्छित सम्पती मसँग त्यो * भोग्नेछ ठूलो सुख ॥
योद्धा द्रोण तथा पितामह दुवै * ठूलो प्रतापी थिए ।
आयो मृत्यु पुगेपछी समय ती * संग्राममा मारिए ८४॥
त्यस्ताले पनि कर्म-भोग सकिई * जानूपर्‍यो स्वर्गमा ।
कस्ले सक्तछ भन्न बाँच्तछू सधैं * जन्मेर संसारमा ॥
ज्ञानी, मूढ, कृतघ्न, विज्ञ र गुणी * कोही भए तापनी ।
जानेछन् यमराजको नगरमा * दैवी विधान् हो भनी । ८५
बर्ता गर्नु कुरा वृथा छ रणमा * हे शल्य राजा ! सुन ।
आए इन्द्र, कुबेर औ वरुणजी- * लाई लिई अर्जुन ॥
एक्लैले सबका लड़ेर संगमा * तिन्लाइ मारीकन ।
दिन्छु राज्य त्रिलोकको खुशि हुनन् * भूपाल दुर्योधन ॥८६
धैरै नै रवि-पुत्रले गरिसके * आफ्नू बढ़ाई तर ।
राजा शल्य रिसाइ स्वप्न नसकी * त्यस्को दिए उत्तर ॥
व्यर्थै कर्ण ! बढ़ेर ग्राम, धन त्यो * बाँडछु म भन्छौ किन ?
भेटिन्छन् रणमा टिक्यौ यदि भने * क्यै वेरमा अर्जुन ॥८७
योद्धा अर्जुन सिंह, स्याल तिमि हौ * उद्दण्ड राधा-सुत !
जाबो स्याल भएर लड्नु कसरी * ती बाघ राजासित ॥

खोज्छौ तर्न समुद्रलाइ शिरमा * बाँधी ठूलो पत्थर ।
व्यर्थैमा गिरिको पुगी शिखरमा * हाम्फाल्न छौ तत्पर ॥८८
मर्नै नै तिमिलाइ निश्चय भए * युक्ती म भन्छु सुन ।
एक्लै अर्जुन वीरका संग लड़ी * देऊ छिटै जीवन ॥
आफ्नू मङ्गलका निमित्त संगमा * सम्पूर्ण सेना लिई ।
लड्नू प्राण बचाउँदै समरमा * आफू पछाड़ी भई ॥८९॥
त्यस्तो बात सुनेर मद्रपतिको * श्री सूर्यका पुत्रले ।
शेखीले परिपूर्ण उत्तर दिए * क्रोधित् हुँदै रोषले ॥
मान्दैछु निज बाहुको भर ठुलो * मैले त्यही कारण ।
एक्लै युद्ध गरेर मार्दछु भनें * ती पार्थलाई सुन ॥९०॥
योद्धाको गुणलाइ शल्य ! स्वगुणी * मानीसले जान्दछन् ।
सक्तैनन् गुण जान्न मूर्ख तिमिझैं * शेखी गरी बोल्दछन् ॥
गर्छौ व्यर्थ बढ़ाइँ शत्रुतिरको * हाम्रा हितैषी बनी ।
तिम्रो बात सुनी सबै बुझिसकें * छौ मित्र-द्रोही भनी ॥९१॥
हात्तीलाइ डराउनाकन कहीं * नाड्लो ठटाएसरी ।
गर्दै बात छली मलाइ भयमा * पारौं भनी यो घरी ॥
आएको अहिले म छु समरमा * मार्छु कि मर्छु भनी ।
योद्धा हूँ भयभीत हुन्नँ रणमा * हे शल्य ! कैल्है पनि ॥९२
यस्ता बात सुनेर सूर्य-सुतको * श्री शल्य क्रोधित् भए ।
तिनूको तोड़्न घमण्ड उत्तर तिखो * तीतर्फ हेर्दै दिए ॥
जस्तै गर्छ बनेर सिंह नकली * शेखी छुचो स्यालले ।
देख्यो सिंह भने लुते कुकुर झैं * त्यो भाग्छ जुन् चालले ॥
सुन्दैनौ जबसम्म उच्च स्वरको * श्री पार्थको गर्जन ।
गर्दै जाऊ तिमी पराक्रमहरू * आफ्नो स्वयं वर्णन ॥

देख्नेछौ तिमी पार्थलाइ रथमा * आईपुगेको जब ।
भाग्नेछौ रणबाट जीवन लिई * आफ्ना हितैषी सब ॥९४

कर्ण र शल्यको चर्काचर्की

त्यस्तै बात अनेक बाणसरिका * तिन्ले भनेको सुनी ।
बोले कर्ण रिसाइ मद्रपतिको * शेखी उताछु भनी ॥
पाएको गुरुबाट छु अघि ठुला * दिव्यास्त्र मैले जति ।
त्यस्ले सक्दछु गर्न शत्रुहरूको * संहार हे भूपति ! ॥९५॥
योद्धा अर्जुनको पराक्रम तथा * श्री कृष्णजीको छल ।
कस्ले सक्दछ बुझन राम्ररि सबै * मै जान्दछु केवल ॥
सोही कारण लड्नलाइ जब ती * मेरा अगाड़ी हुनन् ।
छोड्नेछु म अमोघ बाण रणमा * पक्का तिनी मारिनन् ॥९६
गर्छौ शासन भूपती भइ तिमी * हे मूर्ख ! जुन् देशको ।
त्यस्को वर्णन गर्दछु सुनिरहू * हो उक्ति त्यो विज्ञको ॥

हुन्छन् दुर्जन मद्रदेशभरिका * सम्पूर्ण नारी नर !
मेरो बात सुनेर खप्न नसके * मात्रै दिनू उत्तर ॥९७॥
वेश्या झैं युवतीहरू थरि-थरी * शृंगार पारीकन ।
निस्कन्छन् घरबाट केहि नभनी * त्यो निस्कने कारण ।
सामुन्ने पतिको पसेर घरमा * निर्धक्क गुण्डो नर ।
जाऊँ लौ हिंड-डुल्न सुन्दरि भनी * लैजान्छ पक्री कर ॥९८॥
पापी, मूर्ख, कृतघ्न स्त्रीहरु पनी * केही नमानी भय ।
जान्छन् जार पती लिएर कुलको * सद्धर्म पार्छन् क्षय ॥
भक्ष्याभक्ष्य कुनै विचार नगरी * चोखो र जूठो पनि ।
खाई भात पिएर मद्य पयमा * डुल्छन् नटी झैं बनी ॥९९
नारी औ नर छन् सबै तरहले * जुन् देशका निन्दित ।
त्यस्तो देशमहाँ बनी नरपती * हुन्छौ तिमी हर्षित ॥
जन्मेका यहि देशमा तिमि पनी * स्त्रीबाट हौ दुर्जन !
गर्दैछौ अहिले घमण्ड म ठुलो * भन्दै त्यसै कारण ॥१००
बोल्यौ केहि कुहा बढेर तिमिले * मेरो अगाड़ी भने ।
मार्नेछु तिमिलाइ नै म पहिले * छौ व्यर्थमा मारिने ॥
आफ्नू प्राणसमान देशभरिको * निन्दा गरेको सुनी ।
लागे भन्न नरेश शल्य रिसले * आगोसरीका बनी ॥१॥
पापी, धार्मिक, नीच उच्च कुलका * ज्ञानी तथा दुर्जन ।
छैनन् कुन् पुर, देशमा जनहरू * हे कर्ण योद्धा ! भन ॥
योद्धा, सत्य-प्रतिज्ञ, धार्मिक, गुणी * दानी म हूँ भूपति !
निन्दा यो तिमिले गरेर अहिले * के हुन्छ मेरो खति ! ॥२
मार्छु जो तिमि भन्दछौ रिस गरी * कुन् दोष देखीकन ।
सक्छौ के सहजै मलाइ रणमा * हे नीच ! मारीलिन ? ॥

मार्नें शक्ति भए उपस्थित हुँदा * संग्राममा अर्जुन ।
देखाऊ तिमिले भए जति सबै * चातुर्य हे दुर्जन ॥३॥
भन्छु एक कथा यसै विषयको * यौटा म ऐले सुन ।
यौटा काग रहेछ कर्ण तिमि झैं * धेरै हुने दुर्गुण ॥
पाल्यो त्यसकन वैश्यले थरि-थरी * मीठो दिई भोजन ।
पक्षी उड्दछ को म झैं अरु भनी * शेखी भयो त्यसकन ॥४॥
थाल्यो उड्न यता-उता घरि-घरी * त्यो काग गम्कीकन ।
आयो पर्ण प्रसिद्ध हंस त्यहिं नै * संयोगले कबै दिन ॥
उड्ने कौशल कागले थरि-थरी * चौतर्फ देखाउँथ्यो ।
चाला उद्धत पर्णले सकल त्यो * देखेर सोधीलियो ॥५॥

शल्यद्वारा काक एवं हंसको उदाहरण

सक्छौ उड्न तिमी कती दिन सखे ! * थाक्तै नथाकीकन ।
जानेको छ कती प्रकार तिमिले * उड्ने सबै त्यो भन ॥
हे राधासुत ! हंसको सुनि कुरा * हाँस्तै भन्यो कागले ।
सोध्यौ पर्ण ! मलाइ आज तिमिले * यो बात कुन हेतुले ? ॥६

सक्छु उड्न सखे ! अबाधगतिले * थाक्तीनँ कैल्हे पनि ।
जानीलेउ मलाइ पक्षिहरुमा * हो काग ठुलो भनी ॥
मैले जान्दछु उड्नको सय विधी * सम्पूर्ण त्यस्को क्रम ।
पक्षी छौ तिमी जङ्गली शहरमा * बस्ने म हूँ उत्तम ॥७॥
सोही कारण गर्व गर्नु तिमिले * व्यर्थै भनी ठान्दछु ।
सक्तैनौ तिमि उड्न मित्र ! म जती* भन्ने कुरा जान्दछु ॥
बोल्यो पूर्ण कुरा सुनेर मुखमा * हेर्दैं रिसाए पनि ।
हामी जाँच गरौं उड़ेर बलको * आऊ अहीले भनी ॥८॥
यस्तो बात गरेर हंस पहिले * बिस्तार उड्दो भयो ।
निक्कै वेग बढाई काग सहसा * उड्दै पछाड़ी गयो ॥
उड्थ्यो हंस फिंजाइ पङ्ख शरभैं * योटै सफा चालले ।
आफ्नू कोशल उड्नको थरि-थरि * देखाउँथ्यो कागले ॥९
लागे उड्न दुबै निकै पर पुगी * ती सिन्धुमाथी जब ।
लाग्यो गर्न विचार काग मनमा * पक्का म मर्छु अब ॥
भूमीमा र तया-उती घरि-घरी * विश्राम गर्थ्यो तर ।
पानीमाथि थिएन आश्रय कुनै * विश्रामको खातिर १०
केही बेर उड़ेर घोर जलमा * त्यो कर्ण, थाकी गिर्‍यो ।
बोकी त्यस्कन हंसले सहजमा * उद्धार त्यस्को गर्‍यो
जस्तै खाइ ति वैश्यको घरमहाँ * जूठो मिठो भोजन ।
गर्थ्यो काग घमण्ड खूब मनमा * आफैं ठुलो भैकन ॥११
त्यस्तै कौरवका भएर भतुवा * आफैं मपाइँ बनी ।
योद्धा पार्थ र कृष्णलाइ तिमिले * हो मार्न खोज्नू पनी ॥
आफूलाई विचार कागसरिको * छन् हंस झैं अर्जुन ।
डट्नेछौ जब सिन्धु-रूप रणमा * आफ्नू परीक्षा दिन ॥१२

देख्नेछन् सबले पराक्रम त्यहाँ * तिम्रो भएको जति ।
मार्छौं के अरुलाइ मर्नु तिमिले * नै पर्छ हे दुर्मति !
बिङ्ने बात अनेक शल्य नृपले * भन्दै गएको सुनी ।
लागे भन्न रिसाइ दुर्वचन झन * ती कर्ण आगो बनी ॥१३
मेरो शक्ति तथा पराक्रमहरू * जान्दै नजानीकन ।
गर्दै जाउ तिमी विपक्षतिरको * विक्षिप्त झैं वर्णन ॥
बाँच्तैनन तर आजको समरमा * ती पाण्डुका नन्दन ।
पापी, नीच, छली तिमीसरि अरू * होवैन क्वै दुर्जन ॥१४॥
जस्तै अर्जुन जान्दछन् समरको * नीती तथा कौशल ।
तीभन्दा पनि क्यै बढी सब कुरा * जान्ने म छु केवल ॥
बर्ता यै रितको प्रलाप तिनिले * गर्दै गएथे जब ।
बोले शल्य गरी घमण्ड तिमिले * हो व्यर्थ बोल्नू अब ॥१५॥
सारा कौरवलाइ चित्ररथले * बाँधी लगेका घरी ।
देखायौ पुरुषार्थ जुन, सब जना * त्यो जान्दछन् राम्ररी ॥
अर्कोपल्ट विराटको नगरमा * गाई हरेको घरी ।
जित्ने अर्जुनलाई वीर तिमि क्वौ * एक्लै लडाइँ गरी ॥१६
जो संग्राम अनेक वीरहरुको * चल्दैछ संहारक ।
गर्छौ बात बढेर जुन् समरको * ऐहले बनी नायक ॥
धेरैपल्ट जित्यौ यहाँ पनि लडी * श्री पार्थका साथमा ।
को सक्ला तिमिलाइ जित्न यसरी * मिथ्या कुरा बोल्नमा १७
राधाका सुत कर्णलाइ त्यसरी * छेडेर वाक्-बाणले ।
जो उत्साह थियो सबै हरिलिए * तत्काल श्री शल्यले ॥
लागे हाँक्न बढाइ झट्ट रथ ती * केही नबोली जब ।
थाले भन्न डराई कर्ण मनमा * शङ्का उठेका सब ॥१८

मेरो कुरा सुनि तिमी दुख क्यै नमान ।
श्री भीष्म, द्रोण दुइ वीर थिए प्रधान ॥
तिन्ले पनी नसकि अर्जुनलाइ मार्न ।
आफै पऱ्यो शमरमा तन त्याग गर्न ॥१९॥
देखेर वीर दुइको गति शल्य दाई !
शंकित छु पार्थसंग आज म लड्नलाई ॥
भन्नूभयो मकन अस्त्र दिई गुरूले ।
विद्या छलीकन लियौ जति यो तिमीले ॥२०॥
वैरीहरू सब जिती यश फैलिएला ।
यो मृत्युको बखतमा सब बिर्सिएला ॥
सेवा सुपात्र जनको गरी दान दिन्थें ।
अभ्यास शस्त्रहरूको म गरीरहन्थें ॥२१॥
अज्ञानमा शर गईकन गाईलाई ।
लागेर गो-वध भयो सुन शल्य दाई ॥
तिन्का सुरक्षक थिए द्विज विप्र एक ।
गाई म दिन्छु द्विजलाई भनें अनेक ॥२२॥
मेरो कुरा नसुनि ब्राह्मण झन् रिसाए ।
दिन्छु म श्राप भनि हात दुवै उठाए ॥
हे कर्ण ! जुन् समरमा भय प्राप्त होला ।
पांग्रा गड़ी पृथिविमा रथ भासिएला ॥२३॥
दिव्यास्त्र वा अरु पनी सब विर्सिएला ।
आयो भनी बुझिलिए तब काल-वेला ॥
त्यै हेतु हो कि किन हो सब अस्त्र-शस्त्र ।
निस्तेज छन् अधिक छु मनमा म त्रस्त ॥२४॥

त्यागे भीष्म र द्रोणले समरमा * जुन् त्याल्ले जीवन।
मर्छु की म पनी भनेर भयले * आत्तिन्छ मेरो मन॥
मेरो मत्यु भयो भने समरमा * छन् भूप औ सैन्य जो।
मार्छन् अर्जुनले सबै, विजयको * आशा भएको गयो॥२५
जोड़ी अर्जुनको रहेन मपछी * संसारमा क्वै पनि।
चिन्ता लाग्छ ठुलो सुयोधन दुखी * हुन्छन् कि साह्रै भनी॥
यस्तो बात सुनेर सूर्य-सुतको * केही नमानी डर।
शेखी बल्ल टुट्यो भनीकन दिए * श्री शल्यले उत्तर।।२६॥
दैवाधीन छ मर्नु बाँच्नु सबको * भन्ने विचारीकन।
गर्छौ तर्क-वितर्क व्यर्थ मनमा * हे कर्ण! योद्धा किन?
मार्नेछु सब शत्रुलाइ रणमा * मौका परेको घरी।
जो इच्छा कुरुराजको छ सब त्यो * छाड्नेछु पूरा गरी॥२७॥

दुवै पक्षको घोर युद्ध र कर्णको पराक्रम :—

राजन्! कर्ण र शल्य भूपति कुरा * गर्थें रिसाई यता।
आयो पाण्डवको बढेर नजिकै * गर्जेर सेना उता॥
त्यो देखीकन शल्यले रथ छिटै * हाँके ठुलो वेगले।
थाले गर्न प्रहार सैन्य सब ती * मार्छु भनी कर्णले॥२८॥
पैह्ले वीरहरू 'प्रभद्रक' जती * तिनका अगाड़ी परे।
चाँडै नै यमराजको नगरमा * जाने तयारी गरे॥
रोके वीर गई प्रधान सबमा * पच्चीस पाञ्चालका।
काटे गर्दन कर्णले समरमा * प्रत्येक ती वीरका॥२९॥
योद्धा चेदि नरेशका जति परे * श्री कर्णका सामुमा।
कोही एक बचेन जीवन त्यजी * सारा गए स्वर्गमा॥

सेना बिन्दु र शूरसेन नृपती * श्री चित्रसेन भानुले।
रोके वेग डटेर सूर्य-सुतको * अत्यन्त उत्साहले ॥३०॥
राधाका सुत कर्णले सहजमा * तिनूलाइ मारीकन।
मारी वीर अनेक उच्च स्वरले * थाले त्यहाँ गर्जन॥
धृष्टद्युम्न र सात्यकीसँग गई * श्री द्रौपदीका सुत।
चेदी, कैकय औ वृकोदर पुगी * योद्धा शिखण्डीसित ३१
धेरै वीर पुगी 'प्रभद्रक' तथा * पाञ्चालका मत्स्यका।
काटे बाणहरू मिलेर सबले * ती तेजिला कर्णका॥
वर्षामा जलको पहाड़हरूमा * धारा गिरे झैं गरी।
एकै पल्ट गरे प्रहार सबले * मार्ने इरादा धरी ॥३२॥
भानूसेन, सुखेन वीर दुइ जो * छोरा थिए कर्णका।
पारे घायल भीमलाइ तिनिले * वर्षा गरी बाणका॥
तिन्को चोट खपी वृकोदरजिले * हाने गदा बेसरी।
लागी खप्परमा गिरि पृथिविमा * जाँदा भए ती मरी ॥३३
साराको खपि चोट सूर्य-सुतले * हानेर तीखा शर।
गर्जे ती सबलाइ घायल गरी * चर्को निकाली स्वर॥
कैह्ले बाण निकाल्दथे र कहिले * संधान गर्थे तिनी।
छाड्थे बाणहरू अनेक कब त्यो * देख्दैनथे क्वै पनि ॥३४
काटिन्थ्यो शिर वीरको समरमा * ती बाण लागी जब।
लड्ने कौशल श्रेष्ठ सूर्य-सुतको * प्रत्यक्ष देख्थे तब॥
गर्थे बाण प्रहार एक यदि क्वै * श्री कर्णको देहमा।
मार्थे त्यस्कन बाण तेब्बर छिटै * छाडेर संग्राममा ॥३५॥
तिन्को सामु अड़ेर वीरहरू क्वै * लड्नै नसक्ने भए।
चन्देरी र निषाद औ द्रविड़का * सेना सबै मारिए॥

काटेका रुख झैं विपक्षतिरका * सेना गिरेथे जब ।
बोले झट्ट पुगी युधिष्ठिर त्यहाँ * हे कर्ण ! मार्छु अब ॥३६
हाँसे कर्ण सुनेर धर्म-सुतको * त्यो हाँक, हेलाँ गरी ।
गर्छु स्वागत बाणले हजुरको * भन्दा भए बेसरी ॥
पाँचोटा शर झट्ट सूर्य-सुतले * छाड़े जसै उज्ज्वल ।
लागी देहभरी युधिष्ठिर भए * ती बाणले घायल ॥२७
यौटा बाण झिकी प्रहार शिरमा * ताकेर तिन्ले गरे ।
लाग्यो बाण र चोट स्वप्न नसकी * श्री कर्ण मूर्छा परे ॥
तिन्लाई नृप शल्यले पर लगे * विश्रामको खातिर ।
लागे कौरव सैन्य भाग्न डरले * तत्काल चारैतिर ॥३८
आए चेत फिरेपछी समरमा * श्री कर्ण फर्कीकन ।
ताकी धर्म-कुमारलाइ शरको * गर्दा भए वर्षण ॥
मारी अश्व र सारथी, कवच जो * पैह्री रहेका थिए ।
भाँची त्यस्कन बेसरी तनभरी * घाऊ गराईदिए ॥३९॥
भागे धर्म-कुमार टिक्न नसकी * संग्राम त्यागीकन ।
दौड़ाए रथ कर्णले पछि-पछी * तिन्लाइ पक्री लिन ॥
रोके शल्य नरेशले नगर यो * दुष्कर्म भन्दै जब ।
योद्धा भीम पुगी अघिल्तिर भने * मार्छु तँलाई अब ॥४०
जो जो अस्त्रहरू प्रहार रिसले * गर्दै गए भीमले ।
हाँस्तै बाणहरू चलाइ सहजै * काटी दिए कर्णले ॥
मारी अश्व र सारथी, रथ ध्वजा * धूलो गराईदिए ।
योद्धा भीम रिसाइ उत्तम गदा * तत्काल छोड्दा भए॥४१
बज्र्यो श्रेष्ठ गदा गएर जब त्यो * श्री कर्णको देहमा ।
लाग्यो चोट ठुलो र स्वप्न नसकी * मूर्छा परे युद्धमा ॥

देखेथे जब श्री सुयोधनजिले * संग्रामको त्यो स्थिति ।
लागे भन्न कराइ उच्च स्वरले * हे वीर ! सेनापति ॥४२॥
जाओ भाइहरू, वृकोदर छ जो * संहारमा तत्पर ।
रोक्नू वेग सबै मिलेर रणमा * बर्साइ आफ्ना शर ॥
दाज्यूको सुनि यो हुकुं, जति त्यहाँ * सेना थिए ती लिए ।
बत्तीका पुतलीसरी हजुरका * छोराहरू दौड़िए ॥४३॥
आएका निज शत्रुलाइ नजिकै * देखे जसै भीमले ।
मारे ती सबलाइ एकक्षणमा * आफ्ना तिखा बाणले ॥
आयो होश र कर्ण फेरि रणमा * आए रिसाईकन ।
बर्साए शर बेसरी शुरु गरे * चर्को गरी गर्जन ॥४४॥
मारी अश्व र सारथी, रथ, ध्वजा * धूलो गरे कर्णले ।
उफ्रे झट्ट गदा लिई रथ त्यजी * श्री भीम उत्साहले ॥
घोड़ामा, रथमा थिए गजपती * सेना प्रतापी जति ।
पारे ध्वस्त, रिसाइ भीम सहसा * तिन्लाइ हे भूपति ॥४५॥
त्यो देखेर रिसाइ वीर शकुनी * सेना लिई अश्वको ।
बर्साए हतियार, वेग बलियो * रोकेर श्री भीमको ॥
मारेथे अघि दैत्य-सैन्य जसरी * हे भूपति ! इन्द्रले ।
योद्धा भीम रिसाइ सैन्य-हयको * मारे त्यही चालले ॥४६॥
भागेथे शकुनी र कर्ण रणमा * आए अगाड़ी सरी ।
रोके सात्यकिले अघिल्तिर गई * तिनलाइ सोही घरी ॥
द्रौणी मद्दत गर्न सूर्य-सुतको * तत्काल साम्ने गए ।
घोड़ा, सारथि वीर सात्यकिजिको * मारी गिराईदिए ॥४७॥
पौंचे मद्दतमा युधिष्ठिर स्वयं * श्री सात्यकीको जब ।
द्रौणीका शरले ति घायल भई * भागे डराई तब ॥

त्यो देखी सहदेव औ नकुलजी * आए अगाड़ी सरी ।
श्री दुर्योधनले गएर बीचमै * रोकी दिए त्यो घरी ॥४८
धृष्टद्युम्न गई अनेक शरको * वर्षा गरी बेसरी ।
पारे व्याकुल श्री सुयोधनजिको * सम्पूर्ण शेखी हरी ॥
तिनूको मद्दत गर्न सूर्य-सुतले * इच्छा गरेथे तर ।
रोकेथे तिनिलाइ पाण्डु-सुतका * सेना गई दुर्धर ॥४९॥
ती सेनाहरुको प्रहार बिचमै * काटेर श्री कर्णले ।
मारेथे सबलाइ एक क्षणमै * आफ्ना तिखा बाणले ॥
त्यो वेला जति वीर, सैनिक परे * श्री कर्णको क्रोधमा ।
कोही बाँच्न सकेन जीवन त्यजी * जाँदा भए स्वर्गमा ॥५०
भीष्म, द्रोण प्रधान वीर दुइको * भन्दा बढी कर्णले ।
देखाए रणमा पराक्रम ठुलो * उत्साहले धैर्यले ॥
हाहाकार गरेर पाण्डु-सुतका * भागे सबै सैनिक ।
हुन्थे कौरव सैन्य हर्षित मिली * श्री कर्ण झैं नायक ॥५१॥

राजन् ! मरी अधिक सैनिक वीर त्याहाँ ।
खोलो बग्यो रगतको रणभूमिमाहाँ ॥
देखेर वीरहरुले स्थिति हर्ष मान्थे ।
त्यो हेर्न शक्ति नपुगी कति भीरु भाग्थे ॥५२॥
हात्ती र अश्व, रथ पैदल वीरका जो ।
बाहू, र पाउ, शिरका टुकुरा थिए त्यो ॥
बग्दा त्यहीं रगत रूप ठुलो नदीमा ।
पार्थे ति भान जलजन्तुसमान त्यसमा ॥५३॥

अर्जुनद्वारा संसप्तक सेनाको संहार र द्रौणीको प्रहारबाट धृष्टद्युम्नको रक्षा—

राजन् ! वीर थिए प्रधान नृप जो * संसप्तका सैन्यमा ।
मार्थे पार्थ रिसाइ बाणहरुले * तिनूलाइ संग्राममा ॥

एकै पल्ट मिली प्रहार सबले * शस्त्रास्त्र आफ्ना गरी ।
पक्रे अर्जुनको गई रथ छिटै * घेरा दिई राम्ररी ॥५४
देख्नूभो जब कृष्णले विजयको * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
ओर्ली त्यो रथबाट चाबुक लिंदै * दौड़ेर हे भूपति !
चारै तर्फ घुमेर क्रोधित भई * ठोक्नूभएथ्यो जब ।
लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * संसप्तका ती सब ॥५५
बर्साए हरिमाथि क्यै पर रही * शस्त्रास्त्र ती वीरले ।
आफ्ना रक्षक कृष्णको स्थिति जसै * देख्दा खए पार्थले ॥
छाड़े ती सबलाइ मार्दछु भनी * नागास्त्र मन्त्रीकन ।
त्यस्ले मोह भए कती र कतिले * त्याग्नुपऱ्यो जीवन ॥५६
लागे भन्न डरी कती त्यहिं मरे * भाग्दा ढली कुल्चिई ।
राजन् ! वीर दुवै बसेर रथमा * शान्ती सुविस्ता भई ॥
गर्थे कौरव सिंहनाद रणमा * चर्को निकाली स्वर ।
सोधे अर्जुनले सशंकित भई * हे कृष्ण योगेश्वर ॥५७
गर्जन्छन् सब सैन्य शत्रुतिका * ऐल्हे खुशीले किन ?
हाम्रा सैनिक छन् मलीन र दुखी * हे नाथ ! कुन् कारण !
चिन्तित् छु मनमा म यो विषयमा * जानौं भनी केशव !
जाऊँ हामि त्यहाँ, लगाम हयको * फर्काउनूहोस् अब ॥५८
बिन्ती अर्जुनको सुनेर हरिले * फर्काउनूभो रथ ।
हिंड्दा वायुसरी उडीकन धुलो * ढाक्यो दिशा औ पथ ॥
आए रोक्न भनेर सैन्य शकका * काम्बोजका म्लेच्छका ।
साम्ने अर्जुनका परे जति मरे * सेनाहरू शत्रुका ॥५९
आफ्ना फौजमहाँ सखा, प्रिय दुवै * तत्काल पुग्दा भए ।
भेटी धर्म-कुमारलाइ मनको * सन्देह मेटीलिए ॥

धृष्टद्युम्न र कर्ण सम्मुख भई * लड्दै थिए बेसरी।
आए मद्दत गर्न सैनिक लिई * श्रीसात्यकी त्यै घरी ॥६०
द्रौणी वीर रिसाइ सूर्य-सुतको * साहायको खातिर।
आई पाण्डव सैन्यका उपरमा * वर्षा गराए शर ॥
धृष्टद्युम्नजिलाइ द्रोणसुतले * देखे अगाडी जब।
लागे भन्न रिसाइ नीच कपटी * मार्छु तँलाई अब ॥६१
हत्या ब्राह्मणको गरी अझ पनी * पापी तँ छस् जीवित।
वेला आइपुग्यो तँ आज रणमा * मर्ने भइस् निश्चित ॥
बर्साए शर बेसरी थरि-थरी * दुर्वाच्य बोलीकन।
मारी अश्व र सारथी रथ ध्वजा * भाँची, गरे गर्जन ॥६२॥
देख्नूभो हरिले जसै द्रुपदका * सत्पुत्रको दुःस्थिति।
रोक्नूभो रथ बीचमा लगि छिटै * त्यो युद्ध हे भूपति!
धृष्टद्युम्न हिंडे मलाइ हरिले * मौका दिनूभो भनी।
बर्साए हतियार द्रोण-सुतले * तिनूलाइ भागे पनी॥६३॥
ढाके पार्थ र कृष्णलाइ शरको * वर्षा गरी बेसरी।
घाऊ पारिदिए शरीरभरिमा * साह्रै नराम्रो गरी ॥
खप्छन् पर्वत वेग घोर जलको * सम्पूर्ण जुन् चालले।
त्यस्तै चोट खपेर द्रोण-सुतको * सर्वाङ्गमा पार्थले ॥६४॥
छाडे मन्त्रित 'शक्ति' एक तिनले * साह्रै रिसाई जब।
लाग्यो शक्ति गई जसै हृदयमा * ठाने 'म मर्छु अब' ॥
भागे त्यो रणबाट टिक्न नसकी * द्रौणी डराईकन।
जो संसप्त थिए पुगे त्यहीं छिटै * श्रीकृष्ण औ अर्जुन॥६५
पारे घायल कर्णलाइ रणमा * योद्धा शिखण्डी गई।
थाले गर्जन ती कठोर स्वरले * उन्मत्त जस्तै भई ॥

तिन्को चोट खपेर सूर्य-सुतले * छाड़ी अठासी शर ।
मारी अश्व र सारथी, रथ, धनू * भाँचे ध्वजा, चामर ॥६६॥
यौटा शक्ति गरे प्रहार तिनिले * श्री कर्णलाई तर ।
काटे लाग्न नपाइ अङ्ग बिचमै * तिन्ले चलाई शर ॥
त्यै माथी सय बाण सूर्य-सुतले * तत्काल थप्ता भए ।
त्यस्को चोट कठोर खप्न नसकी * भागी शिखण्डी गए ॥६७॥
थाले मार्न रिसाइ पाण्डु-सुतका * सेनाहरू कर्णले ।
तिन्का साथ सकेन लड्न रणमा * कोही पनी धैर्यले ॥
माद्रीका सहदेव औ नकुल जो * छोरा प्रतापी थिए ।
श्री दुर्योधनको अघिल्तिर डटी * ती वीर लडदा भए ॥६८
धृष्टद्युम्न पुगेर मद्दत दिई * थाले जसै गर्जन ।
श्री दुर्योधनको सहायक भए * तत्काल दुःशासन ॥
सेना जो गजको सुयोधनजिको * रक्षार्थ लड्दै थिए ।
लागे भीम गदा बजार्न रिसले * धेरैजसो मारिए ॥६९।

युधिष्ठिर र दुर्योधनको भीम र कर्णले सहायता गर्नु :—

लड्थे अर्जुन वीर हे नरपते ! * संसप्त सेनातिर ।
मार्थे पाण्डव-सैन्य कर्ण रणमा * छाड़ेर तीखा शर ॥
आफ्ना सैनिकलाइ धर्म-सुतले * देखे मरेका जब ।
आए लड्न भनेर, सैनिक हिंडे * तिन्का पछाड़ी सब ॥७०
श्री दुर्योधनले ससैनिक गई * तिन्लाइ रोकीदिए ।
बर्साई हतियार देहभरिमा * घाऊ गराईदिए ॥
तिन्को चोट खपी सुयोधनजिले * हानी तिखा बाणले ।
पारी घायल धर्मराजकन ती * गर्जे ठुलो हर्षले ७१॥

त्यै वेला सहदेव वीर सहसा * रक्षार्थ पुग्दा भए ।
श्री दुर्योधनलाइ 'तोमर' ठुलो * ताकेर छाड़ीदिए ॥
लागेथ्यो जब त्यो गई रगतको * धारा बग्यो बेसरी ।
त्यो देखीकन सूर्य-पुत्र सहसा * आएर सोही घरी ॥७२॥
योद्धा पाण्डवतर्फका जति थिए * साम्ने डटेका त्यहाँ ।
पारे व्याकुल ती सबैकन ठुला * दिव्यास्त्रले छिन्नमहाँ ॥
मारेथे जब पृष्ठरक्षकहरू * श्री धर्मका पुत्रको ।
घाऊ पारिदिए शरीरभरिमा * वर्षा गरी बाणको ॥७३॥
भागे भाइ दुवै लिई शिविरमा * संग्राम त्यागी जब ।
पर्को झट्ट भनी मतो गरि पछी * लागे सबै कौरव ॥
भाग्थे पाण्डव तीन भाइ डरले * संग्राम त्यागी तर ।
छाडथे शस्त्रहरू लखेटि रिसले * ती कर्ण तीखा शर ॥७४॥
एक्लै भीम अजेय सैन्य गजको * संहार गर्दै थिए ।
देखी धर्म-कुमारको स्थिति यता * ती वेगले दौड़िए ॥
आए रोक्न भनेर वीर कुरुका * सेना र योद्धा तर ।
मारे ती सबलाइ एक क्षणमा * छाड़ी अनेकौं शर ॥७५॥
थाले लड्न दुवै गजेन्द्रसरिका * श्री भीम दुर्योधन ।
खाई चोटहरू सुयोधन निकै * लागे त्यहाँ आत्तिन ॥
देखी साहस भीमको नरपते ! * श्री सूर्यको पुत्रले ।
रक्षा गर्न भनी सुयोधनकहाँ * पुग्दा भए वेगले ॥७६॥
बर्साए हतियार क्रोधित भई * श्री भीममाथी जब ।
योद्धा भीम रिसाइ बाण दशले * काटीदिए ती सब ॥
तीखा बाण अनेक सूर्य-सुतले * पानी परे झैं छरे ।
सेना पाण्डवतर्फका नगिचमा * जो-जो थिए ती मरे ॥७७

लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * सम्पूर्ण बाँचे जति ।
थाले गर्जन वीर कौरवहरू * आनन्द मानी अति ॥
चर्को शब्द र सिंहनाद जब त्यो * चौतर्फमा फैलियो ।
चिन्ता बेसरि चित्तमा विजयको * त्यसले बढाईदियो ॥७८॥
छाड़ो लड्न विषाद-युक्त स्वरमा * बिन्ती गरे हे हरि !
गर्जन्छन् किन सैन्य आज कुरुका* संग्राममा बेसरी ॥
हाम्रो केहि खती भयो कि अहिले * भन्ने विचारीकन ।
हे योगेश्वर, कृष्ण, हे प्रिय सखा !* शंकित छ मेरो मन ॥७९
योद्धा धर्म-कुमारको रथ-ध्वजा * केही पनी देख्दिनँ ।
पक्का कौरवले गरे छल कुनै * पापी छ दुर्योधन ॥
हाम्रा सैनिक छन् जहाँ रथ त्यहीं * लैजानुहोस केशव !
मारौंला म पछाड़ि आइ बरू यी * संसप्त सेना सब ॥८०॥
बिन्ती अर्जुनको सुनेर रथ त्यो * तत्काल गोविन्दले ।
आफ्ना सैनिकतर्फ हाँकिदिनुभो * हावासरी वेगले ॥
देखी सैनिकको परिस्थिति उता * गर्जेर श्री भीमले ।
मार्थे वीर अनेक शत्रुतिरका * उत्साहले धैर्यले ॥८१॥
देखाईकन पार्थलाई हरिले * त्यो शूरता भीमको ।
चिन्ता गर्नुभयो निवारण सबै * प्यारा सखा पार्थको ॥
सोधे भीमकहाँ पुगी विजयले * देख्दीनँ मैले यहाँ ।
दाज्यू धर्म-कुमारलाइ अहिले * पाल्नूभयो लौ कहाँ ॥८२
बोले अर्जुनको कुरा सुनिसकी * देखी निकै व्याकुल ।
पाल्नूभो अधिराज सूर्य-सुतले * पारीदिंदा घायल ॥
लागी बाण अनेक देह जब भो * संग्राममा जर्जर ।
जानूभो डरले फिरी शिविरमा * विश्रामको खातिर ॥८३

थाले रिसाइ गर्जन पार्थ वीर।
विन्ती गरे प्रिय सखासँग उत्निखेर ॥
हे कृष्ण ! कर्णकन मार्दछु आज मैले।
चाँड़ो पुऱ्याउनुहवस् रथ यो हजुर्ले ॥८४॥

यस्तो बात सुनी बुझाउनुभयो * तिन्लाइ श्री कृष्णले।
गर्दछौ अनभिज्ञ भैं तिमि कुरा * हे मित्र ! कुन् हेतुले ॥
दाज्यूको पहिले बुझी कुशलको * सम्चार आई यहाँ।
मानू त्यो रवि-पुत्रलाई तिमिले * उम्केर जाला कहाँ ॥८५

राजन् ! अर्जुनलाइ त्यो किसिमले * सम्झाइ श्री कृष्णले।
लाग्नूभो रथलाइ हाँक्न सहसा * हावासरी वेगले ॥
बोले अर्जुन भीमलाइ रणमा * रक्षा सबैको गरी।
लड़नूहोस् अहिले म आउँछु यहाँ * अत्यन्त चाँड़ै फिरी ॥८६

कर्णले भार्गवास्त्रको प्रयोग गर्नु, अर्जुनले आफ्नू निन्दा सुनी दाज्यूलाई मार्न तत्पर हुनुः—

श्री कृष्णार्जुन फर्किए जब यता * सल्लाह यस्तो गरी।
थाले गर्न प्रहार भीम रणमा * शस्त्रास्त्र नाना थरी ॥
लागे कौरव सैन्य भाग्न डरले * संग्राम त्यागी जब।
बोले कर्ण दिएर साहस ठुलो * पर्दैन भाग्नू अब ॥८७

मन्त्री भार्गव अस्त्र योगबलले * तत्काल छाड़ीदिए।
राजन् ! बाण असंख्य सूर्यसरिका * त्यसबाट पैदा भए ॥
सेना उत्तम पाण्डु-पुत्रहरुका * पाञ्चालका जो थिए।
लागी भार्गव अस्त्रका शरहरू * धेरै थरी मारिए ॥८८॥

देखाए हरिलाइ सूर्य-सुतको * त्यो क्रूरता पार्थले।
सम्झाईकन पार्थलाइ पथमै * भन्नूभयो कृष्णले ॥

थाक्नेछन् जब कर्ण यौ किसिमले * हे मित्र ! संग्राममा ।
गनू युद्ध फिरेर आइ तिमिले * ती कर्णका साथमा ॥८९॥
गर्दै बात पुगे युधिष्ठिरकहाँ * श्री कृष्ण औ अर्जुन ।
ढोगे ती दुइले प्रसन्न मनले * पायौं भनी दर्शन ॥
देखे धर्म-कुमारले जब दुवै * लाई कुवेलामहाँ ।
ठाने निश्चय कर्णको बध गरी * आए खुशीले यहाँ ॥९०॥
सोधे अर्जुनलाइ मध्य दिनमै * हे भाइ! आयौ किन ?
मान्यौ दुर्जन कर्णलाइ कसरी * सम्वाद त्यस्को भन ॥
योद्धा कर्ण थिए नजित्न सकिने * संग्राममा तैपनि ।
मान्यौ के गरि त्यो बताउ मनमा *सन्तोष होला सुनी ॥९१॥
जस्तो आज गरे पराक्रम ठुलो * संग्राममा कर्णले ।
त्यस्तो भीष्म र द्रोणले न त गरे * अर्को कुनै वीरले ॥
सक्ने जित्न सुरेन्द्रलाइ पनि ती * साह्रै प्रतापी थिए ।
तिम्रो सामु परेर आज कसरी * ती युद्धमा मारिए ॥९२॥
हाम्रा साथ विरोधको बखतमा * मद्दत् लिनाखातिर ।
राखेका धृतराष्ट्रले महलमा * ठूलो दिई आदर ॥
त्यस्ता वीर प्रधानलाइ तिमीले * मारीदिंदा अर्जुन !
हाम्रो कण्टक मारियो भनि ठुलो * हर्षित् छ मेरो मन ॥९३॥
दाज्यूको सुनि प्रश्न लज्जित हुँदै * न्यूहाइ आफ्नो शिर ।
जोरी हात दुवै धनञ्जयजिले * त्यस्को दिए उत्तर ॥
फिर्नूभो रणबाट घायल भई * ती कर्णद्वारा भनी ।
आएँ भेट्न भनेर हे नरपते ! * सम्चार ऐह्ले सुनी ॥९४
मेरो युद्ध हुँदै थियो अति ठुलो * संसप्त सेनातिर ।
मानेंछ गइ कर्णलाइ रणमा * मान्दीनँ मैले डर ॥

बोले धर्म-कुमार क्रोधित भई * बिन्ती सुनी पार्थको ।
खाई चोट अनेक शत्रुहरूका * संग्राममा कर्णको ॥९५।
आयौ भेटन निहूँ गरेर डरले * भागेर त्यो कर्णको ।
गर्नू बात भएर वीर यसरी * धिक्कार हो आज यो ॥
यो गाण्डीव लिनू वृथा छ करमा * हो व्यर्थ बन्नू रथी ।
ठोक्रो अक्षय यो लिनू, हरि हुनू * धिक्कार हो सारथी ! ॥९६
भाग्नू त्यो रणबाट आज डरले * धिक्कार हो अर्जुन !
तिम्रो यो व्यवहारदेखि बहुतै * दुःखी छ मेरो मन ॥
मैले सक्तिनँ लड्न कर्णसँग यो * पैहे भनेको भए ।
घेरै भूप, भएर आहुतिसरी * के आज मनैं थिए ?॥९७

अर्जुन र युधिष्ठिरको विवाद—श्रीकृष्णले शान्त गराउनू

चढ्नू अग्नि-प्रदत्त श्रेष्ठ रथ यो * धिक्कार हो पौरुष ।
हो धिक्कार तिमी कपीध्वज हुनू * धिक्कार तिम्रो यश ॥

त्यो धिक्कार सुनेर धर्म-सुतको * क्रोधित् भई अर्जुन ।
दाजूको वध गर्न तत्पर भए * तर्वार खैंचीकन ॥९८॥
देख्नूभो हरि परिस्थिति दुवै * भाईहरूको जब ।
पक्री अर्जुनको विशाल भुजमा * बोल्नूभयो केशव ॥
मार्दैछन् बलवान शत्रु नगिचै * श्री भीम गर्जीकन ।
खैंच्यौ यो तरवार शत्रु नगिच * कोही पनी देख्दिनँ ॥९९
तिम्रो को छ बताउ शत्रु अहिले * कस्लाइ मार्नाकन ।
खैंच्यौ यो तरवार क्रोधित भई * तत्काल हे अर्जुन !
यस्तो झोंक प्रताप धैर्य रणमा * देखाउनू पर्दछ ।
जाऊँ लौ हिंड़ युद्धमा, अझ ठुला * वैरीहरू मार्नुछ ॥२००॥
आयौ गर्न भनेर कार्य तिमी जो * पूरा भयो त्यो अब ।
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * बिन्ती गरे-माधव !
जो धिक्कार दिनेछ गाण्डीव धनू- * लाई मलाई पनि ।
मैले त्यस्कन मार्नुपर्छ, छ प्रभो ! * आफ्नू प्रतिज्ञा भनी ॥१
सोही बात भने मलाइ अहिले * यी धर्मका पुत्रले ।
आफ्नू त्यो प्रण राख्न, गर्छु वधलौ * यिन्को म यै खड्गले ॥
आज्ञा गर्नुभयो कुरा सुनिसकी * श्री पार्थको कृष्णले ।
गर्छन्न दुर्जन मात्र बात यसरी * भन्दैन सत्पात्रले ॥२॥
जस्ता धार्मिक शीलयुक्त र गुणी * छन् श्रेष्ठ यी भूपति ।
त्यस्तो को छ अरू बताउ तिमि नै * त्रैलोक्यमा सद्गति ॥
राजाको छ भनाइमा जति ठुलो * गम्भीरता गूढता ।
तिम्रो पुग्न सकेन बुझ्न सब त्यो * राम्रो गरी योग्यता ॥३
सक्तैनन्न अरू वीर मार्न रणमा * ती कर्णलाई भनी ।
उत्तेजित तिमिलाइ पारिदिनुभो * यी भूपतीले पनी ॥

दाज्यूको वध गर्न तत्पर भयौ * सानू कुरामा पनी ।
ठान्छौ के तिमि यो कुकर्म मनले * धर्मै गरेको भनी ॥४॥
जस्ले ठान्दछ आफुलाइ व्रतले * वा दानले धार्मिक ।
नाशी धर्म सबै ठुलो नरकमा * पर्नेछ नालायक ॥
धर्माधर्म नजानि व्यर्थ हठमा * चल्नेहरू छन् जति ।
पर्छन् कौशिक विप्र झैं नरकमा * हे मित्र ! ती दुर्मति ॥५
गर्छन् व्याध 'बलाक' झैं बुझि कुरा * जो धर्मको पालन ।
यो संसार-समुद्र गोखुरसरी * तर्छन् तिनै सज्जन ॥
यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * बिन्ती गरे सादर ।
मैले कार्य कुनै हिताहिता हुने * जान्दीनँ हे ईश्वर ! ॥६
को हुन् व्याध बलाक कौशिक थिए * कस्ता हठी ब्राह्मण ।
तिन्को गर्नुहवस् म सुन्दछु प्रभो ! * विस्तारले वर्णन ॥
मेरो हुन्छ गरेर कार्य अब के * निर्विघ्न पूरा प्रण ।
शिक्षा पाउँ म धर्मको हजुरकै * हूँ दास नारायण ! ॥७॥
यस्तो विन्ति सुनेर श्री विजयको * भन्नूभयो कृष्णले ।
भन्छू व्याध-बलाकको सुन कथा * हे मित्र ! संक्षेपले ॥
बोल्ने सत्य बलाक नामक थिए * व्याधा कुनै कालमा ।
अर्काको उपकारमा रत रही * चल्थे साथ धर्ममा ॥८॥
मारी जन्तुहरू जहान सबको * आजीविका गर्दथे ।
जानी हिंस्रक बाघलाइ पनि ती * भेट्टाउँदा मार्दथे ॥
साना जन्तुहरू अनेक वनका * मार्ने हुँदा बाघले ।
रक्षा ती सबको भयो पछि तरे * ती व्याध त्यै धर्मले ॥९
साह्रै सूक्ष्म छ धर्मको गति सखे ! * गाह्रो छ जानी लिन ।
यौटा कौशिक नाम विज्ञ तपसी * कोही थिए ब्राह्मण ॥

बोल्थे सत्य सदा बसेर वनमा * गर्थे तपस्या तिनी ।
भन्थे ती द्विजलाइ मानिसहरू * हुन् सत्यवादी यिनी ॥१०
आएथे बटुवाहरू द्विज जहाँ * बस्थे तपस्या गरी ।
सन्ध्याकाल थियो, बसे रुखमनी * ती बास रात्री भरी ॥
खोज्दै ती बटुवाहरूकन पुगे * डाकू अनेकौं जब ।
लागे सोध्न पुगेर कौशिककहाँ * ती पान्थलाई सब ॥११
देख्यौ की बटुवाहरूकन यहाँ * ब्रह्मन् ! तिमीले भन ।
बोल्ने सत्य हुँदा, सबै भनिदिए * तिन्ले नढाँटीकन ।
डाकूले सब सम्पती पथिकको * पक्रेर खोसी लिए ।
लागी पाप त्यही मरी नरकमा * ती विप्र पर्दा भए ॥१२
सृष्टिका सब जीवको सुन सखे ! * हिंसा नगर्ने छ जो ।
ठूलो धार्मिक व्यक्ति यो पृथिविमा * हे पार्थ ! त्यै व्यक्ति हो ॥
सोधे अर्जुनले हुनेछ प्रण त्यो * पूरा यहाँ के गरी ?
आज्ञा गर्नुहवस् मलाइ सजिलो * शिक्षा कुनै हे हरि ॥१३॥
भन्नूभो हरिले अनादर गरी * श्री धर्मका पुत्रको ।
हे योद्धा ! प्रण पूर्ण पार तिमिले * पैह्ले गरेको छ जो ॥
कोही सज्जनको अनादर गरी * दुर्वाच्य बोल्नू पनि ।
मारे झैं हुन जान्छ निश्चय बुझे * हो वेदवाणी भनी ॥१४

अर्जुन स्वयं मर्न तयार हुनु र युधिष्ठिरको विषादपूर्ण उद्गार :—

त्यो आज्ञा हरिको सुनेर मनमा * संकोच लागे पनि ।
निन्दा धर्म-कुमारको गरिलिए * आज्ञा प्रभूको भनी ॥
आयौ त्यो रणबाट टिक्न नसकी * भागेर टाढा जब ।
गर्नू वाक्-शरको प्रहार यसरी * को मान्छ राम्रो अब ॥१५

आफू शूर बनेर गर्न तिमिले * निन्दा सुती खासमा ।
तिम्रो कीर्ति हुँदैन वृद्धि कहिले * यो कार्यले लोकमा ॥
त्यायौं सम्पति जो प्रशस्त नृपती * चारै दिशाका जिती ।
हारी द्यूतमहाँ स्वयं गरिदियौ * हाम्रो ठूलो दुर्गति ॥१६॥
सोही द्यूतस्वरूप घोर रण यो * आयो अगाड़ी जब ।
खोज्छौ जित्न मलाइ सम्मुख गरी * ती बन्धुलाई अब ॥
गर्दैछन् अहिले पराक्रम ठुलो * जुन् युद्धमा भीमले ।
तिन्ले केहि भने सुहाउँछ बरू * सुन्छु म संतोषले ॥१७
आशा जीवनको त्यजेर रणमा * लड्छू सधैं तैपनी ।
दिन्छौ दोष मलाइ, को छ तिमि झैं * निर्लज्ज और बेगुनी ॥
लाग्यो भूपतिलाइ दुःख त्यसरी * निन्दा गरेको सुनी ।
खैंचे अर्जुनले तुरन्त अघि झैं * तर्वार फेरी पनि ॥१८॥
पक्री हात तुरुन्त श्री विजयको * भन्नूभयो कृष्णले ।
तान्यौ यो तरवार फेरि तिमिले * हे मित्र ! कुन् हेतुले ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * बिन्ती गरे सादर ।
जाहेरै छ हजूरलाइ प्रण जो * मेरो छ हे ईश्वर ! ॥१९
भ्राता धर्म-कुमारलाइ यसरी * दुर्वाच्य बोलीकन ।
आफ्नो यो शिर काट्छु छैन अब क्यै * बाँच्ने मलाई मन ॥
मेरो मृत्यु भई हुनेछ सहजै * त्यो पापको मार्जन ।
भन्नूभो हरिले समाइ करमा * हाँसेर हे अर्जुन ! ॥२०
दाजूमाथि उठाइ खड्ग अघि नै * हानीसकेको भए ।
हुन्थ्यो के स्थिति, लोकले पनि पछी * के तर्क गर्न्न थिए !
साह्रै सूक्ष्म छ धर्मको पथ सखे ! * भन्छु म त्यै कारण ।
व्यर्थै जान तयार छौ नरकमा * त्यागी सुखी जीवन ॥२१

आफ्नो त्यो प्रण राख्नलाइ तिमिले * दुर्वाच्य बोल्यौ तर ।
के भित्री मनले भन्यौ र यसरी * छौ मर्नमा तत्पर ॥
त्यस्को पाप पनी कुनै तरहले * लाग्दैन हे अर्जुन !
जे भन्छु म उपाय त्यो गर छिटै * शङ्का नमानीकन ॥२२
आफ्नो गर्नु बढाइँ मर्नुसरि हो * सत्पात्रका निम्तिमा ।
धेरै मिल्छ प्रमाण यो विषयको * खोजो गरे शास्त्रमा ॥
सोही कारणले स्वयं गर तिमी * आफ्नू बढाइँ अब ।
शान्ती प्राप्त हुनेछ, पाप जति हो * निर्मूल होला सब ॥२३
माफी त्यसपछि माग धर्म-सुतको * पाऊ समाईकन ।
मानी श्रीहरिको हुकुम् खुशि भए * तत्काल श्री अर्जुन ॥
दाजूका मुखमा तिखा नयनले * हेरेर गर्जीकन ।
पैह्लेको पुरुषार्थको शुरु गरे * श्री पार्थले वर्णन ॥२४
राजन् ! वीर म हूँ जिती असुर औ * द्यौता तथा दानव ।
मैले भूप सबै जिती पृथिविका * ल्याएँ ठूलो वैभव ॥
पूरा उत्तम राजसूय मख त्यो * मैले गरेरै भयो ।
मारें वीर अनेक दुष्ट कुरुको * सातो त्यसैले गयो २५
मैले खाण्डव दाहमा अनलको * इच्छा पुऱ्याई दिएँ ।
मैले पाशुपतास्त्र तुष्ट शिवजी- * लाई गराई लिएँ ॥
लड्ने वीर समान शौर्य-बलका * छैनन् तिनै लोकमा ।
सोही कारणले अजेय पनि छु * हे भूपती ! युद्धमा ॥२६
योद्धा अर्जुन कर्ण वीर दुइमा * यौटा कुनै बाँच्दछन् ।
मैले मार्दछु वा मलाइ रणमा * ती कर्णले मार्दछन् ॥
बाँधेको अहिले छ जो कवच यो * भन्छु प्रतिज्ञा गरी ।
खोल्नेछैनँ नमारि कर्णकन लौ * मद्दत दिनोस् हे हरि !॥२७

आफ्नो शौर्य गरेर वर्णन निकै * श्रीपार्थ लज्जित थिए।
पाऊमा परि श्री युधिष्ठिरजिको * न्यूहेर भन्दा भए॥
पाऊँ यो अपराध माफ अहिले * मैले गरेको जति।
मारी निश्चय कर्णलाइ रणमा * फर्कन्छु हे भूपति !॥२८
मेरो यो रथलाइ वायु-गतिले * हाँक्नूहवस् केशव !
वेला छैन मलाइ पर्खन बढी * जान्छु म चाँडै अब॥
त्यस्तो बात सुने युधिष्ठिरजिले * श्री पार्थको तैपनि।
शान्ती प्राप्त भएन दुःखित थिए * वाक्-बाणले नै तिनी॥२९
लागे अर्जुनलाइ भन्न-तिमिले * ऐह्ले भनेको जति।
साँचो हो, अघिका अनर्थहरुको * मै मूल हूँ दुर्मति॥
पापी, दुष्ट, दुरात्म, दुर्व्यसनमा * आसक्त औ आलसी।
आफू सक्तिनँ कार्य र हुकुम् * दिन्छु घरैमा बसी॥३०॥
मैले नै सब भाइलाइ वनको * संकष्ट ठूलो दिएँ।
पाए आज बिदा म घोर वनमा * सानन्द जाने थिएँ॥
आशीर्वाद म दिन्छु मङ्गल गरुन् * कल्याण योगेश्वर।
यस्तो बात भनेर जान वनमा * राजा भए तत्पर॥३१॥
देखी भूपतिको परिस्थिति स्वयं * सम्झाइ श्री कृष्णले।
शान्ति प्राप्त गराइबक्सनुभयो * धर्मार्थका बातले॥
शिक्षा श्री हरिको सुनेर मनमा * सन्तोष आयो जब।
पाउ पक्रि दुवै विनम्र स्वरमा * बिन्ती गरे केशव॥३२
हाम्रो संकट टारिबक्सनुभयो * ऐह्ले हजुर्ले सब।
आज्ञा बक्सनुहोस् प्रसन्न मनले * पूरा म गर्छु अब॥
त्यस्तो विन्ति गरेर कृष्णसँग ती * फर्कैर भाईतिर।
बोले-जाउ तिमि प्रसन्न मनले * संग्रामको खातिर॥३३॥

राधाको सुत कर्णलाइ रणमा * मारेर आऊ अब ।
रक्षा गर्न भनेर तत्पर सदा * छन् सारथी माधव ॥
हे राजन् ! रथमा चढे जब गई * योद्धा दुवै दुर्धर ।
हावाको गतिले हिंडी रथ गयो * संग्राम भूमीतिर ॥३४॥

दुवै पक्षको द्वन्द्वयुद्ध—वृषसेन, चित्रसेन र दुर्योधनका दस भाईहरूको वध—
भीमद्वारा दुःशासनको रक्तपात :—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले समरको * राम्रो नराम्रो स्थिति ।
लागे वर्णन गर्न सञ्जय सबै * प्रत्यक्ष देखे जति ॥
हे राजन् ! हरिले बढाउनुभयो * उत्साह श्री पार्थको ।
लागे गर्जन ती सहर्ष वधको * इच्छा गरी कर्णको ॥३५
केही बेर अगाड़िदेखि रण त्यो * मच्चीरहेकै थियो ।
लागी उत्तम बाण सूर्य-सुतको * सातो सबैको लियो ॥
लड्ने श्री कृपको अघिल्तिर डटी * योद्धा शिखण्डी थिए ।
योद्धा सात्यकिले सुयोधनजिको * गर्जेर सातो लिए ॥३६
लड्ने वीर सुषेणका सँग डरी * श्री उत्तमौजा थिए ।
काटी गर्दन कर्णका तनयको * त्यै तर्फ फ्याँदीदिए ॥
रोके सात्यकिले प्रहार बलोयो * साम्ने डटी कर्णको ।
लागे मर्न अनेक सैन्य कुरुका * लागी गदा भीमको ॥३७
सोधे सारथिलाइ चिन्तित हुँदै * संग्राममा भीमले ।
आएका परबाट देख्दछु निकै * सेनाहरू वेगले ॥
चिन्छौ के तिमिले बताउ, म त क्यै * सक्तीनँ ठम्याउन ।
आएनन् किन पार्थ धर्म-सुतको * सम्चार जानीकन ॥३८॥
बोले सारथि श्री विशंक खुशिले * हेरेर केही पर ।
आएको रथ देख्दछु विजयकै * संग्राम - भूमी - तिर ॥

गर्जन्छन् हनुमान सुन्छु धनुको * टङ्कार शङ्ख-ध्वनी ।
योद्धा भीम खुशी भए त्यति कुरा * ती सारथीको सुनी ॥३९॥
मार्दै सैनिक शत्रुका जब पुगे * संग्राममा अर्जुन ।
हे राजन् ! दुई भाइले शुरु गरे * संहार गर्जीकन ॥
भागे सैन्य डराइ शत्रुतिरका * बाँकी बचेका जति ।
आए लड्न भनेर वीर शकुनी * तत्काल हे भूपति ! ॥४०॥
पाए चोट अनेक बाणहरुको * श्री भीमद्वारा जब ।
भागे त्यो रणबाट, ठानि मनमा * पक्का म मर्छु अब ॥
लाखौं अश्वपती तथा गजपती * योद्धा हजारौं थिए ।
सेना पैदल झन असंख्य कुरुका * त्यो युद्धमा मारिए ॥४१॥
त्यो देखेर रिसाइ कर्ण रणमा * आई ठुलो वेगले ।
मारी सोमक-सैन्य उच्च स्वरले * गर्जे तिनी हर्षले ॥
फर्काए रथ शल्यले अनि छिटै * पाञ्चाल सेनातिर ।
मारे सैन्य असंख्य सूर्य-सुतले * छोडी अनेकौं शर ॥४२॥
पाई सम्मुथ सात्यकीकन छिटै * हाने ठुलो तोमर ।
त्यो देथीकन भीमले सहजमा * हानेर आफ्नो शर ॥
काटी तोमरको अनेक टुकुरा * तत्काल पारीदिए ।
पाई औसर सात्यकी समर त्यो * त्यागेर अन्तै गए ॥४३॥
आएथे जब चित्रसेन रणमा * अत्यन्त उत्साहले ।
तिन्को गर्दनको तुरुन्त टुकुरा * पारे युधामन्युले ॥
आए श्री वृषसेनजी समरको * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
तिन्का साथ लड़े डटी नकुलजी * तत्काल हे भूपति ! ॥४४॥
देखाए दुइ वीरले समरको * जाने जती कौशल ।
ढाक्यो ती दुइका अनेक शरले * सम्पूर्ण युद्धस्थल ॥

थाले गर्जन बेसरी नकुलजी * हानेर नौ बाणले ।
लागी त्यो वृषसेनका हृदयमा * लोटे ढुलो वेगले ॥४५॥
श्री दुर्योधनका थिए दस जना * भाईहरू जो त्यहाँ ।
आए लड्न भनेर सैनिक लिई * तिन्का अगाड़ीमहाँ ।
आएका बलवान शत्रु त्यसरी * देखे जसै भीमले ।
आफ्नू श्रेष्ठ गदा लिएर रिसले * दौड़े ढुलो वेगले ॥४६॥
बर्साए सबले मिली शरहरू * रोक्ने इरादा धरी ।
रोकिन्थे किन श्री वृकोदर बढ़े * झन् वायु झैं बेसरी ॥
ठोको लौहमयी गदा नरपते ! * प्रत्येकको माथमा ।
मारे ती सबलाई उच्च स्वरले * गर्जेर संग्राममा ॥४७॥
फ्याँकेथे शिर श्री सुयोधनतरफ् * सौगात लेऊ भनी ।
देखी दुर्गति भाइको हुन गए * दुःखी सुयोधन् पनी ॥
आए क्रोध गरी त्यसै बखतमा * गर्जेर दुःशासन ।
पारे व्याकुल भीमलाइ शरको * वर्षा गराईकन ॥४८॥
वल्हें भीम गदा लिई पृथिविमा * हे भूपती ! वेगले ।
श्री दुःशासनलाइ मार्दछु भनी * छाड्दा भए क्रोधले ॥
लागेथ्यो जब माथमा गइ गदा * त्यो वज्र झैं बेसरी ।
धारा बग्न गयो निकै रगतको * प्राणान्त पार्ने गरी ॥४९
राजन् ! चोट थपे वृकोदरजिले * त्यैमाथि अर्को जब ।
लोटे ती रथबाट, सैनिक अरू * भागे डराई सब ।
छातीमाथि घुड़ा धसीकन बसी * घाँटी थिची बेसरी ।
लागे भन्न तिनी कठोर स्वरले * सातो सबैको हरी ॥५०
यो दुःशासनका सहायक हितू * छौ वीर जो जो यहाँ ।
आउन्नौ किन हो ? बचाउन कुनै * मेरा अगाडीमहाँ ॥

चुल्ठो द्रौपदिको सभाबिच लगी * यो दुष्टले पक्रँदा ।
गर्नेछु पछि रक्त-पान रणमा * भन्ने प्रतिज्ञा हुँदा ॥५१
मेरो त्यो प्रण पूर्ण पार्न अहिले * मौका दियो भाग्यले ।
जस्को सम्मतिले गऱ्यो अघि ठुलो * दुष्कर्म यो दुष्टले ॥
रक्षा गर्न भनेर यो बखतमा * आउन्न सोही किन ।
मारेको अझ छैन, जीवित छ यो * पापिष्ट दुःशासन ॥५२
श्री दुर्योधन, वीर कर्ण अरु जो * योद्धा थिए सम्मुख ।
लागे गर्जन भीम उच्च स्वरले * हेरी सबैको मुख ॥
हे दुःशासन ! नीच कर्म पहिले * जस्तो गरेको थिइस् ।
त्यस्को दुष्परिणाम आज रणमा * भोगेर मर्ने भइस् ॥५३॥

भीम द्वारा दुःशासनको रक्त-पान

फोरी कण्ठ लिएर रक्त करमा * खाँदै उकेल्दै गरी ।
ती दुःशासनलाइ फेरि रिसले * भन्दा भए बेसरी ॥

हारी राज्य दुखी भएर वनमा * जाँदा विना कारण ।
गोरू हो ! वनमा गई तिमिहरू * आफ्नो बिताओ दिन५४
भन्दामा तईंले सहायकहरू * हे दुष्ट ! जो जो थिए ।
आउन्नन् किन ती बचाउन कि वा * भागेर अन्तै गए ॥
यस्तो छेड़ सुने पनी सुति-सुती * हाँसेर दुःशासन ।
लागे भन्न नमानि दुःख मनमा * ती भीम योद्धाकन ॥५५
मार्नें शत्रु अनेक वज्रसरिको * मेरो यही हातले ।
पक्रें द्रौपदिको सभाबिच लगी * चुल्ठो ठुलो हर्षले ॥
मौका पाइ अनेक शत्रुहरूको * शेखी उतारीदिएँ ।
वेला प्राप्त भयो र आज रणमा * हे भीम ! मनें भएँ॥५६॥
त्यागी जीवन युद्धमा म खुशिले * बस्छु गई स्वर्गमा ।
खाउन् श्वान कि श्याल,खाऊतिमिनै*यो देह संग्राममा ॥
तिनको तर्क सुनेर भीम रिसले * आगोसरीका भए ।
देखाए अघि बाहु उत्तम भनी * जो त्यै उखेली लिए॥५७
त्यो वेला तरवार उत्तम झिकी * काटेर तिनको शिर ।
फ्याँके क्रोध गरेर तुच्छ तृण झैं * राजा सुयोधन्तिर ॥
हे दुर्योधन ! नीच, दुष्ट, कुमती * तिम्रो पनी यै गति ।
चाँडै हुन्छ भनेर जान मनमा * विश्वास हे दुर्मति ! ॥५८
त्यस्तो छेड़ सुने सुयोधन तथा * योद्धा अरूले पनि ।
कोही बोल्न सकेर हे नरपते ! * मार्छन् कि ऐह्ले भनी ॥
निक्कै रक्त पिई वृकोदर भए * उन्मत्त जस्ता जब ।
थाले मैनिक मार्न वीर कुरुका * साम्ने परेका सब ॥५९
भागे प्राण लिई कती त्यहिं मरे * लागी गदा भीमको ।
देखिन्थ्यो अनुहार त्यो बखतमा * श्री हीन झैं कर्णको ॥

देखेथे जब कर्णको समरमा * श्री शल्यले त्यो स्थिति ।
लागे भन्न दिएर साहस ठुलो * तिन्लाइ हे भूपति ! ॥६०
ठुलो वीर भएर शस्त्रहरुका * ज्ञाता, प्रतापी पनि ।
मान्दैछौ डर भीमको किन तिमी * मार्ला कि ऐह्ले भनी ॥
त्यस्तो बात सुनेर शल्य नृपको * देखेर युद्ध स्थिति ।
लागे लड्न रिसाइ कर्ण रणमा * उत्साह मानी अति ॥६१॥

अर्जुनसित्तको घोर युद्ध—कर्णको मृत्यु—

हे राजन् ! रणमा पराक्रम ठुलो * गर्दै थिए कर्णले ।
आएथ्यो रथ पार्थको पनि त्यतै * हावासरी वेगले ॥
योद्धा सम्मुख ती भए जब दुवै * संग्रामको खातिर ।
आए हेर्न भनी विमानहरुमा * गन्धर्व, विद्याधर ॥६२॥
ब्रह्मा, शम्भु र इन्द्र, सूर्य्य, सुर औ * ज्ञानी, मुनी, ब्राह्मण ।
दिन्थे आशिष युद्धमा विजय श्री * पाउन् भनी अर्जुन ॥
भूत प्रेत, पिशाच, राक्षस तथा * धेरै थरी दानव ।
बोल्थे पक्ष लिएर सूर्य-सुतको * उल्टो मतीका सब ॥६३॥
लागे डुल्न बसी विमानहरुमा * चौतर्फ आकाशमा ।
थाले गर्न प्रहार शस्त्र ति दुवै * उत्साहले युद्धमा ॥
गर्दा कर्ण र पार्थले धनुषको * टंकार शङ्ख - ध्वनी ।
गर्थे वर्षण पुष्पका सुरहरू * त्यो शब्दलाई सुनी ॥६४॥
बर्साए दुइ वीरले जब त्यहाँ * लाखौं, करोडौं शर ।
थाले ढल्न मरेर सैनिक तथा * भूपाल चारैतिर ॥
जो संहार भयो दुवै तरफका * सेना र भूपालको ।
त्यो देखेर दुखेछ चित्त बहुतै * श्री द्रोणका पुत्रको ॥६५॥

पक्री हात भने विनम्र स्वरमा * हे वीर दुर्योधन !
बोक्दैछौ किन पाप लौ भन, लिई * निर्दोषको जीवन ॥
बिग्रेको अझ छैन केहि, हुनु जे * जस्तो थियो त्यो भयो ।
बाँच्थे, मेल गरे यि सैनिक तथा * छन् शेष भूपाल जो ॥६६
गर्छन् पाण्डवले मिलाप, म गई * प्रस्ताव यो राख्तछु
आज्ञा देउ तिमी, म पूर्ण सहजै * पारी यहाँ आउँछु ॥
भन्नेछन् जति बात यो विषयमा * श्री कृष्ण योगेश्वर ।
जानी रक्षक श्री युधिष्ठिरजिले * त्यो मान्दछन् सादर ॥६७
गर्दैनन् अरु भाइ धर्म-सुतको * आज्ञा कुनै लङ्घन ।
सक्छौ रोक्न छिटै मिली यति ठुलो * संहार, दुर्योधन !
शिक्षा सज्जनको र औषधि मिठो * संसारमा मान्छ को ?
ती दुर्योधन मान्दथे हित कुरा * आचार्यका पुत्रको ? ॥६८
लागे भन्न बुझाइ नम्र स्वरमा * तिनलाइ राम्रोसित ।
भन्नूभो जति बात सत्य सब हुन् * मेरो चिताई हित ॥
ती दुःशासनको गऱ्यो समरमा * जुन् दुर्गती भीमले ।
बिर्झने बात भन्यो मलाइ जसरी * हे मित्र ! त्यो दुष्टले ॥६९॥
सुन्नूभो गुरु-पुत्रले पनि, गरौं * त्यस्को म के वर्णन ।
छातीमा शर झैं गड़ी घरि-घरी * घोच्तैछ हे सज्जन !
हाम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * आशा र जुन् कारण ।
भन्छु आज रहेर व्यस्त रणमा * थाकीसके अर्जुन ॥७०॥
अर्को को छ सुविज्ञ सूर्य-सुत झैं * योद्धा तिनै लोकमा ।
मार्छन् निश्चय पार्थलाइ तिनिले * यो आजको युद्धमा ॥
द्रौणीलाइ बुझाइ यो किसिमले * हेरेर सेनातिर ।
श्री दुर्योधनले भने तिमिहरू * जाओ लड़ाई गर ॥७१॥

हे राजेन्द्र ! कुमन्त्रणा दिनुभयो * जस्तो र जुन् नीतिले ।
त्यसको दुष्परिणाम त्यो हजुरकै * भोग्नूपर्‍यो पुत्रले ॥
आई सम्मुख क्रोधपूर्ण अहि झैं * श्री कर्ण औ अर्जुन ।
भूमी कम्प हुने गरी शुरु गरे * शंखध्वनी गर्जन ॥७२॥
जस्तो यो र अघी भयो नरपते ! * संग्राम देवासुर !
त्यस्तै कर्ण र पार्थले शुरू गरे * देखेर लाग्ने डर ॥
पारे घायल पार्थलाइ शरको * वर्षा गरी कर्णले ।
त्यो वेला कुरुवीर दर्शक सबै * गर्जे ठूलो हर्षले ॥७३
चौंडो अर्जुनलाइ मार रणमा * भन्थे कराई कति ।
स्याबासी दिइ कर्णलाई थपरी * पिट्दै दगुर्थे कति ॥
लागे भन्न डराइ पाण्डु-सुतका * सम्पूर्ण सेना जब ।
भाग्नेलाइ अनेक वीर कुरुका * मार्थे लखेटी सब ॥७४॥
देखेथे जब पार्थले समरको * आफ्नो नराम्रो स्थिति ।
काटेथे शरजाल सूर्य-सुतको * तत्काल हे भूपति !
नौ 'नालीक' र 'अंजलीक' सय जो*नाराच भन्ने शर ।
छाड़े बाण 'वराहकर्ण' धनुमा * राखेर अर्को 'क्षुर' ॥७५
पस्छन् सर्पहरू सवेग दगुरी * जुन् चालले प्वालमा ।
त्यस्तै बाण गएर सूर्य-सुतको * पस्ता भए देहमा ॥
लागी चोट प्रशस्त ती हुन गए * संग्राममा विह्वल ।
सारा ध्वस्त गरी दिए विजयले * वैरीहरूको छल ॥७६॥
लागे भाग्न कती र खलबल ठूलो * तिन्ले गरेको सुनी ।
आए कर्ण फिरेर चेत, कसरी * हाहा पर्‍यो यो भनी ॥
देखी दुर्गति खूब आफुतिरको * गर्दै ठूलो गर्जन ।
छोड़े अर्जुनलाइ मार्दछु भनी * अग्न्यास्त्र मन्त्रीकन॥७७

लागे निस्कन अग्नि झैं शरहरू * त्यस्बाट सोही क्षण ।
त्यस्को वारुण अस्त्रले गरिदिए * श्री पार्थले मार्जन ॥
वायव्यास्त्र गरे प्रहार रिसले * श्री कर्णमाथी जब ।
रोके वेग चलाइ सूर्य-सुतले *दिव्यास्त्र त्यो भार्गव॥७८
लागी भार्गव अस्त्र घायल भए * तत्काल श्री अर्जुन ।
मार्‍यो सैनिक अग्नि झैं शरहरू * त्यस्बाट निस्कीकन ॥
ढाकेथ्यो रथ पार्थको जब त्यहाँ * धेरै तिखा बाणले ।
त्यो देशीकन चक्र बक्सनुभयो * तिन्‌लाइ श्रीकृष्णले॥७९
छाड़े चक्र लिई सुदर्शन जसै * मन्नेर श्री पार्थले ।
भागे वीर डरी, कती त्यहीं मरे * त्यो चक्रको तेजले ॥
राखेको अघिदेखि पाँच शर जो * पूजा गरी दिन्‌दिन ।
सन्धाने त्यहि बाण सूर्य-सुतले * साह्रै रिसाईकन ॥८०॥
हेरी चक्र दिने तिनै भुवनका * स्वामी मुरारीतिर ।
छाड़े अग्नि सरी, अमोघ तिनले * ती पाँच तीखा शर ॥
फोरी पीठ तथा ठुलो कवचको * टुक्रा हजारौं गरी ।
निस्की बाणहरू सरासर गए * पातालमा बेसरी ॥८१
लागी श्री हरिलाइ घाउ तनमा * धारा बग्यो रक्तको ।
त्यो देखेर सुषुप्त क्रोध सहसा * जाग्द्रो भयो पार्थको ॥
थाले गर्न प्रहार कर्णतिर ती * दिव्यास्त्र नाना थरी ।
काट्‌थे लाग्न नपाइ कर्ण बिचमै * त्यस्‌लाइ टुक्रा गरी ८२
त्यस्तै कर्ण पनी जती शर तथा * दिव्यास्त्र बर्साउँथे ।
त्यस्‌लाइ सहजै धनंजय पनी * आकाशमै काट्‌दथे ॥
लागे लड्‌न दुवै परस्पर त्यहाँ * दिव्यास्त्र द्वारा जब ।
देखी अद्‌भुत युद्ध दर्शकहरू * हेर्थे खुशीले सब ॥८३॥

यस्तो युद्ध भएन घोर कहिले * होला न फेरी अब ।
गर्थे छक्क परी कुरा थरि-थरी * द्यौता तथा दानव ॥
पाऱ्यो खल्बल कर्णका शर गई * पातालमा बेसरी ।
लागे भाग्न अनेक नाग डरले * आफ्नू सुरक्षा गरी ॥८४
बाँच्ने खाण्डव दाहको बखतमा * जो अश्वसेन् नाग हो ।
त्यस्ले पाण्डवको र वीर कुरुको * हो युद्ध भन्ने बुझ्यो ॥
साटो फेर्न भनेर पार्थसँग त्यो * खोज्दै थियो औसर ।
ठोक्रोमा गई कर्णको शर बनी * बस्तो भयो आखिर ॥८५
राखेथे जब कर्णले धनुषमा * संयोगले त्यै शर ।
रोके हेतु बुझाइ शल्य नृपले * ती कर्णलाई तर ॥
योद्धा हूँ म भनी घमण्ड मनमा * बर्ता हुनाले गरी ।
मानेनन् हितका कुरा नरपते ! * ती कर्णले त्यो घरी॥८६॥
ब्रह्मा, शम्भु, कुबेर औ यम अरू * जो जो थिए देवता ।
लागे थर्थर काम्न नाग शरको * देखेर गम्भीरता॥
लागी अर्जुन मर्दछौ अब तिमी * यो नागरूपी शर ।
केही शक्ति भए प्रयत्न बलियो * रक्षार्थ चाँडो गर ॥८७॥
यस्तो बात भनेर नाग-शर त्यो * छाड़ीदिए कर्णले ।
देखी अग्नि-शिखासमान शर त्यो * हाँसेर श्री कृष्णले ॥
थिच्नूभो रथ त्यो घुँड़ा धसि-धसी * ती चार घोड़ा बसे ।
आधा भूमिमहाँ सवेग रथका * ती श्रेष्ठ पाङ्ग्रा धसे ॥८८
लाग्यो तैपनि पार्थको मुकुटमा * त्यो बाण आई जब ।
भाँच्चो श्रेष्ठ किरीट औ कवच त्यो * धूलो गरायो सब ॥
बाँधेथे शिरमा तुरुन्त पगरी * रक्षार्थ श्री पार्थले ।
पार्नूभो रथलाइ फेरि अघि झैं * अङ्गुष्ठले कृष्णले ॥८९

देखी कौशल कृष्णको खुशि भए * हे भूपती ! सज्जन ।
आयो तक्षकको सुपुत्र रिसले * तत्काल फर्कीकन ॥
बोल्यो खिन्न भएर कर्णसित त्यो * हे श्रेष्ठ योद्धा ! सुन ।
बाँचे लक्ष चुकीदिएर तिमिले * संग्राममा अर्जुन ॥९०॥
अर्कोपल्ट प्रहार फेरि धनुमा * राखी मलाई गर ।
मार्छु अर्जुनलाइ; छैन हरि छन् * रक्षार्थ भन्ने डर ॥
त्यस्तो तक्षक-पुत्रको सुनि कुरा * भन्दा भए कर्णले ।
यौटा बाण म एकपल्ट रणमा * छाड्छु त्यही हेतुले ॥९१
अर्कोपल्ट प्रहार गर्दिनँ सखे ! * तोडेर आफ्नू प्रण ।
लाखौं अर्जुनलाइ मार्न सहजै * सक्छु त्यसै कारण ॥
मैले वीर भएर मद्दत लिनू * राम्रो कुरा मान्दिनँ ।
जे इच्छा मनमा छ त्यो गर तिमी * त्यस्मा म क्यै बोल्दिनँ९२
रूखो उत्तर पाइ सूर्य-सुतको *त्यो अश्वसेन् झोंक्कियो ।
आफ्नू नागस्वरूप धारण गरी * हावासरी दौड़ियो ॥
सोधे छक्क परेर श्री विजयले * श्री कृष्णको साथमा ।
आयो यो किन नाग क्रोधित भई * हे नाथ ! संग्राममा ॥९३
यस्तो प्रश्न सुनेर श्री विजयको * भन्नूभयो कृष्णले ।
हो यो तक्षक-पुत्र वैर अघिको * सम्झेर यो दुष्टले ॥
आएको अहिले छ मार पहिले * यस्लाइ हे अर्जुन !
माता खाण्डव दाहमा मरि, बस्यो * पातालमा गैकन ॥९४॥
साटो फेर्न भनी उपस्थित हुने * हो अश्वसेन् नाग यो ।
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयको * क्रोधाग्नि झन् दन्कियो ॥
छाड़ेथे तिनले छ बाण सहसा * त्यस्लाई ताकीकन ।
टुक्रा सात भएर हे नरपते ! * त्यस्ले तज्यो जीवन ॥९५

हाने अर्जुनलाइ सूर्य-सुतले * नौ बाण जो उज्ज्वल ।
त्यस्ले घाउ गरी शरीरभरमा * पारीदियो विह्वल ॥
तिन्को चोट खपेर बीस शरले * हानेर श्री पार्थले ।
मूर्च्छा पारिदिए, लगे पर छिटै * तिन्लाइ श्री शल्यले ॥९६
आयो चेत फिरेर फेरि रणमा * श्री कर्ण फर्के जब ।
भाँची श्रेष्ठ किरीट औ कवचको * धूलो गराए सब ॥
योद्धा अर्जुनले थपे जब अरू * तीखा हजारौं शर ।
थाले बिर्सन भार्गवास्त्र अधिका * श्री कर्णजीले, तर ॥९७
धिक्कारी निज धर्म-कर्म, बलको * निन्दा गरी बेसरी ।
छाड़े मन्त्रित ब्रह्म-अस्त्र तिनले * मार्नै इरान धरी ॥
पारे त्यस्कन शान्त श्री विजयले * ब्रह्मास्त्र छाड़ीकन ।
छाड्दै दिव्य अनेक शस्त्र खुशिले * थाले दुवै गर्जन ॥९८॥
त्यै वेला रथका पसे पृथिविमा * पाड्ग्राहरू कर्णको ।
जो-जो यत्न गरे वृथा सब भए * त्यो झिक्नमा शल्यको ।
ओर्ली कर्ण स्वयं समाइ रथको * पाड्ग्रो उचाले जब ।
हेर्थे छक्क परी थिए जति त्यहाँ * सेना तथा कौरव ९९
पृथ्वी अंगुल चार माथ्तिर उठिन् * निस्केन पाड्ग्रा जब ।
बोल्ले कर्ण त्यजेर आश मनको * संग्राम जित्ने सब ॥
योद्धा अर्जुन, धीर-वीर सुगुणी * संग्राम नीतिज्ञ छौ ।
सोही कारण धर्ण-पाप तिमिले *राम्रो गरी जान्दछौ २००
पाड्ग्रा यो रथको म झिक्तिनँ स्वयं * तानेर जैहे तक ।
त्यो गाण्डीव नलेउ राख, रथमा * हे वीर ! तेल्हेतक ॥
भन्नूभो सुनि बात सूर्य-सुतको * हाँसेर श्री कृष्णले ।
गर्दैछौ अब धर्मको तिमि कुरा * हे कर्ण, कुन् नीतिले ॥१

तान्नू वस्त्र लगी सभा भवनया * श्री द्रौपदीको पनी ।
लाहाका घरमा डढाउनु पनी * धर्मैं गरेको भनी ॥
मार्नू त्यो अभिमन्युलाइ सबसे * ठान्छौ भने धर्म हो ।
ऐहले गर्नु प्रहार यी विजयको * कर्तव्य भन्दैन को ? ॥२
त्यो वक्रोक्ति सुनेर कर्ण रिसले * झन्न अग्निशर्मा भए ।
श्री कृष्णार्जुनलाइ बाण सयले * घाऊ गरी गर्जिए ॥
देखी घायल कृष्णलाइ रिसले * आगो भए अर्जुन ।
छाड़े, चोट खपेर सूर्य-सुतको * ब्रह्मास्त्र मंत्रीकन ॥३॥
त्यस्को मार्जन कर्णले गरिदिए * ब्रह्मास्त्रद्वारा अनि ।
छाड़े वारुण अस्त्र श्री विजयको * प्राणान्त पार्छ भनी ॥

अर्जुन द्वारा कर्ण-वध

लागेथ्यो जब त्यो गएर तनमा * मूर्छा परे अर्जुन ।
थाले कर्ण निकाल्न फेरि रथको * पांग्रा समाईकन ॥४॥

आयो अर्जुनलाइ चेत सहसा * त्यो देखि श्री कृष्णले ।
भन्नूभो वध गर्नू सूर्य-सुतको * मौका दियो दैवले ॥
राखेको अघिदेखि पूजन गरी * दिव्यास्त्र तिम्रो छ जो ।
छाड़ेनौ अब त्यो भने पछि सखे ! * मारेर मर्दैन यो ॥५॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * राम्रो बुझी औसर ।
छाड़े मन्त्रित बाण, सूर्य-सुतको * त्यसले गिरायो शिर ॥
यौटा तेज शरीरबाट सहसा * ती कर्णको निस्कियो ।
पौंची त्यो रवि-बिम्बभित्र मिसिई * चाँड़ै हराई गयो ॥६॥
देखी सूर्य-कुमारको मरण त्यो * खुशी भए पाण्डव ।
गर्थे बात हुनेछ जीत रणमा * दुःखी थिए कौरव ॥
आफ्नो हार हुने बुझी समरमा * दुःखी थिए कौरव ।
हाहाकार गरेर सैनिक अरू * भागे डराई सब ॥७॥

कौरव सेना शिविरमा फर्कनु र शल्यले दुर्योधनलाई सान्त्वना दिनु :—

बिन्ती सञ्जयले गरे स्थिति सबै * विस्तारले युद्धको ।
सोधेथे धृष्टराष्ट्रले बध सुनी * श्री सूर्यका पुत्रको ॥
आशा शेष रहने यो समरमा * जित्ने मलाई अब ।
व्यर्थै सैनिक बन्धु-बान्धव मरे * छोरा हितैषी सब ॥८॥
बाबू सञ्जय ! वीर सूर्य-सुतले * त्यागेपछी जीवन ।
हाम्रा सैनिकले र पुत्रहरूले * के के गरे त्या मन ॥
जित्ने युद्ध प्रयत्न कुन् अब ठुलो * गर्दैछ दुर्योधन ।
त्यो संवाद सुनाउ कर्ण - बधले * दुःखी छ मेरो मन ॥९॥
लागे सञ्जय भन्न अन्ध नृपको * आज्ञा सुनी सादर ।
भोग्नूपर्दछ कर्मका फलहरू * हे भूपमी ! आखिर ॥

योद्धा कर्ण मरे, भयो समरमा * चौतर्फ कोलाहल।
भागे सैन्य बचे जती हजुरका * साह्रै परी मुश्किल ॥१०॥

कर्ण-वधको वृत्तान्त सुनेर युधिष्ठिरले श्रीकृष्णको प्रशंसा गरेको

राजन् ! पार्थ र कर्णको समरमा * भूपाल धेरै मरे।
पैल्हेका दुइ बीरदेखि बढि नै * संहार तिनले गरे॥
श्री दुर्योधन खूब दुःखित थिए * देखेर युद्ध स्थिति।
फर्के तैपनि लड्न साहस लिई * सेना बचेका जति ॥११॥
राजा शल्य र द्रोण-पुत्र, कृपजी * योद्धा अरू जो थिए।
ती दुर्योधनको सहायक भई * तत्काल साथै गए॥
आफाफ्ना हतियार वीर सबले * गर्जेर वर्षा गरे।
धेरै सैनिक पाण्डु-पुत्रहरूका * ती अस्त्र लागी मरे ॥१२॥
आफ्ना सैनिकको परिस्थिति त्यहाँ * देखेर श्री भीमले।
दौड़े वज्र सरी गदा लिई ठूलो * ती वायु झैं वेगले॥

घेरै कौरव सैन्यको गरिदिए * संहार तिन्ले जब ।
लागे भाग्न डराइ टिक्न नसकी * बाँकी बचेका सब ॥१३॥
त्यो देखेर लड़े सुयोधन गई * श्री भीमका साथमा ।
गर्थे यत्न गदा बजार्न ति दुवै * माछुं भनी माथमा ॥
धृष्टद्युम्न प्रधान वीर शकुनी * भिन्नै डटी लड्दथे ।
आफ्नू युद्धकला प्रदर्शन दुवै * उत्साहले गर्दथे ॥१४॥
त्यै वेला कुरु-सैन्य सिन्धु-जल झैं * उर्लेर आए जब ।
योद्धा अर्जुनले डटीकन स्वयं * त्यो वेग रोके सब ॥
ढाली भीष्म र द्रोण, कर्ण दुइको * जस्ले लियो जीवन ।
त्यस्ता अर्जुनलाइ कुन् पुरुषले * सक्थ्यो र रोकीलिन ॥१५॥
केही बेर लड़ी फिरे शिविरमा * सेना बचेका जति ।
लागे भन्न गई सुयोधनकहाँ * श्री मद्रका भूपति ॥
शक्ती साहस छैन वीरहरूमा * अत्यन्त थाके सब ।
जाउन् जान दिनोस् सबै शिविरमा * विश्राम गर्छन् अब ॥१६॥
त्यो सल्लाह सुनी सुयोधनजिले * उर्दी फिंजाईदिए ।
बाँचेका जति वीर कौरवहरू * दुःखी हुँदै फर्किए ॥
गर्थे हर्षबढ़ाइँ पाण्डव उता * अत्यन्त उत्साहले ।
सारा विन्ति गरे युधिष्ठिरकहाँ * पौंचेर विस्तारले ॥१७॥
आफ्ना भाइहरू लिएर सँगमा * गोविन्दलाई पनि ।
आए हेर्न भनेर कर्ण - वधको * वृत्तान्त सारा सुनी ॥
आज्ञा गर्नुभयो जनार्दनजिले * हेर्नू हवस् भूपति !
लड्दा कर्ण र पार्थ वीरहरूको * कस्तो भयो दुर्गति । १८॥
हात्ती, अश्व, मनुष्यका शवहरू * छन् थुप्रिएका महाँ ।
टुक्रा छन् रथका र अस्त्रहरूका * संग्राम भूमीमहाँ ॥

राजन्‌ ! दृश्य छ जो भयानक महाँ * बीभत्स लाग्ने भय ।
निर्दोषी कति वीरको हुन गयो * यो युद्ध द्वारा क्षय १९॥
वस्त्राभूषणले सुसज्जित कती * छन्‌ भूपतीका शिर ।
बाहु, पाउ र अङ्ग अस्त्रहरू नै * देखिन्छ चारै तिर ॥
हुन्थे हर्षित वीर पाण्डवहरू * चर्चा सुनी युद्धको ।
दानी, वीर, गुणी, सुधी र बलिया * सेनापति कर्णको ॥२०
देखी जीवनहीन देह मनमा * धारा बगी हर्षको ।
पाँचै भाइ भई प्रसन्न करमा * पक्रेर श्री कृष्णको ॥
लागे भन्न दया हुँदा हजुरको * हाम्रो भयो यो जय ।
सक्नेछौं अब गर्न हामिहरूले * वैरीहरूको क्षय ॥२१॥

हेरेर सूर्य-सुतको मृत देहलाई ।
मान्यौं प्रधान रणधीर भनी रमाई ॥
फर्के प्रसन्न भइ केशव पाँच भाई ।
त्यो बात सञ्जय गए सब भन्नलाई ॥२२॥

कर्णपर्व समाप्त

महाभारत शल्यपर्व

प्रारम्भः

धृतराष्ट्रको चिन्ता—कृपाचार्यको संधि प्रस्ताव दुर्योधनद्वारा अस्वीकृत—

वैशम्पायनको कथा मन दिई * सुन्थे ति जन्मेजय ।
आएथे समचार कर्ण-वधको * बोकेर श्री सञ्जय ॥
हे राजन् ! धृतराष्ट्रले जब सुने * संग्रामको वर्णन ।
केही बेर भएर मूर्च्छित पछी * रोए दुखी भैकन ॥१
हा हा कर्ण ! भनेर शोक नृपले * बर्ता गरेथे जब ।
संझाए परमार्थको विदुरले * नीती बुझाई सब ॥
केही शान्त भए सुनी विदुरको * शिक्षा र आश्वासन ।
बाबू सञ्जय ! युद्धको गर तिमी * विस्तारले वर्णन ॥२॥
राजाको सुनि प्रश्न वर्णन गरी * भन्दा भए सञ्जय ।
योद्धा कर्ण मरे, भयो समरमा * सेनाहरूको क्षय ॥
श्री दुर्योधनलाइ विज्ञ कृपले * भन्नूभयो सादर ।
बिग्रेको अझ छैन संधि तिमि नै * प्रस्ताव राखी गर ॥३॥
आफ्नै बान्धव हुन्, अजेय पनिछन् * देख्यौ स्वयं पाण्डव ।
बाँच्छन् संधि गरे अझै नृपहरू * सेना तथा कौरव ॥
पाँचै भाइ र कृष्ण सात्यकि यती * छन् सात बाँकी उता ।
द्रौणी, श्री कृतवर्म, वीर कृप छन् * तिम्रा हितैषी यता ॥४॥
सेना झन् दुइतर्फका मरिसके * निःशेष जस्तै सब ।
केही देख्दिनँ लाभ हामिहरूले * गर्दा लड़ाईं अब ॥

राजा विज्ञ भई भलो र कुभलो * आफ्नो नबुझने छ जा ।
राज्य-भ्रष्ट भई अनेक थरिका * संकष्ट भोग्नेछ त्यो ॥५॥
श्री दुर्योधनले सुनी हित हुने * शिक्षा कृपाचार्यको ।
पोखे नम्र भई कठोर स्वरमा * दुर्भावना चित्तको ॥
ब्रह्मन् ! जो दिनुभो मलाइ अहिले* शिक्षा, चिताई हित ।
त्यस्को गर्छु म देहले वचनले * औ चित्तले स्वागत॥६॥
मेरा निम्ति गरी समर्पण सदा * यो युद्धमा जीवन ।
जस्तो गर्नुभयो पराक्रम सबै * देख्थें म त्यो दिन्दिन ॥
पैल्हे पाण्डवलाइ दुःखहरू जो * हामीहरूले दियौं ।
ऐल्हे कुन् मुखले तिनैसित गई * लौ मिल्न आयौं भनौं ७
भन्नू, मूढहरू गएर वनमा * आफ्नो बिताओ दिन ।
तान्दै ल्याउनु द्रौपदीकन गई * दुर्मत् सभामा लिन ॥
फिर्ता राज्य म दिन्नँ लड्दछु भनी * पैल्हे स्वयं तम्सिनू ।
ऐल्हे मिल्छु भनेर कायर बनी * मैले गई न्यूह्नू ? ॥८॥
बिर्सन्नन् कहिले पनी तिनिहरू * आफ्नो ठुलो दुर्गति ।
झुक्नूचाहिं बरू मरे समरमा * मिल्नेछ राम्रो गति ।
मैले भोगिसकें सबै सुख तथा * साम्राज्य औ वैभव ॥
ठूला यज्ञ गरेर ब्राह्मणहरू * सन्तुष्ट पारें सब ॥९॥
मेरा पूर्ण भए मनोरथहरू * सम्पूर्ण हे ब्राह्मण !
मिल्नूचाहिं बरू लड़ी समरमा * त्यागछु म यो जीवन ॥
सोही कारणले मिलापतिरको * प्रस्ताव यो मान्दिनँ ।
जे आज्ञा अहिले दिए पनि अरू * मान्छु खुशी मैकन ॥१०

सेनापति भएका शल्को पराक्रम :—

यस्तो उत्तर श्री सुयोधनजिले * आचार्यलाई दिई।
सल्लाहा सबको लिए गरि सभा * अत्यन्त दुःखी भई ॥
द्रौणीलाइ भने तपाइँ हुनुहोस् * हे वीर ! सेनापति।
तिन्को बात सुनेर द्रोण-सुतले * आफ्नो दिए सम्मति ११
राजन् ! वीर प्रधान हामीहरूमा * छन् मद्रका भूपति।
हाम्रा सैनिकको बनाउनुहवस् * तिन्लाइ सेनापति ॥
त्यो सल्लाह सुनी सुयोधनजिले * आनन्द मानीकन।
चाँडै नै नृप शल्यलाइ अभिषेक् * गर्दा भए त्यै दिन ॥१२

राजा शल्यलाई सेनापति पदको अभिषेक

पाई त्यो पद-भार गर्व मनमा * बढ्दै गयो वेगले।
श्री दुर्योधनलाइ सादर भने * सेनापती शल्यले ॥

गर्नू होस सुकला गएर अहिले * सानन्द हे भूपति !
भोली निश्चय मार्दछ हजुरका * छन् शत्रु बाँकी जति ॥१३
यो संसारभरी प्रसिद्ध अहिले * छन् वीर कृष्णार्जुन ।
तीभन्दा म बढ़ी छु बाहुबलमा * हे वीर दुर्योधन !
सोही कारणले प्रसन्न मनले * त्यागेर चिन्ता सब ।
थाक्नूभो बहुतै गई शिविरमा * विश्राम गर्नोस् अब ॥१४
शेखीयुक्त कुरा निकै अरु जती * बोले त्यहाँ शल्यले ।
त्यो संवाद लगे युधिष्ठिरकहाँ * त्यै रातमा दूतले
भीष्म, द्रोण, प्रधान कर्ण क्रमले * संग्राममा मारिए ।
श्री दुर्योधन त्यो उपस्थित रही * प्रत्यक्ष देख्दैथिए ॥१५
आशा तैपनि जो थियो बलवती * ती वीरका चित्तमा ।
जित्छन् पाण्डवलाइ शल्य नृपले * एक्लै लड़ी युद्धमा ॥
यो विश्वास भई गए शिविरमा * फर्केर दुर्योधन ।
त्यो सम्चार सुनी युधिष्ठिरजिले * क्यै बेर सोचीकन ॥१६
सोधे श्री हरिलाइ शल्यसित को * लड्ने छ संग्राममा ।
कस्ले सक्दछ मार्न हामितिरका * सम्पूर्ण यी वीरमा ॥
यस्तो प्रश्न सुनेर धर्म-सुतको * भन्नूभयो कृष्णले ।
सक्छन् गर्न कती पराक्रम ठुलो * संग्राममा शल्यले ॥१७॥
मैले जान्दछु राम्ररी, समरका * ज्ञाता र नीतिज्ञ छन् ।
हाम्रा सैनिक ध्वस्त पार्न तिनिले * आँटे भने सक्छन् ॥
भीष्म, द्रोण र कर्णदेखि बढि नै * छन् मद्रका भूपति ।
धृष्टद्युम्न र भीम, सात्यकि अरू * छन् वीर हाम्रा जति ॥१८
सक्तैनन् तिनिलाइ मार्न रणमा * हे भूप ! त्यै कारण ।
शक्ती देख्छु हजूरमै म त ठुलो * तिनूलाइ मानीकन ॥

मारे शम्बरलाइ घोर रणमा * ज्युन् धैर्यले इन्द्रले ।
त्यस्तै धैर्य गरेर धारण स्वयं * मान्नू हवस् नाथले ॥१९॥
त्यो सल्लाह गरी हरी शिविरमा * पाल्नूभएथ्यो जब ।
आफ्फ्ना स्थलमा गईकन सुते * सेना तथा पाण्डव ॥
सेना, वीर भए दुवै तरफका * तैयार सत्रौं दिन ।
आए लड्न, गरेर उच्च स्वरले * शंख-ध्वनी गर्जन ॥२०॥
योद्धा सृञ्जयको र वीर कुरुको * संग्राम जो मच्चियो ।
त्यो देवासुरको ठुलो समर झैं * हे भूपती ! देखियो ॥
योद्धा, अश्वपती, रथी, गजपती * सेना सबै पैदल ।
लागे लड्न भएर सम्मुख ठुलो * देखाउँदै कौशल ॥२१॥
सेना पाण्डवतर्फका जब मरे * धेरै नराम्रोसित ।
आए अर्जुन, भीम संमुख भई * त्यो दृश्यले क्रोधित ॥
शक्ती, पाश, गदा र खड्ग बलिया * दिव्यास्त्र औ तोमर ।
थाले गर्न प्रहार भाइ दुइले * तीखा हजारौं शर ॥२२॥
धेरै कौरव सैन्यको हुन गयो * संहार त्यसले जब ।
हाहाकार गरी त्यजी समर त्यो * भागे डराई सब ॥
भागेका निज सैन्यलाइ त्यसरी * देखेर श्री शल्यले ।
रोके ती दुइ भाइलाइ शरको * वर्षा गरी वेगले ॥२३॥
देखी साहस शल्यको कुरुहरू * अत्यन्त खूशी भए ।
भागेका सब सैन्य बाँच्नतिरको * आशा त्यजी फर्किए ॥
धेरै वीर मरी दुवै तरफका * खोला बगे रक्तका ।
ढाकेथे रण-भूमि अङ्गहरू औ * शस्त्रास्त्रले वीरका ॥२४॥
आए संमुख चित्रसेन नकुलको * गर्जी ठुलो वेगले ।
छोरा हुन् तिनि कर्णका, शरहरू * वर्षा गरी क्रोधले ॥

मारी सारथि, अश्व औ रथ, ध्वजा * धूलो गराईदिए ।
पारी व्याकुल बेसरी समरमा * ती चित्रसेन् गर्जिए ॥२५॥
चाँडै नै रथमा चढी नकुलजी * आए रिसाईकन ।
मारी अश्व र सारथी, धनु पनी * भाँचीदिए त्यै क्षण ॥
पाँचोटा शरले शरीरभरिमा * घाऊ गराईदिए ।
बग्दा रक्त शरीरबाट रविको * ती बिम्ब झैं देखिए ॥२६

कर्णका भाईको शिर भीमसेनले काटेको

काटेथे टुपिमा धरी नकुलले * ती चित्रसेन्को शिर ।
जो सत्सेन, सुषेण भाइ दुइटा * योद्धा थिए दुर्धर ॥
दाजू मारिदिए भनी नकुलको * साम्ने डटे ती जब ।
तिन्को मद्दत गर्न कौरव पुगे * सेना बटुल्दै सब ॥२७॥
बर्साए सबले मिली थरि-थरी * शस्त्रास्त्र माछौं भनी ।
काटे शस्त्र समस्त श्री नकुलले * एक्लै भए तापनी ॥

मारी सैन्य अनेक वीर कुरुका * पैह्ले भगाईकन ।
ती सत्सेन, सुषेणको पनि लिए * नौ बाणले जीवन ॥२८॥
जो-जो वीर त्यहाँ उपस्थित थिए * भागे डरी ती पनि ।
आए शल्य तुरुन्त ती सकलको * रक्षा म गर्छु भनी ॥
जस्तो धैर्य धरी पराक्रम गरे * संग्राममा शल्यले ।
त्यो देखेर समस्त सैनिकहरू * फर्के ठुलो हर्षले ॥२९॥
धृष्टद्युम्न, युयुत्सु, सात्यकि तथा * श्री भीम योद्धा पनी ।
आए सैन्य लिएर मद्रपतिको * त्यो वेग रोकौं भनी ॥
वर्साए सबले मिली शरहरू * चौतर्फ रोकीकन ।
टुक्रा पारि समस्त बाण बिचमै * गर्दै ठुलो गर्जन ॥३०
छाड्थे जब बाण उत्तम तिखा * ताकेर श्री शल्यले ।
लागी वज्रसमान बाणहरु ती * हे भूपती वेगले ॥
सारा पाण्डव वीर घायल भए * त्यो चोट लागी तब ।
लागे भाग्न अनेक व्याकुल भई * सेना बचेका सब ॥३१॥
माद्री-पुत्र दुवै युधिष्ठिर तथा * ताकी शिखण्डीतिर ।
छाड़े बाण अनेक शल्य नृपले * संहारको खातिर ।
जो-जो सोमक औ प्रभद्रक त्यहाँ * योद्धा प्रतापी थिए ।
लागी बाण अनेक ती शलह झैं * संग्राममा मारिए ॥३२
गर्दा बाण प्रहार शल्य नृपले * श्री सूर्य देखिन्नथे ।
तिन्को चोटमहाँ परी नरपते ! * क्वै वीर बाँच्तैनथे ।
ढाकेथे जब शल्यले दश दिशा * आकाश युद्ध-स्थल ।
भागी सैन्य पुगे युधिष्ठिरकहाँ * योद्धा रथी पैदल ॥३३
त्यो देखेर समस्त पाण्डु-सुतका * योद्धा उतै दौड़िए ।
एकै पल्ट मिली प्रहार सबले * तत्काल गर्दा भए ॥

पारे घायल शल्यलाइ त्यसरी * छेकेर तिन्ले जब ।
द्रौणी श्री कृतवर्म, वीर शकुनी * आए सबै कौरव ॥३४॥
श्री दुर्योधनले डटी विजयको * त्यो वेग रोकीदिए ।
द्रौणी श्री सहदेव औ नकुलको * साम्ने डटेका थिए ॥
रोके श्री कृतवर्मले पुगि छिटै * श्री भीम योद्धाकन ।
गर्दै घोर प्रहार वीरहरू ती * ती थाले सबै गर्जन ॥३५॥
हे राजन् ! कृतवर्मले परिघले * हानेर श्री भीमको ।
मारे अश्व र सारथी, रथ ठुलो * पारीदिएथे धुलो ॥
वर्लेथे रथबाट भीम रिसले * ठूलो गदा लीकन ।
भाँची श्री कृतवर्मको रथ पनी * थाले तिनी गर्जन ॥३६
द्रौणीले गइ द्रौपदी-सुतहरू * लाई गरे घायल ।
माद्रीका दुइ पुत्रलाइ शरले * पारीदिए व्याकुल ॥
वर्लेथे रथबाट वीर ति दुवै * तर्वार आफ्ना लिई ।
काटे शल्यकुमारको शिर टुपी * पक्रेर क्रोधित् भई ॥३७

अर्जुन र अश्वत्थामा-युधिष्ठिर शल्यको युद्ध—

प्यारो पुत्र मऱ्यो भनेर रणमा * देखे जसै शल्यले ।
पारे घायल श्री युधिष्ठिरजिको * सर्वाङ्गमा बाणले ॥
दाजूको जब त्यो परिस्थिथि स्वयं * देख्दा भए भीमले ।
मारे सारथि अश्व शल्य नृपको * ठोकी गदा वेगले ॥३८
हाने तोमर भीमको हृदयमा * ताकेर तिन्ले तर ।
फर्काए बिचमै समाइ करले * श्री शल्यको तोमर ॥
त्यस्ले अश्व र सारथी जब मरे * ती मद्रका भूपको ।
ओर्हे एक गदा लिई पृथिविमा * इच्छा गरी लड्नको॥३९

आए भीम पनी लिईकन गदा * तिनको अगाड़ी जब।
थाल्यो मच्चिन द्वन्द-युद्ध दुइको * हेर्थें तमाशा सब ॥
हुन्थ्यो वज्र परेसरी ध्वनि ठुलो * साथै गदा बजेँदा।
खोज्थे छिद्र दुवै घुमेर बलमा * ती एकनासे हुँदा ॥४०

राजा शल्य र भीमको गदा-युद्ध

मूर्च्छा पर्न गए दुवै जब गदा * लाग्दो भयो माथमा।
आई सैन्य लगे दुवै तरफका * विश्रामको स्थानमा ॥
आए चेत फिरेर फेरि रणमा * ती श्रेष्ठ योद्धा जब।
जै जै कार गरे दुवै तरफका * सेनाहरूले तब ॥४१
केही सैन्य गरी विभाजन लिए * श्री द्रोणका पुत्रले।
छेके अर्जुनलाइ चौतरफमा * घेरा दिई वेगले ॥
श्री दुर्योधनले प्रहार सहसा * गर्दा भए तोमर।
त्यस्ले गैकन चेकितान विरको * काटी गिरायो शिर ॥४२

त्यो देखेर समस्त पाण्डु-सुतका * सेनाहरूले पनी ।
बर्साए सबले मिली शरहरू * मछौं कि माछौं भनी ॥
मन्थे पक्ष, समात, मार सब ती * हो या विपक्षी दल ।
सेनामा दुइतर्फको हुन गयो * अत्यन्त कोलाहल ४३
घाऊ पारिदिए युधिष्ठिरजिका * सर्वाङ्गमा शल्यले ।
त्यो देखी सहदेव औ नकुलले * श्री सात्यकी भीमले ॥
आफाफ्ना शर, शक्ति, तोमर, गदा * छाड़े ठुलो वेगले ।
तिन्का शस्त्रहरू अनेक टुकुरा * पारेर श्री शल्यले ॥४४॥
एक्लै युद्ध गरे सबै सँग ठुलो * उत्साहले धैर्यले ।
जस्तो श्रेष्ठ गरे पराक्रम त्यहाँ * एक्लै लड़ी शल्यले ॥
त्यस्तो गर्न सकेन त्यो समरमा * अर्को कुनै वीरले ।
भागे सैन्य अनेक टिक्न नसकी * श्री शल्यका चोटले ॥४५
आशा जीवनको त्यजी जति थिए * सेनाहरू लड्दथे ।
लागी बाण अनेक वीरहरूको * ती भूमिमा गिर्दथे ॥
द्रौणीले रिसले तिखा सलह झैं * वर्षा गरी बाणको ।
ढाकेथे रथलाइ हे नरपते ! * श्रीकृष्ण औ पार्थको ४६
त्यो देखेर समस्त कौरवहरू * अत्यन्त खूशी भए ।
योद्धा अर्जुनले सबै शरहरू * तत्काल काटीदिए ॥
द्रौणीले हरि-पार्थलाइ शरले * पारीदिए घायल ।
त्यो देखेर गरे समस्त कुरुले * गर्जेर कोलाहल ॥४७॥
तिन्को चोट खपेर श्री विजयले * छाड़ी हजारौं शर ।
मारी अश्व र सारथी, रथ पनी * फ्याँकीदिएथे पर ॥
तिनको मद्दत गर्न शल्य नृपती * आई ठुलो वेगले ।
वर्षाका जलधार झैं शरहरू * छाड्दा भए रोषले ॥४८

ढाके भूमि-अकाश बाणहरूले * देखिन्नथ्यो क्यै पनि ।
हेर्थे छक्क परी सुरासुर सबै * साश्चर्य के हो भनी ॥
पाङ्ग्राले रथको उड़ीकन धुलो * चारै दिशा ढाकियो ।
घेरै सैन्य मरी दुवै तरफमा * हाहा गराईदियो ॥४९॥
भागे वीर सबै युधिष्ठिर भने * साम्ने डटेका थिए ।
तिन्लाई नृप शल्यले शरहरू * हानेर बाधा दिए ॥
धेरै सैन्यहरू मरी रगतको * धारा बगेथ्यो जब ।
चारै तर्फ सफा भयो नरपते ! * धूलो हराई सब ॥५०॥

युधिष्ठिरद्वारा भाइसहित राजा शल्यको वध :—

राजन् ! अर्जुनको र द्रोणसुतको * संग्राम जो मच्चियो ।
हेर्नेलाइ पनी ठुलो भय दिने * रोमाञ्चकारी थियो ॥
ढाके अर्जुन, कृष्णलाइ तिनिले * छाड़ी हजारौं शर ।
आधा सैनिक पाण्डु-पुत्रहरूको * पारीदिए सोत्तर ॥५१॥
हुन् मेरा गुरु-पुत्र ब्राह्मण भनी * हाँसेर श्री अर्जुन ।
गर्थे बाण प्रहार द्रोण-सुतको * त्यो वेग रोकीदिन ॥
हाने तोमर एक क्रोधित भई * श्री पार्थलाई तर ।
टुक्रा तोमरको गरे विजयले * छाड़ी अनेकौं शर ॥५२
मारे सैनिक पाण्डु-पुत्रहरूका * साहै नराम्रो गरी ।
रोके अर्जुनले अनेक शरको * वर्षा गरी बेसरी ॥
धृष्टद्युम्न तथा सुयोधन उता * लड्दै थिए रोषले ।
श्री दुर्योधन वीर व्याकुल भए * लागी तिखा बाणले ॥५३
तिन्का भाइहरू तुरुन्त दगुरे * गर्छौं भनी मद्दत ।
लागे लड्न सबै मिली द्रुपदका * ती श्रेष्ठ छोरासित ॥

मारेथे कृतवर्मले र कृपले * पाञ्चाल सेना सब ॥
लागी बाण अनेक मूर्च्छित भए * योद्धा शिखण्डी तब ॥५४
लागे उफ्रन हर्षले जति थिए * सेना हजुर्का यता ।
मारे सैन्य अनेक शल्य नृपले * शस्त्रास्त्रद्वारा उता ॥
लागे सैनिक भाग्न पाण्डु-सुतका * साह्रै डराईकन ।
शक्ती पाण्डवको पुगेन रणमा * तिन्लाइ फर्काउन ॥५५
लागे धर्म-कुमार भन्न रणको * देखी नराम्रो स्थिति ।
हे भाई ! सुन, वीर सात्यकि पनी * मैले भनेको जति ॥
आजैको दिन मात्र शल्य नृपती * सानन्द बाँचे भने ।
हाम्रा वीर समस्त सैनिकहरू * छन् युद्धमा मारिने ॥५६
मार्ने गर्नुपर्‍यो प्रयत्न रणमा * तिन्लाइ मैले अब ।
चारै तर्फ रहेर मद्दत छिटै * देओ मलाई सब ।
साम्ने भीम पछाडि अर्जुन रहुन् * दायाँ र बायाँतिर ।
धृष्टद्युम्न र सात्यकी दुइ जना * योद्धा रहुन् तत्पर ॥५७॥
यो आज्ञा सुनि श्री युधिष्ठिरजिको * त्यस्तै तयारी गरे ।
लिन्छु जीवन शल्यको अब भनी * राजा अगाड़ी सरे ॥
देखे कौरवले सुसज्जित भई * योद्धा हिंड़ेका जब ।
रक्षा गर्न भनेर शल्य नृपको * तत्काल दौड़े सब ॥५८
थाले लड्न समस्त सैनिकहरू * आशा त्यजी बाँच्नको ।
ठूलो युद्ध भयो दुवै तरफका * सेना तथा वीरको ॥
श्री दुर्योधनलाइ देखि नजिकै * श्री कर्णका पुत्रले ।
मूर्छा पारिदिए, गिरे रथमहाँ * ती शक्तिको चोटले ॥५९
मारे सारथि भीमले, रथ लिई * ती अश्व भागे जब ।
हाहाकार गरी त्यही रथपछी * दौड़े सबै कौरव ॥

रक्षा कौरव सैन्यको दृढ़ भई * एक्लै गरे शल्यले ।
पाए त्यो उपयुक्त औसर जसै * श्रीधर्मका पुत्रले ॥६०॥
पारे घायल शल्यलाइ शरको * वर्षा गरी वेसरी ।
काटे श्रेष्ठ धनू युष्ठिरजिको * श्री शल्यले त्यो घरी ॥
मारे अश्व र सारथी खुशि हुँदै * थाले तिनी गर्जन ।
तिनको शब्द सुनेर कौरवहरू * लागे सबै उफ्रन ॥६१
त्यो देखी रिसले वृकोदरजिले * छाड़ी हजारौं शर ।
मारी अश्व र सारथी, धनु पनी * काटी दिएथे तर ॥
दोड़े धर्म-कुमारतर्फ रिसले * तर्वार ठूलो लिई ।
काटे त्यो तरवार शल्य नृपको * श्रीभीम साम्ने गई ॥६२॥

राजा शल्यलाई श्रीयुधिष्ठिरले मारेको

दोड़े तैपनि ती युधिष्ठिरतिरै * इच्छा गरी पक्रन ।
छाड़े शक्ति अमोघ धर्म-सुतले * तत्काल मन्त्रीकन ॥

लाग्यो शल्य नरेशको हृदयमा * त्यो श्रेष्ठ शक्ती जब ।
लोटे त्यो रथबाट जीवन त्यजी * संसारको वैभव ॥६३॥
रक्षा गर्न भनेर सैनिकहरू * तिन्को त्यहाँ जो थिए ।
तिन्लाइ पनि भीमले यमपुरी * चाँड़ै पुऱ्याईदिए ॥
हाम्रो जीत भयो भनेर खुशिले * नाच्थे विपक्षी उता ।
आँटे मार्न भनेर सैन्य कुरुका * भाग्थे डराई यता ॥६४॥
भाई शल्य नरेशका अघिसरे * साटो म फेर्छु भनी ।
काटे मस्तक श्री युधिष्ठिरजिले * तत्काल तिन्को पनि ॥
हाम्रो जीत हुने भयो अब भनी * हर्षित् थिए पाण्डव ।
आफ्नो हार हुने सुनिश्चित बुझी * दुःखी भए कौरव ॥६५॥

उभय पक्षको मर्यादा-शून्य युद्ध र दुर्योधनको पराक्रमः—

हात्ती, अश्व सवार शल्य नृपका * जो शेष सेना थिए ।
तिन्ले पाण्डव सैन्यमा पसि ठुलो * संहार गर्दा भए ॥
आए ती कृतवर्म वीर रणको * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
रोके सात्यकिले अघिल्तिर गई * तिन्लाई हे भूपति ! ॥६६
ढाकेथे कृतवर्मले शरहरू * छाड़ेर धेरै तर ।
छाड़ी बाण अनेक सात्यकिजिले * काटीदिए ती शर ॥
मारे अश्व र सारथी अनि त्यहाँ * आई कृपाचार्यले ।
तिन्लाइ रथमाथि राखि सहसा * टाढा लगे वेगले ॥६७॥
पाएथे कृतबर्मको र कृपको * मद्दत त्यसै कारण ।
रोके वेग ठुलो विपक्षतिरको * आएर दुर्योधन ॥
पाई मद्दत शल्यका जति त्यहाँ * सेना थिए ती पनी ।
लागे फौज समाप्त पार्न रिसले * हुन् शत्रुपक्षी भनी ६८॥

राजन् ! फेरि ठूलो दुवै तरफको * संग्राम त्यो मच्चियो ।
धेरै सैन्य मरे त्यहाँ रगतको * खोलो बनेको थियो ॥
ठूलो श्री कृतवर्मको र कृपको * उत्साह देखीकन ।
योद्धा अर्जुनले पुगी शुरु गरे * शस्त्रास्त्र बर्साउन ॥६९॥
सेना, अश्वपती, रथी, गजपती * धेरै थिए पैदल ।
त्यो संहारमहाँ मरेपछि बचे * चौथाइ नै केवल ॥
आएथे रथमा चढ़ेर शकुनी * देखेर युद्ध स्थिति ।
श्री दुर्योधनका गएर नजिकै * बोले ति हे भूपति ॥७०॥
गर्नू होस कृतबर्मको र कृपको * चाँड़ै गई मद्दत ।
मार्दैछन् सब सैन्य हामितिरका * साह्रै नराम्रोसित ॥
तिन्को बात सुनी सुयोधन गए * दौड़ेर त्यै स्थानमा ।
भागेका निज सैन्यलाइ तिनिले * देख्दा भए युद्धमा ॥७१॥
गर्थे यत्न तिनी कठोर स्वरले * चिच्याई फर्काउन ।
मानेनन् तर फौजले नरपते ! * संग्राममा फर्कन ॥
त्यो देखेर स्वयं सुयोधन भई * संग्राममा उद्यत ।
पाँचै पाण्डवलाइ बाण दसले * पैह्ले गरे स्वागत ॥७२॥
जो - जो पाण्डवका रथीहरू थिए * ती वीरलाई पनी ।
छाड़ेथे शर पाँच-पाँच क्रमले * वैरीहरू हुन् भनी ॥
थाले मार्न अनेक सैनिकहरू * गर्जेर दुर्योधन ।
तिन्को साहसको सबै सुजनले * गर्दा भए बर्णन ॥७३॥
देखी पाण्डव पाँचले समरको * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
बर्साए हतियार क्रोधित भई * तिन्ले सकेका जति ॥
त्यो देखेर पुगे सहायक अरू * सेना विपक्षी जब ।
ठूलो युद्ध शुरू भयो नरपते ! * रोमाञ्चकारी तब ॥७४॥

मारी सारथी, अश्व धर्म-सुतको * पोड़ा दिई बाणले ।
गर्थे बेसरी सिंहनाद शकुनी * भिन्नै उता हर्षले ॥
दाजूको सहदेवले पुगि गरे * रक्षा तथा मद्दत ।
पारे घायल दुष्टबुद्धि शकुनी- * लाई नराम्रोसित ॥७५॥
यौटा म्लेच्छपती थियो अति बली * जो शाल्व भन्ने त्यहाँ ।
आयो शस्त्र लिई म लड्दछु भनी * त्यो मत्त हात्तीमहाँ ॥
गर्नं मद्दत त्यो हजूरतिरको * निक्कै प्रतापी थियो ।
त्यस्ले पाण्डव सैन्यमा गज हुली * हाहा गराईदियो ॥७६॥
कुल्चन्थ्यो गजले तथा गजपती * हिर्काउँथ्यो बाणले ।
लागे सैनिक मर्न पाण्डु-सुतका * त्यो शाल्वको चोटले ॥
हाहाकार परेर सैनिक सबै * चौतर्फ भागे जब ।
धृष्टद्युम्न पुगे लिईकन गदा * भन्दै म आएँ अब ॥७७
पारे त्यो गजलाइ घेरि बिचमा * वर्षा गरी बाणको ।
आयो फ्याँक्न भनेर श्रेष्ठ रथ, ती * पाञ्चलका पुत्रको ॥
लाग्यो फन्फनि घुम्न बेसरि फुटी * संपूर्ण गण्डस्थल ।
भागे ती रथबाट क्यै पर छिटै * देखेर त्यस्को बल ॥७८
त्यो रित्तो रथलाई मत्त गजले * फ्याँकीदियो वेगले ।
मारे त्यो गजलाइ उत्तम गदा * ठोकेर श्री भीमले ॥
बर्सायो शर शाल्वले समरमा * साह्रै रिसाई तर ।
काटे सात्यकिले तिखा शरहरू * छाड़ेर त्यस्को शिर ॥७९
आए क्रोधित क्षेमधूर्ति नृपती * संग्रामको खातिर ।
तिनको सात्यकिले अनेक शरले * काटी गिराए शिर ॥
हे राजन् ! रणको सुयोधनजिले * देखे नराम्रो स्थिति ।
भेजे सात सय प्रधान बलिया * छानेर योद्धा रथी ॥८०

छेकी धर्म-कुमारलाइ सबले * मार्ने इरादा लिए।
आई पाण्डव वीर दुर्धर छिटै * तिन्लाइ मारीदिए॥
हज्जारौं रथका सवारहरुको * सेना लिई दुर्धर।
आए क्रोध गरेर वीर शकुनी- * संग्रामको खातिर॥८१॥
त्यो देखेर भने युधिष्ठिरजिले * हे वीर माद्री-सुत!
होऊ मार्न भनेर दुष्ट शकुनी- * लाई तिमी उद्यत॥
छोरा द्रौपदिका र सैनिकहरू * धेरै लिई साथमा।
पौंचेथे, शकुनी जतातिर थिए * तत्काल त्यै स्थानमा॥८२
एकै साथ गरे प्रहार सबले * शस्त्रास्त्र त्यै कारण।
सोझै पाँच सहस्र अश्वपतिको * तिन्ले लिए जीवन॥
भागेथे शकुनी डरी शिविरमा * सेना बचेका लिई।
मारे तैपनि बेसरी द्रुपदका * छोरा लखेट्तै गई॥८३
लागे भन्न गएर वीर शकुनी * हे मित्र! दुर्योधन!
रोक्नोस् पाण्डव सैन्यलाइ पहिले * आफैं नआत्तोकन॥
गर्नेछु हमला म सैनिक लिई * तिन्को पछाड़ी गई।
गनू पछि लड़ाइँ हामीहरूले * दायाँ र बायाँ भई॥८४
त्यो सल्लाह गरेर वीर कुरुले * चौतर्फ घेरा दिए।
वर्साई हतियार शत्रुदलको * संहार गर्दै थिए॥
त्यो देखेर समस्त पाण्डु-सुतका * सेनाहरूले पनी।
वर्साए हतियार शत्रुदलको * संहार गर्छौं भनी॥८५
जस्तो सम्मति पुत्रलाइ पहिले * हे भूपती! बक्सियो।
त्यस्को दुष्परिणामरूप रण त्यो * झन् बेसरी मच्चियो॥
मर्यादा दुइ पक्षले त्यजिदिए * संग्रामको बन्धन।
मार्थे सम्मुख जो पऱ्यो नयनले * हेर्दै नहेरीकन॥८६

देखेको पहिले थिएन कहिल्यै * त्यो युद्ध जस्तो अरू ।
छाड़े पक्ष, विपक्ष चिह्न सहसा * सम्पूर्ण सेनाहरू ॥
भन्थे पक्क छिटै गराउ टुकुरा * भाग्नेछ यो दुर्मति ।
लागे गिर्न कती धमाधम मरी * ती वीर हे भूपति ! ॥८७
मुर्दाले गज अश्व सैन्यहरूको * बाहु र पाऊ शिर ।
ढाकेको पृथिवी थियो नरपते ! * सम्पूर्ण चारै तिर ॥
सेना मर्न गई दुवै तरफका * जो देखिए थ्यो स्थिति ।
हुन्थ्यो भान त्यहाँ ठुलो प्रलयको * प्रत्यक्ष हे भूपति ! ॥८८

दुर्योधनको पलायन, सेनासहित शकुनिको वध —

योद्धा सात्यकि औ सुयोधन दुवै * गर्जेर लड्दै थिए ।
ती दुर्योधनका प्रहारहरूले * श्री सात्यकी आत्तिए ॥
त्यो देखेर समस्त पाण्डवहरू * उर्लेर आईकन ।
थाले गर्न प्रहार विह्वल भए * तत्काल दुर्योधन ॥८९
भागी दूर गए पनी लुकि-लुकी * त्यो युद्ध हेर्दै थिए ।
सेना अर्जुनले बचे जति सबै * निर्मूल पार्दै गए ॥
योद्धा भीम बजार्दथे घुमि-घुमी * ठूलो गदा वेगले ।
आफ्ना पुत्रसमेत, चोट परि त्यै * योद्धा सुशर्मा ढले ॥९०
छोरा श्री धृतराष्ट्रका सय जना- * मध्ये थिए चौध जो ।
लागी श्रेष्ठ गदा वृकोदरजिको * उद्धार तिनको भयो ॥
त्यो वेला शकुनी कुमार सहसा * देखा परे युद्धमा ।
मारे दुष्ट उलूकलाइ तिनले * हानी गदा माथमा ॥९१
छोरो मारिदिए भनेर शकुनी * आए रिसाईकन ।
त्यो देखी सहदेवजी अघिसरी * थाले त्यहाँ गर्जन ॥

त्यो वेला शकुनी रिसाइ शरको * वर्षा जती गर्दथे ।
ती सारा सहदेव वीर बिचमै * टुक्रा गरी फाल्दथे ॥९२
त्यो देखी शकुनी लिएर करमा * शक्ती ठुलो गर्जिए ।
त्यो शक्ती सहदेवले करसहित् * काटी खसालीदिए ॥
काटीयो जब हात वीर शकुनी * लाचार साह्रै भए ।
त्यं माथी सहदेव झन् शर तिखा * छानेर थप्दै थिए ॥९३॥
हे पापी शकुनी ! जितिस् अघि जुवा* जो जालसाजी गरी ।
त्यस्को दुष्परिणायको फल मिठो * चाख्नूपर्‍यो बेसरी ॥
पासा होइन यो गरिस् जति ठुलो * आशा सबै त्यो गयो ।
जाने श्री यमराजको नगरमा * तेरो तयारी भयो ॥९४

शकुनी र उलूकको वध

गर्दै वाक्शरको प्रहार पहिले * छेड़ी नराम्रो गरी ।
काटे गर्दन बाणले शकुनिको * पच्छारिए बेसरी ॥

तिन्का मित्र तथा सहायक अरू * सेनाहरू जो थिए ।
तिन्लाइ सहदेवले यमपुरी * चाँडै पठाईदिए ॥९५॥
राजन् ! सैन्य थिए सबै हजुरका * एग्धार अक्षौहिणी ।
सारा सैन्य मरे लड़ी समरमा * बाँचेन योटा पनि ॥
देखे सञ्जयलाइ त्यै बखतमा * श्री सात्यकीले जब ।
आँटे मार्न झिकेर खड्ग सहसा * श्रीव्यास आए तब ॥९६
'छैनन् यी वध-योग्य' व्यास मुनिले * आज्ञा भएको सुनी ।
छाड़े सात्यकिले मलाइ त्यहिं नै * हे मित्र ! जाऊ भनी ॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले जब मरे * सेना भएका जति ।
त्यो दुर्योधनले लियो समरमा * कस्तो र कुन दुर्मति ९७
लागे सञ्जय भन्न आफुतिरको * संहार देखीकन ।
भागे एक गदा लिए करमा * तत्काल दुर्योधन ॥
द्रौणी, श्री कृतवर्म, औ कृपजिले * चौतर्फ खोजी गरी ।
देखेनन् कुरुराजलाइ र हिंडे * ती खोज्न सोही घरी॥९८
श्री दुर्योधनले मलाइ पथमा * भेटेर सोध्नूभयो ।
हाम्रो तर्फ प्रधान वीरहरुमा * बाँचीरहेको छ को ?
तिन्को उत्तरमा सबै गरिदिएँ * देखे जती वर्णन ।
देखी दुर्गति श्री सुयोधनजिको * रोएँ दुखी भैकन ॥९९॥
लागे भन्न तिनी—पिताकन गई * सम्झाउनू सञ्जय !
मेरो दुर्मतिले भयो समरमा * हामीहरूको क्षय ॥
बाँधी यो जललाइ मन्त्रबलले * ऐले यहीं बस्तछु ।
के गर्नू छ अगाड़ि त्यो विषयमा * एकान्तमा सोच्तछु॥१००
जस्को कीर्ति थियो तिनै भुवनमा * विख्यात राम्रो गरी ।
त्यस्ले बाँच्नु वृथा छ यो स्थितिमहाँ* मिल्नेछ शान्ती मरी ।

जाऊ सञ्जय ! हस्तिनापुर त्यहाँ * गर्नू सबै वर्णन ।
हाम्फाले रहमा यती भनिसकी * ती वीर दुर्योधन ॥१॥
द्रौणी, श्री कृतवर्म, औ कृप त्यहीं * आएर संयोगले ।
श्री दुर्योधनको परिस्थिति भने * तिनलाइ विस्तारले ॥
फर्के सञ्जय हस्तिनापुर पता * तिनको बताई यता ।
ती दुर्योधनलाइ पाण्डवहरू * खोज्थे शिविर्मा उता ॥२॥
नारी, बालक, वृद्ध बान्धव त्यहाँ * जो जो बसेका थिए ।
जिम्मा लाइ युयुत्सुको तिनिहरू- * लाई पठाईदिए ॥
सन्ध्याकाल हुँदा पुगे रथहरू * ती राजधानी जब ।
देखे बाहिर नै दुखी विदुरले * आईपुगेका सब ॥३॥
रात्रीमा सब ती बसे विदुरको * सल्हाह मानी घर ।
भोलीपल्ट उठेर अन्ध-नृपको * साम्ने भए हाजिर ॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले समरको * कस्तो छ हाम्रो स्थिति ।
सारा संजयले भने—मरिसके * सेना र योद्धा जति ॥४॥
त्यो सुन्दा धृतराष्ट्र दुःखित भई * क्यै बेर मूर्छा परे ।
आयो चेत फिरेर केहि क्षणमा * रोएर चिन्ता गरे ॥
जस्का बन्धु, पिता मरे सुत, पती * संग्राममा ती पनी ।
रोए माथ पिटेर हात दुइले * हा हा ! विधाता ! भनी ॥५॥

शल्यपर्व समाप्तम् ।

महाभारत गदापर्व

प्रारम्भः

दुर्योधन रहमा लुक्नु र पाण्डवहरूले भेट्टाउनु—

वैशम्पायनले भने शुभ कथा * हे भूप ! जन्मेजय ।
सोधे श्री धृतराष्ट्रले भइ दुखी * रोएर हे सञ्जय !
सारा वीरहरू मरे समरमा * हाम्रा र उन्का जब ।
के गर्दैछ विचार कुन् विषयमा * छोरो सुयोधन् अब ॥१॥
लागे संजय भन्न—पाण्डवहरू * थाकीसकेका थिए ।
आफाफ्ना गइ ती सबै शिविरमा * विश्राम गर्दा भए ।
बस्थ्ये जुन् रहमा सुयोधन लुकी * पानी गरी स्तम्भन ।
द्रौणी श्री कृतवर्म औ कृप त्यहीं * पौंचेर तीनै जन ॥२॥
लागे भन्न बताइ नाम तटमा * हे वीर दुर्योधन !
हामी जीवित छौं, लुकेर डरले * बस्छौ वृथामा किन ?
मारी पाण्डवलाइ राज्य गर वा * जाऊ मरी स्वर्गमा ।
लुक्नू कायर झैं हुँदैन तिमिले * आएर यो स्थानमा ॥३
हाम्रा वीर मरे उता पनि सबै * सेनाहरू सिद्धिए ।
हाम्रो जीत हुनेछ अन्तिम बुझी * संग्राममा मन् दिए ॥
तिन्को बात सुनेर उच्च स्वरमा * बोले ति दुर्योधन ।
लाग्यो हर्ष मलाइ मित्रहरूको * पाएर यो दर्शन ॥४॥
थाकें, घायल छु म आज यहिं नै * विश्राम गर्छु बसी ।
भोली युद्ध हुनेछ शत्रुसँग लौ * हे मित्र ! घूँड़ा धसी ॥

तीनै वीर बसे अली पर गई * देख्नन् भनी भीतिले ।
वार्तालाप सुनेछ हे नरपते ! * तिनका कुनै व्याधले ५॥
त्यो सम्वाद पुग्यो युधिष्ठिरकहाँ * त्यो व्याधद्वारा जब ।
पायो सम्पति बेसरी खुशि भए * सेना सबै पाण्डव ॥
आए धर्म-कुमार श्रेष्ठ रथमा * भाई र सेना लिई ।
बोल्ले त्यो रहको उभेर डिलमा * गर्जेर क्रोधित् भई ॥६॥

दुर्योधन रहमा लुकेका

यो संहार गराइ बन्धुहरूको * हे वीर दुर्योधन !
गर्छौ यत्न लुकेर बाँच्न जलमा * निर्लज्ज जस्तो किन ?
आऊ लड्न तिमी प्रसन्न मनले * हे वीर ! संग्राममा ।
हामीलाइ जितेर राज्य गर वा * जाऊ मरी स्वर्गमा ॥७॥
गर्थ्यौ वीर बनी घमण्ड पहिले * ऐहले गयो त्यो कहाँ ।
बिर्स्यौ कि अधिका कुराहरु सबै * सम्झीरहेछौ यहाँ ॥

त्यस्तो हाँक सुनेर धर्म-सुतको * बोले ती दुर्योधन ।
आएँ केवल भूपते ! म त यहाँ * विश्राम गर्नाकन ॥८॥
निस्की यो रहबाट भोलि खुशिले * लड्नेछु हे भूपति !
जाउन् आज सबै फिरी शिबिरमा * आईरहेऊन् जति ॥
तिन्को बात सुनी युधिष्ठिरजिले * हाँसेर भन्दा भए ।
यो अट्ठारै दिनमा भए जति सबै * राजाहरू मारिए ॥९
खोज्छौ मार्न लड़ाइँमा कि तिमिले* बाँकी बचेका पनी ।
बाँकी युद्ध समाप्त पार अहिले * कर्तव्य हो यो भनी ॥
तिन्को बात सुनी सुयोधनजिले * भन्दा भए सादर ।
जस्का निम्ति भएँ म यो समरमा * उत्साहले तत्पर ॥१०॥
योद्धा कौरव ती लड़ीकन मरे * बाँचेन कोही जब ।
गर्नोस् राज्य हजूर नै म वनमा * जान्छु खुशीले अब ॥
तिन्को बात सुनेर धर्म-सुतले * फेरी भने झोंक्किई ।
भन्छौं भोग्न मलाई आज पृथिवी * हे वीर ! दानी भई ॥११
पैह्ले नै तिमिले मलाइ जति जे * मागें, दिएको भए ।
बाँच्थे भूपति, वीर सैनिक जती * यो युद्धमा मारिए ॥
बोल्छौ कायर झैं बसेर जलमा * आऊ छिटै बाहिर ।
हाम्रो साथ लड़ेर स्वर्गपुरिको * बाटो खुलासा गर ॥१२
हामीले तिमिलाई यो बखतमा * छाड़ीदिए तापनी ।
गर्नेछौ तिमि यत्न निश्चय कुनै * साटो म फेर्छु भनी ॥
सोही कारणले विनाश नगरी * तिम्रो, म छाड्छु कहाँ ।
ठान्छौ क्षत्रिय वीर हूँ यदि भने * निस्केर आऊ यहाँ॥१३
छेडदै बेसरी श्री युधिष्ठिरजिले * आज्ञा भएको सुनी ।
लागे भन्न त्यजेर भीति, मनमा * उत्साह राखी तिनी ॥

तिम्रा सैनिक छन् असंख्य सँगमा * शस्त्रास्त्रले सज्जित ।
एक्लो, घायल, शस्त्र-हीन कसरी * लड्ने म लाखौंसित॥१४
सक्छु लड्न तथापि वीर क्रमले * एकेक आए भने ।
निस्कन्छु जलबाट बात सब यो * स्वीकार गर्छौं भने ॥
पाँचै भाइ र सैन्यलाइ क्रमले * तत्काल मारीकन ।
जो जो बन्धु, हितू मरे नरपते ! * तिन्को म तिर्छु ऋण॥१५
तिन्को तर्क सुनेर धर्म-सुतले * फेरी भने रोषले ।
मार्‍यौ त्यो अभिमन्युलाइ रणमा * कुन् धर्म वा नीतिले ॥
छौं भाईहरू पाँच लौ लड़ तिमी * क्वै एकका साथमा ।
लड्दा मार्न सक्यौ भने विजय यो* तिम्रै भयो युद्धमा ॥१६
बोल्दैनन् अरु कोहि दर्शक बनी * हेरीरहन्छौं सब ॥
आऊ यो जलबाट बाहिर तिमी * शंका नमानी अब ।
वार्तालाप सुनेर वीर दुइको * भन्नूभयो कृष्णले ।
यस्तो हाँक दिनूभयो हजुरले * तिन्लाइ कुन् हेतुले ॥१७
छैनन् भीम पनी बराबर भने * तिन्को गदा युद्धमा ।
अर्को वीर छ को बताउनुहवस् * जित्ने तिनै लोकमा ॥
भाई चारमहाँ कुनैसँग पनी * लड्छु भनेका घरी ।
होला कुन् स्थिति लौ स्वयं हजुरले* सोच्नूहवस राम्ररी" १८
पर्नू जङ्गलमा र गर्नु अघि भैं * सानन्द भिक्षाटन ।
भाग्नन् राज्य ठुलो बनी नरपती * यी वीर दुर्योधन ॥
कुन्तीका सुतले रहेनछ बुझें * राजा हुनू भाग्यमा ।
मेरो यत्न पनी हुनेछ कि वृथा * भन्ने बुझें चित्तमा ॥१९

गदायुद्धमा भीमसेनले दुर्योधनको तिघ्रा भाँच्नु :—

राजन् ! पाण्डवको सुनीकन तिखा* वाग्बाण दुर्योधन ।
निस्के एक गदा लिएर, जलको * काटी सबै स्तम्भन ॥
इच्छा गर्दछ लड्न जो मसित त्यो* आओस् अगाड़ी सरी ।
येती बात भनेर मत्त गज झैं * डुल्दा भए सुस्तरी ॥२०
तिनको हाँक सुनी वृकोदर पनी * आए गदा लीकन ।
राखी काँधमहाँ मृगेन्द्रसरि नै * थाले तिनी गर्जन ॥
लड्ने मनसुबले तयार ति दुवै * योद्धा भएथे जब ।
पाल्नू भो बलराम तीर्थहरूमा * डुल्दै अकस्मात् तब ॥२१
श्री दुर्योधनले र पाण्डु-सुतले * श्री कृष्णजीले पनी ।
राखी आसनमाथि पूजन गरे * हुन्न मान्य मेरा भनी ॥
सोधेथे सबले मिली कुशलको * वार्ता खुशीले त्यहाँ ।
गर्नोस् वर्णन तीर्थको, दिन कती * बस्नूभएथ्यो कहाँ ॥२२
तिनको प्रश्न सुनेर श्री बलजिले * भन्नूभयो सादर ।
छन् धेरै थरि तीर्थ विज्ञजन हो ! * सम्पूर्ण पृथ्वीभर ॥
लड्छन् पाण्डव वीर कौरव भनी * मैले सुनेथें जब ।
वेला प्राप्त भएछ नाश हुनको * भन्ने बुझेथें तब ॥२३॥
तिस्कें डुल्न भनेर तीर्थहरूमा * त्यो पुष्य नक्षत्रमा ।
आएँ रोहिणिमा डुलीकन सबै * फर्केर यो स्थानमा ॥
हे राजेन्द्र ! समन्तपञ्चक ठुलो * हो तीर्थ त्यै कारण ।
त्यस्मा स्नान गरेर श्राप शशिको * सारा भयो मोचन ॥२४
मेरा यी दुइ शिष्यको समरको * संवाद ऐल्हे सुनी ।
चिन्ताग्रस्त थिएँ तथापि म हिंड़ें * यो युद्ध हेर्छु भनी ॥

जुन् हो तीर्थ समन्तपञ्चक त्यहाँ * जो मर्छ संग्राममा ।
गर्ला त्यो सुख भोग हे नरपते ! * आनन्दले स्वर्गमा ॥२५
सोही कारणले लड्डुन् त्यहिं गई * यी भीम, दुर्योधन ।
यो आज्ञा दुइतर्फले बलजिको * माने खुशी भैकन ॥
हे राजन् ! बलराम-कृष्णसँगका * सेना तथा पाण्डव ।
आए तीर्थ समन्तपञ्चकमहाँ * उत्साह मानी सब ॥२६
आज्ञाले गुरुको गदा लिई डटे * श्री भीम, दुर्योधन ।
चारैतर्फ खडा भए जनहरू * त्यो युद्ध हेर्नाकन ॥
जस्तै रावण-राम, कैटभ मधु * सुग्रीव, बाली भए ।
जस्तै ती उपसुन्द, सुन्द बलिया * पैह्ले लड़ेका थिए ॥२७
त्यस्तै भीम तथा सुयोधन दुवै * योद्धा प्रतापी हुँदा ।
देखाए रणको बठ्याइँ दुइले * आफ्नो घुमाई गदा ॥
गर्जन्थे कहिले अघिल्तिर बढी * कैह्ले पछी सर्दथे ।
खोज्दै दाउ प्रहारको घरि-घरी * ती क्रोधले हेर्दथे ॥२८
हुन्थ्यो घोर कठोर शब्द कहिले * तिन्को गदा बज्रँदा ।
केही बेर बसे बिसाउन दुवै * थाकीसकेका हुँदा ॥
बोले भीम रिसाइ त्यै बखतमा * हे दुष्ट दुर्योधन !
हामीलाइ दिइस् जती दुख अघी * तैंले विना कारण ॥२९॥
त्यस्को अन्त हुनेछ आज रणमा * तेरो लिई जीवन ।
पाउन्नस् अब हस्तिनापुरमहाँ * हे दुर्मती ! फर्कन ॥
श्री दुर्योधनले भने त्यति सुनी * साह्रै रिसाईक ।
के तेरो डर मान्दछु, म पनि हूँ * भूपाल दुर्योधन ॥३०॥
बोल्छस् व्यर्थ बढी कुलाधम ! कती * शेखी छ तेरो जति ।
मैले तोडिदिनेछु आज बुझिले * सम्पूर्ण हे दुर्मति !

गर्दै बात उठेर हाँक सहसा * श्री भीमलाई दिए ।
घाँटीमा अनि वेगपूर्वक गदा * तिनले बजार्दा भए ॥३१
तिनको चोट खपी वृकोदरजिले * हाने गदा वेगले ।
ठूलो चोट छले सुयोधनजिले * थापी गदा धैर्यले ॥
श्री दुर्योधन-भीमका जब गदा * ती माझमा जुड्दथे ।
ठूलो वज्र परे सरी हुन गई * प्राणी सबै डर्दथे ॥३२॥
खोज्दै दाउ प्रहारको र कहिले * घुम्थे दुवै फन्फनी ।
गर्थे यत्न गदा बजार्न शिरमा * यस्लाइ मारौं भनी ॥
ती दुर्योधनको गदा जब गिन्यो * श्री भीमको माथमा ।
लोटे फन्न घुमेर मूर्छित भई * क्यै बेर ती भूमिमा ॥३३
आयो चेत फिरी उठेर तिनले * हाने गदा बेसरी ।
लागी चोट ठूलो सुयोधन गिरे * तत्काल मूर्च्छा परी ॥
मूर्छाबाट उठे तुरुन्त तर ती * मौका दुवै खोज्दथे ।
बारंबार प्रहार उत्तम गदा * ती माथमा गर्दथे ॥३४
हे राजन् ! ति दुवै समान बलका * योद्धा प्रतापी थिए ।
गर्दा कौशल युद्धको दिन त्यसै * पूरा बिताई दिए ॥
त्यो देखेर ठटाइ जाँघ हरिले * संकेत जो बक्सियो ।
त्यो संकेत बुझी वृकोदरजिको * उत्साह बढ्दै गयो ॥३५॥
ती वृत्रासुरको र स्वर्गपतिको * जस्तो लडाइं भयो ।
त्यस्तै ती दुइ वीरको पनि त्यहाँ * हे भूपती ! देखियो ॥
लागी चोट अनेक देहभरिमा * धारा बग्यो रक्तको ॥
देखिन्थ्यो दुइको गुराँस फुल झैं * रातो सफा देह त्यो ॥३६
धेरै बेर लड़ी परस्पर दुवै * थाकीसकेका थिए ।
श्री दुर्योधनको प्रहार सहजै * ती भीम छल्दै गए ॥

केही बेर लड़ेर सम्झि हरिको * संकेत श्री भीमले ।
हाने एक गदा कठोर स्वरमा * गर्जी ठुलो वेगले ॥३७
छल्ने यत्न गरे निकै तर गदा * लाग्या दुवै जाँघमा ।
तिघ्रा चूर भई सुयोधन गिरे * त्यो चोटले भूमिमा ॥
पृथ्वी कम्प गरी ठुलो रुख सरी * लोटे सुयोधन् जब ।
हाँसे सोमक वीर पाण्डव तथा * पाञ्चाल योद्धा सब ॥३८
योद्धा भीम गएर झट्ट नजिकै * हेलाँ गरी बेसरी ।
लागे भन्न चलाइ लात शिरमा * साह्रै नराम्रो गरी ॥
जूआमा छलले लिएर पहिले * हाम्रो सबै वैभव ।
जाओ मूढ र स्याल हो वनमहाँ * तैंले भनीथिस् जब ॥३९
बिर्सेको अझ छैन त्यो हृदयमा * बिझ्दैछ काँढा सरी ।
मौका आज मिल्यो म लिन्छु बदला * दुष्कर्मको राम्ररी ॥
जो दुष्कर्महरू गरे अघि सबै * त्यस्को गरी वर्णन ।
ती दुर्योधनलाई लात शिरमा * हाने रिसाईकन ॥४०॥
चाला उद्धत भीमको बलजिले * देख्नू भएथ्यो जब ।
भन्नूभो अति क्रोधले सुन कुरा * हेर्नेहरू हो ! सब ॥
गर्नू युद्ध बुझेर धर्म जनले * भन्छन् सबै शास्त्रले ।
कस्ले गर्छ अधर्म युद्ध जसरी * ऐल्हे गरे भीमले ॥४१॥
मैले स्वप्न सकीनँ शिष्य यी दुवै * मेरा भए तापनी ।
मार्छु निश्चय भीमलाइ हलले * हो दुष्ट पापी भनी ॥
त्यस्तो बात भनेर क्रोधित भई * श्री राम दौड़े जब ।
पक्री पाउ दुवै तुरुन्त हरिले * सम्झाउनूभो तब ॥४२॥
आगो लाइदिनू र घोर विषका * लड्डू खिलाई दिनू ।
इज्जत द्रौपदिजो सभाबिच लगी * सामू सबैको लिनू ॥

जूवामा लिनु सम्पती छल गरी * वन्मा निकालीदिनू ।
जो दुष्कृत्यहरू गरे अधि कती * बिस्तारले त्यो भनूँ ॥४३॥
भोग्दैछन् त्यहि पापको फल यिनी * सारा मरे कौरव ।
छन् हाम्रै भरमा सुपुत्र फुपुका * सम्पूर्ण यी पाण्डव ॥
जस्ले गर्छ सदैव धर्म पथको * आनन्दले पालन ।
त्यस्को कीर्ति हुनेछ वीर विजयी * भन्छन् सबै सज्जन ॥४४
सोही कारणले प्रसन्न मनले * माफी दिनू योग्य हो ।
त्यो बिन्ती हरिको सुनेर बलजी * द्वारावती पाल्नुभो ॥
देखी दुर्गति श्री सुयोधनजिको * लागी दया चित्तमा ।
लागे भन्न बसी युधिष्ठिर दुवै * बाहू धरी माथमा ॥४५॥
बाबू भीम ! भयो नमार यसरी * जे हो हुने त्यो भयो ।
हान्नू बान्धवलाइ लात तिमिले * साह्रै ठुलो पाप हो ॥
जस्का सैन्य थिए सुसज्जित सबै * एघार अक्षौहिणी ।
स्वामी ती सबका भएर रहने * हुन् श्रेष्ठ योद्धा यिनी॥४६॥
जस्का श्रेष्ठ अनेक भूवतिहरू * पाऊ सदा पर्दथे ।
जो सिंहासनमा बसेर सुरको * सम्मान भेट्टाउँथे ॥
त्यस्ता बान्धवलाइ आज यसरी * हिर्काउनू लातले ।
तिम्रो कीर्ति हुँदैन लोकभरिमा * विख्यात यो कार्यले ॥४७

धर्मराजले सान्त्वना दिनु— दुर्योधन र कृष्णको वार्तालाप :—

भाईलाइ हटाइ धर्मसुतले * रोएर दुःखी भई ।
सम्झाएर भने सुयोधनजिको * केही नगीचै गई ॥
हे बाबू ! पहिले गरिन्छ जति जे * दुष्कर्म संसारमा ।
त्यस्को दुष्फल भोग्नुपर्छ जनले * हे वीर ! यै लोकमा ॥४८॥

हाम्रो युद्ध भयो विधान विधिको * त्यस्तै हुनाले गरी ।
मानेनौ तिमिले पनी हित कुरा * हाम्रो कुनै त्यो घरी ॥
गर्नेछौ सुख-भोग स्वर्गपुरिको * ठूलो तिमीले बरू ।
बस्नूपर्दछ हामिले नरकमा * मारी हितैषीहरू ॥४९॥
सारा वीरहरू मरे पृथिविका * बाँकी रहेनन् जब ।
तिन्को श्राप अवश्य हामिहरुले * पर्नेछ बोक्नू अब ॥
के भन्नू घरका समस्त विधवा * रोएर दुःखी हुँदा ।
आत्तिन्छु म असाध्य बन्धुहरुको * संहार त्यो सम्झँदा ॥५०॥
भोग्नूपर्दछ कर्मका फलहरू * आफ्ना सबैले भनी ।
रोए बात सुनेर धर्म - सुतको * राजा सुयोधन् पनि ॥
वार्तालाप सुनीसकेर दुइको * भन्नूभयो कृष्णले ।
यो संग्राम जिती गरे प्रण पुरा * यी पार्थले, भीमले ॥५१॥
यो दुर्योधन दुष्टको मरणले * सारा गयो कण्टक ।
मुर्दालाइ मुसारि हुन्न अब क्यै * हे धर्मका रक्षक !
गर्नू पर्दछ हस्तिनापुर गई * यो जीतको उत्सव ।
श्री दुर्योधनले सुने त्यति कुरा * ती कृष्णजीको जब ॥५२॥
आधा मात्र उठी तिखा नयनले * हेरी नराम्रो गरी ।
तिम्रो नै छलले गए समरमा * सम्पूर्ण राजा मरी ॥
तिम्रै संमतिले वृकोदरजिले * हाने कटीको मनी ।
सक्थे मार्न मलाइ नत्र कसरी * हानी गदाले तिनी ॥५३
राख्यौ संमुख भीष्मको जब लगी * पापी शिखण्डीकन ।
छाड्थे बाणहरू पछिल्तिर लुकी * त्यो युद्धमा अर्जुन ॥
सोही कारणले भयो पतन ती * ती भीष्मजीको जब ।
हात्ती मारी झुटो प्रचार रणमा * गर्दा भयौ केशव ॥५४॥

त्यागे अस्त्र सबै भयो समरमा * श्री द्रोणको त्यो गति ।
मारेथे अनि कर्णलाइ तिमिले * आफ्नू दिंदा संमति ॥
जित्नू यो छलले यि पाण्डु-सुतले * धिक्कार ! धिक्कार हो ।
गर्छु पालन धर्मको भनि-भनी * हिंड्नू पनि व्यर्थ हो ॥५५
यस्तो बात भनेर बस्न नसकी * लोटे धरामा तिनी ।
त्यस्को उत्तर बक्सियो मुसु-मुसु * हाँस्तै हरीले पनि ॥
जस्ता पापहरू गर्‍यौ सुजनको * शिक्षा नमानीकन ।
त्यस्कै दुष्परिणामले हुन गयो *यो हाल दुर्योधन ! ॥५६॥
आफूले अरूलाइ कष्ट दिनमा * पैह्ले हुनू तत्पर ।
अर्काले पनि क्यै गर्‍यो यदि भने * भन्नू अधर्मी नर ॥
गर्छन् यै रितका कि तर्क तिमिझैं * पापी तथा दुर्जन ।
तिम्रो यो बकवादले अब कुरा * बन्दैन दुर्योधन ! ॥५७
वाचामा सबलाइ बाँधि पहिले * वन्मा धपाई दिनु ।
एक्ली द्रौपदिलाइ सिन्धुपतिले * हर्ने इरादा लिनु ॥
एक्लो त्यो अभिमन्युलाइ सबले * घेरेर मारीदिनु ।
छन् तिम्रा अघिका कुकर्महरू जो * धेरै कती त्यो भनूँ ॥५८॥
यस्ता कर्महरू गरेर तिमि भैं * छन् बाँच्न खोज्ने जति ।
तिन्का निम्ति उपाय छैन अरू क्यै* हो अन्त्यमा यै गति ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुयोधजिले * सारा सुनेथे जब ।
लागे भन्न भएर शान्त, मुखमा * हेरेर हे केशव ! ॥५९॥
गर्ने पालन धर्मको पृथिविमा * छन् श्रेष्ठ जो क्षत्रिय ।
तिन्को जुन् गति हो, मलाइ पनि त्यै*मिल्ने भयो निश्चय ॥
बस्नेछु म त बन्धुका सँग गई * आनन्दले स्वर्गमा ।
भोग्नन् पाण्डवले ठुलो नरकको * संकष्ट यै लोकमा ॥६०

तिनको बात सुनेर फेरि हरिले * शिक्षा दिनुभो सुन ।
पापी, दुर्जनलाई दण्ड दिनु नै * हो धर्मको रक्षण ॥
जो कर्तव्य थियो, गरें समरमा * पूरा त्यसै कारण ।
पैह्लेका सब पाप संझ मनमा * हे वीर दुर्योधन ! ॥६१॥
पापी ह्वौ तिमिलाई मार्न सहजै * सक्तैनथे भीमले ।
मेरो संमति वा धनंजयजिको * पाए त्यही हेतुले ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनेर मुखले * बोल्नै सकेनन् तिनी ।
आफाफ्ना रथमा चढ़े शिविरमा * जाऊँ सबै लौ भनी ॥६२
वहाँ त्यो रथबाट पार्थ पहिले * आज्ञा हरीको सुनी ।
पूरा कार्य भयो भनी ध्वज त्यजी * भागे हनूमान् पनि ॥
वहाँथे रथबाट हे नरपते ! * आखीरमा केशव ।
लाग्यो दन्दनि बल्न श्रेष्ठ रथ त्यो * आगो विना नै सब ॥६३
सोधे अर्जुनले डढ्यो किन भनी * आश्चर्य मानीकन ।
तिनलाई हरिले बताउनुभयो * त्यो बल्नको कारण ॥
लागी शस्त्र अनेक दग्ध पहिले * यो भै सक्केको थियो ।
मैले यो रथलाइ योगबलले * रोकीदिंदा थामियो ॥६४
हाम्रो युद्ध भयो समाप्त रथ यो * चाहिन्न ऐह्ले भनी ।
मैले शक्ति खिचीलिंदा रथ बल्यो * आगो विना दन्दनी ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनी खुशि भए * जो जो थिए ती सब ।
जै जै कृष्ण ! भनी परे चरणमा * पाँचै जना पाण्डव ॥६५

गान्धारीको डर मानी पाण्डवहरूले कृष्णलाई हस्तिनापुर पठाउनु :—

राजन् ! सञ्जय हस्तिनापुरमहाँ * सानन्द पुग्दा भए ।
श्री दुर्योधनको परिस्थिति सबै * तिनले सुनाईदिए ॥

सम्झी ती पुरुषार्थ वीर सुतको * राजा र रानी पनि ।
गेणथे करले पिटी हृदयमा * हा पुत्र प्यारो भनी ॥६६
गर्थे शोक उता युधिष्ठिर यता * शंकित् हुनाले गरी ।
बिन्ती श्री हरिको परी चरणमा * गर्दा भए राम्ररी ॥
हे गोविन्द ! हजूरको भइ दया * यो जीत हाम्रो भयो ।
योटा कार्य हजूरले गरिदिने * हे नाथ बाँकी रह्यो ॥६७
कोही छैन पतिव्रता पृथिविमा * गान्धार-कन्या सरी ।
मारे पुत्र भनेर श्राप रिसले * तिन्ले दिए क्यै गरी ॥
हुन्छौं भस्म अवश्य हामिहरूमा * बाँच्तैन कोही पनि ।
तिन्को क्रोध गएर शान्त प्रभुले * पार्नोस् दयालु बनी ॥६८
यस्तो बिन्ति सुनेर धर्म-सुतको * भन्नूभयो सादर ।
तिन्को क्रोध गएर शान्त गरुँला * पर्दैन मान्नू डर ॥
पाँचै भाइ तपाइँ आज निशिमा * यो फौजको बाहिर ।
बस्नूहोस् नदिको गएर तटमा * हे वीर ! केही पर ॥६९
त्यो सल्लाह गरेर सात्यकि तथा * पाँचै जना पाण्डव ।
सन्ध्याकाल हुँदा सबैकन लिई * पाल्नूभयो केशव ॥
पोंची 'ओघवती' नदी तटमहाँ * तिन्लाइ राख्नूभयो ।
आफूचाहिं नदी तरेर रथमा * त्यो रातमै पाल्नुभो॥७०
भेट्नूभो धृतराष्ट्रलाइ त्यहिं नै * श्री व्यास ज्ञानी थिए ।
पाई दर्शन कृष्णको सब जना * क्यै बेर खूशी भए ॥
पक्री श्री धृतराष्ट्रका कर दुवै * पैह्ले मुसारीकन ।
आँसू झारि स्वयं बुझाउनुभयो * ती भूपतीको मन ॥७१॥
जान्नूहुन्छ हजूरले पृथिविका * प्राणीहरूको गति ।
जस्को जे हुनुपर्छ जुन बखतमा * त्यो हुन्छ हे भूपति !

पैह्लेदेखि गऱ्यो, हुने समर यो * दुर्दैवले निश्चित ।
धेरै वीर, असंख्य सैनिक मरे * त्यस्मा नराम्रोसित ॥७२॥
यस्मा दोष ठुलो दुवै तरफको * मैले कुनै देख्दिनँ ।
कस्ले सक्तछ गर्न दैव-गतिको * संसारमा लंघन ॥
व्यर्थै बन्धु मरे भनेर अहिले * छन् व्यग्र ती पाण्डव ।
माफी बक्सनुहोस् प्रसन्न मनले * ती पुत्रलाई अब ॥७३॥
देखी युद्ध हुने परिस्थिति सफा * तिन्लाइ लागी डर ।
मागेथे जब ग्राम पाँच तिनिले * आजीविका खातिर ।
ईर्ष्या कौरवले गरी त्यति पनी * दिन्नौं भनेथे जब ।
यो संग्राम भयो र दैवगतिले * सारा मरे कौरव ॥७४॥
ईर्ष्या, द्रोह, अधर्म छैन मनमा * ती पाण्डुका पुत्रको ।
गर्नन् आदर ती पिता सदृश नै * आई प्रजा, नाथको ॥
सम्झाई धृतराष्ट्रलाइ त्यसरी * सद्धर्म चर्चा गरी ।
गान्धारीतिर फर्कि नम्र स्वरले * बोल्नूभयो श्रीहरि ॥७५॥
मान्दैछन् डर हे सती ! हजुरको * पाँचै जना पाण्डव ।
तिन्लाई दिनुपर्छ माफ खुशिले * आउन् यहाँ ती सब ॥
मैले दूत भई भनें हित कुरा * धेरै, सभामा तर ।
मानेनन् कुरुले, मलाइ त्यहिं नै * बाँध्ने गरे तर्खर ॥७६॥
भन्नूभो पहिले स्वयं हजुरले * हे मूढ़ दुर्योधन !
खोज्दैछस् किन फाल्न व्यर्थ रणमा * आफ्नू सुखी जीवन ॥
गर्छन् जो उपकार धर्म-पथको * राम्रो गरी पालन ।
तिन्को जीत अवश्य हुन्छ रणमा * हार्दैन त्यो सज्जन ॥७७॥
यस्तो बात सुनी सबै हजुरको * केही नबोली गए ।
सोही सत्य भएर आज रणमा * सम्पूर्ण ती मारिए ॥

भोग्छन् निश्चय कर्मको फल सबै * प्राणीहरू लोकमा ।
पाउन्नन् फल क्यै कुकर्महरूको * कोही कुनै कालमा ॥७८॥
लिन्छन् पक्ष अधर्मको समरमा * जो छन् सदा दुर्जन ।
गर्छन् पालन धर्मको पथ सदा * आनन्दले सज्जन ॥
देवी ! धर्म-कुमारको हृदयमा * जस्तो दया धर्म छ ।
भन्नु व्यर्थ म ठान्दछु हजुरमा * त्यो बात जाहेर छ ॥७९॥
कुन्तीदेखि बढी सदा हजुरको * गर्नन् तिनी चाकरी ।
आउन्नन् दरबारमा डर ठुलो * मानेर ती यो घरी ॥
छैनन् पुत्र हजुरका पनि अरू * साध्वी ! त्यसै कारण ।
माफी बक्सनुहोस् प्रसन्न मनले * तिन्लाइ डाकीकन ॥८०॥
पानी-पिण्ड दिनन् मरेपछि पनी * ती पाण्डुका पुत्रले ।
आफ्नै पुत्र बुझेर आशिष दिनोस् * तिन्लाइ आनन्दले ॥
गर्नु पाण्डवमाथि हुन्न अब क्यै * सानू कुदृष्टि पनि ।
आउन्नन अझ लाजले हजुरको * साम्ने डराई तिनी ॥८१॥
धेरै श्री हरिले बुझाउनूभयो * धर्मार्थ चर्चा गरी ।
त्यो आज्ञा हरिको सुनीकन भनिन् * तिन्ले रुँदै सुस्तरी ॥
मेरा पुत्रहरू सबै मरिसके * क्वै छैन बाँकी अब ।
बस्छन राज्य गरेर यो पृथिविको * आनन्दले पाण्डव ॥८२॥
शिक्षा बक्सनुभो मलाइ अहिले * कल्याण गर्ने तर ।
मैले बिर्सन पुत्रलाइ सहजै * सक्छु कहाँ ईश्वर !
स्वामी सन्ततिहीन अन्ध र बुढा * दुर्भाग्यले पूर्ण छन् ।
आशा पाण्डवको त्यज्यौं यदि भने * निस्तार अर्को छ कुन् ॥८३
वाणी रुद्ध भएर बोल्न नसकी * लागिन् दुखी भै रुन ।
लाग्नूभो हरि फेरि दुःखित बुझी * तिन्लाइ संझाउन ॥

चर्चा धर्म र अर्थ दैवगतिको * सौभाग्य, दुर्भाग्यको ।
गन्धारीसित गर्नुभो प्रभुजिले * राम्रो गरी ज्ञानको ॥८४॥
खोज्छन् द्रोण-कुमार पाण्डु-सुतको * क्यै छिद्र त्यै कारण ।
ऐह्ले जान्छु बिदा दिनोस् पछि यहाँ * भेट्नेछु आईकन ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनेर डरले * बोले दुवै दम्पति ।
रक्षा पर्दछ गर्नु पाण्डु-सुतको * तत्काल हे सद्गति ! ॥८५॥
दिन्छौं हामि बिदा प्रसन्न मनले * जानोस् भनेथे जब ।
ढोगी व्यास र दंपतीकन पनी * फिर्नू भयो केशव ॥
राता रात गरेर वायु - गतिले * पौंची उही स्थानमा ।
भन्नूभो सब बात अन्ध - नृपको * ती पाँचका साथमा ॥८६॥

द्रौणीजिको विषयमा जब कृष्णजीले ।
संकेत केही दिनुभो सुनि त्यो सबैले ॥
चर्चा गरेर निज धर्मविषे प्रधान ।
त्यो रातमा सब रहे अति सावधान ॥८७॥

दुःखी दुर्योधनले अश्वस्थामालाई सेनापति बनाउनु :—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले समरमा * जंघा दुवै भाँचिई ।
लोटेथ्यो जब त्यो सुयोधन त्यहाँ * अत्यन्त दुःखी भई ॥
के-के कार्य गर्‍यो सुती-सुती त्यहाँ * कस्तो इरादा लियो ।
बाबू सञ्जय ! लौ सुनाउ निमिले * सम्पूर्ण सुन्छु म त्यो ॥८८॥
लागे संजय भन्न हे नरपते ! * जंघा टुटेथ्यो जब ।
गर्थे ती कुरुराज छट्पट ठूलो * संकष्ट पाई तब
द्रौणी, श्री कृतवर्म, वीर कृपजी * आए सुनी हाल त्यो ।
रोए तीन जना परिस्थिति त्यहाँ * देखेर ती वीरको ॥८९॥

ती दुर्योधनको अधीर मुखमा * देखी ठूलो वेदना ।
बोले द्रोण-कुमार वीर ! तिमिले * भोग्नुपर्‍यो यातना ॥
हे राजन् ! भवमा रहेनछ कुरा * आश्चर्यको क्यै पनि ।
स्वप्नैपर्छ विपत्ति जे जति परोस् * दुर्भाग्य आफ्नू भनी ९०
जो मूर्धन्य नरेशका वश थिए * संसारका भूपती ।
खाँदैछन् अहिले कसिंगर धुलो * यो भूमिमाथी सुती ॥
दासी-दास अनेक जुन् पुरुषको * सेवा सदा गर्दथे ।
जसको मान गरी सुरासुरा सबै * पाऊमहाँ पर्दथे ॥९१॥
गर्थे जो सुकला सफा पलङमा * आनन्द मानीकन ।
गर्छन् छट्पट भूमिमा सुति तिनी * भूपाल दुर्योधन ॥
कस्ले सक्दछ गर्न दैव-गतिको * संसारमा लङ्घन ।
तिम्रो संकट घोर देखि बहुतै * दुःखी छ मेरो मन ॥९२
देखिन्छन् जति वस्तु यो पृथिविमा * सम्पूर्ण छन् अस्थिर ।
यौटा मात्र रहन्छ हे नरपते ! * सद्धर्म आफ्नू स्थिर ॥
द्रौणीको सुनी बात हेरी मुखमा * क्यै बेर पर्खीकन ।
लागे भन्न सम्याइ केश करले * रोएर दुर्योधन ॥९३॥
ठूला भूपहरू भए पृथिविमा * विख्यात जो सज्जन ।
छैनन् शेष कुनै पनी, हुन गए * ती कालका भोजन ॥
मेरा बन्धु समस्त सैनिक मरे * एघार अक्षौहिणी ।
त्यसको दुःख मलाइ छैन मनमा * हो दैव-लीला भनी ॥९४
जन्मेका जति मर्दछन् नियम जो * पक्का छ संसारको ।
बेला प्राप्त भएछ मित्रगण हो ! * मेरो पनी आज त्यो ॥
मेरा निम्ति लडाइँमा पनि ठूलो * संकष्ट स्वप्नूभयो ।
भे ः नू आइ यहाँ तपाइँहरूको * सत्स्नेह,सौजन्य हो ॥९५

यस्तो हालतमा सुती समरमा * बाँचिन्न धेरै दिन ।
आशीर्वाद बरू मलाइ दिनुहोस् * त्यागछु दुखी जीवन ॥
हेरी मात्र रहे त्यती भनिसकी * बोल्नै सकेनन् जब ।
बोल्ले द्रोण-कुमार क्रोधित भई * हे मित्र ! सुन्नोस् अब ॥९६
जस्तो कष्ट भयो मलाइ छलले * मार्दा पिताजीकन ।
त्यो भन्दा छ बढी लिनू छल गरी * यो वीरको जीवन ॥
यो दुर्योधनलाइ घोर छलले * यो कष्ट कस्ले दियो ।
त्यसको वंश विनाश गर्दछु, मँगै * सम्पूर्ण पांचालको ॥९७
यस्तो गर्न सकीनँ क्यै गरि भने * गर्छु म ऐह्ले प्रण ।
मैले भोग्नुपरोस् ठुलो नरकमा * संकष्ट धेरै दिन ॥
तिनको त्यो प्रणले निकै खुशि भए * भूपाल दुर्योधन ।
मागी भट्ट बिदा पसे वनमहाँ * तत्काल तीनै जन ॥९८

मानेर पाण्डु-सुतको भय खूब मन्मा ।
एकान्तमा पुगि बसे सब घोर वन्मा ॥
संग्रामको विषयमा पनि बार बार ।
गर्दा भए प्रकट आफ्नु खुला विचार ॥९९॥

॥ महाभारत गदापर्व समाप्त ॥

महाभारत सौप्तिकपर्व

प्रारम्भः

अश्वत्थामाको क्रूर विचार जानेर कृतवर्मा तथा कृपाचार्यले दैवको प्रबलता बताउनु—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले भई दुखी * अत्यन्त, हे सञ्जय !
पौंची जङ्गलमा ति वीरहरूले * कस्तो गरे निश्चय ?
राजाको सुनि प्रश्न संजयजिले * सन्ताप मानी अति ।
लागे भन्न बुझाइ चित्त नृपको * जाने बुझेको जति ॥१॥
हे राजन् ! कृतवर्म, वीर कृपजी * थाकीसकेका थिए ।
पल्टेथे जब भूमिमा तिनिहरू * चाँडै निदाई गए ॥
द्रौणीको मनमा कुतर्कहरूले * डेरा गरेको हुँदा ।
निद्रा लाग्न सकेन घोर प्रण त्यो * आफ्नो त्यहाँ सम्झँदा॥२
देखे काग अनेक एक रुखमा * विश्राम गर्दै थिए ।
उल्लूको सहसा प्रहार हुन गै * कौवा सबै मारिए ॥
देखेथे जब त्यो परिस्थिति त्यहाँ * श्री द्रोणका पुत्रले ।
आफ्नू निश्चयमा भए अटल झन् * राम्रो गरी क्रोधले ॥३॥
सेना पाण्डवतर्फका शिविरमा * होलान् सुतेका सब ।
मानूँ पर्छ गएर आज निशिमा * सम्पूर्णलाई अब ॥
थाकेका दुइ मित्रलाइ तिनिले * जागा गराई लिए ।
आफ्नू निश्चय जो थियो हृदयमा * सारा सुनाईदिए ॥४॥
के गर्दा हित हुन्छ यो विषयमा * सल्लाह मागे जब ।
भन्नूभो कृपले विनम्र स्वरमा * आफ्नु इरादा सब ॥

जीवात्मा पुरुषार्थ, भाग्य दुइले * प्रत्येक आबद्ध छन् ।
यो मेरो मत हैन शास्त्रमत हो * ज्ञानी यही भन्दछन् ॥५
गर्दा उद्यम मात्र भाग्य नभए * पाइन्न त्यस्को फल ।
सिद्धी मिल्दछ भाग्य उद्यम दुवै * भेला हुँदा उज्ज्वल ॥
'मिल्ने हो फल भाग्यले' भनि कुनै * उद्योग गर्दैन जो ।
त्यो झैं मूर्ख ठूलो तिनै भुवनमा * खोजेर पाइन्छ को ? ६॥
तस्मात् त्याग्न हुँदैन विज्ञ जनले * आलस्यले उद्यम ।
त्यस्मा दैव भई सहाय फल त्यो * भेट्टाउला उत्तम ॥
जस्मा क्रोध, घमण्ड, लोभ, मद औ * ईर्ष्या र आलस्य छ ।
त्यस्लाई सुख-शान्ति हुन्न कहिले * त्यो नर्कमा पर्दछ ॥७
मागौं श्री धृतराष्ट्रको, विदुरको * सल्लाह पैहे गई ।
जे भन्छन् त्यहि गर्नुपर्दछ सखे ! * आज्ञा उनैको लिई ॥
द्रौणीले सुनि बात वीर कृपको * बोले निकै रोषले ।
आफूलाइ 'म मूर्ख हूँ' भनि स्वयं * मान्नेछ कुन व्यक्तिले ८
सिद्धी प्राप्त गऱ्यो कुनै पुरुषले * क्यै युक्तिद्वारा भने ।
त्यस्को दृष्टिमहाँ हुँदैन अरु क्वै * प्राणी सुबुद्धी हुने ॥
बूढो, बाल, युवा र दुःख-सुखमा * संसारका जीवको ।
इच्छा भिन्न विचार हुन्छ मनको * हे मित्र ! प्रत्येकको ॥९
इच्छामाफिक कार्य गर्दछ भने * यौटा कुनै व्यक्तिले ।
राम्रो हो भनि त्यो समर्थन कहाँ * गर्छन् सबै विज्ञले ॥
जन्मे विप्र भएर श्रेष्ठ कुलमा * हे मित्र ! संयोगले ।
बोकें शस्त्र, भएर क्षत्रियसरा * यो आज दुर्भाग्यले॥१०
मैले ब्राह्मण-धर्म फेरि कसरी * भन्नोस् गरौं पालन ।
माछुं शत्रु सबै कि वीरगतिले * तैयार छु मारिन ॥

मार्दा भीष्म र कर्ण, शल्य अथवा * मेरो पिताजीकन ।
तिन्ले कुन् रण-धर्मको भन तिमी * गर्दा भए पालन ॥११
धृष्टद्युम्न, शिखण्डि, सोमक तथा * पांचाललाई पनी ।
मारी आज पिताजिको ऋण तिरी * साटो म फेर्छु भनी ॥
साह्रै नै हठको कुरा जब गरे * श्री द्रोणका पुत्रले ।
सम्झाए तिनलाइ क्रोधित भई * योद्धा कृपाचार्यले ॥१२
जस्को बुद्धि अशुद्ध हुन्छ अथवा * दुर्भावना पूर्ण छ ।
त्यस्ले धर्म र अर्थको र हितका * शिक्षा कहाँ मान्दछ ॥
कस्तै पण्डित होस् गुणी, विनयता * देखिन्न त्यस्मा भने ।
त्यो मान्दैन कुरा भने पनि जती * कल्याण आफ्नू हुने ॥१३
डाडू डुब्दछ दूधमा तर सखे ! * त्यो स्वाद के जान्दछ ?
पण्डितका संगमा रही हित कुरा * के मूर्खले मान्दछ ?
जिभ्रोले सब स्वाद जान्दछ छिटै * हे मित्र ! जुन् चालले ।
त्यस्तै बुझ्दछ विज्ञका हित कुरा * राम्रो गरी विज्ञले ॥१४
निर्दोषी तिमी वीर, ब्राह्मण गुणी * शास्त्रज्ञ जान्ने भई ।
पापी झैं झन क्रूर कर्म कसरी * गर्छौ अहीले गई ॥
आएको छु हजूरका शरणमा * भन्ने तथा दर्शक ।
लोटेको रथबाट, शस्त्र नलिने * नारी, बूढो, बालक ॥१५
यस्ताको वध गर्न तत्पर हुने * छन् दुष्ट, पापी जति ।
तिन्लाइ सुख शान्ति हुन्न कहिले * होला बरू झन् खति ॥
थाकेका हतियार राखि सुखले * सुत्ने ति प्राणीकन ।
ठान्छौ के तिमि योग्य मार्नु अहिले * तिन्लाइ आफैं भन ॥१६
थाकेका तिमि छौ र घायल पनी * विश्राम ऐल्हे गर ।
दिन्छौं मद्दत युद्धको गर तिमी * भोली उठी तर्खर ॥

तिम्रो मित्र म हूँ भने जति कुरा * त्यस्को गरे लङ्घन।
गर्नेछौ पहितो तिमी मनमनै * यै बात सम्झीकन ॥१७
तिन्ले धर्म र नीति युक्त हितको * शिक्षा दिएको सुनी।
लागे द्रोण-कुमार भन्न रिसले * झन् उग्र मूर्ति बनी॥
भन्नूभो अहिले कुरा हित हुने * मामा ! मलाई जति।
हुन् ती सत्य भनेर मान्छु म पनी * सम्पूर्ण हे सद्मति ! ॥१८
मानी धर्म प्रधान पक्ष दुइले * लड्दै गएका भए।
मेरा श्रेष्ठ पिताजीलाइ रणमा * ती मार्न सक्ने थिए ?
मारे भीष्म र कर्णलाई तिनिले * कुन् धर्मको युद्धमा।
मारे धर्म बुझी सुयोधनजिको * तिन्ले गदा जाँघमा ॥१९
सम्झी यो तिनका अनीति मनमा * आगो बली दन्दनी।
गर्छु छट्पट बेसरी म अहिले * लाग्दैन निद्रा पनी॥
धृष्टद्युम्न, शिखण्डि, सात्यकि सबै-* लाई नमारीकन।
बाँधेको अहिले छ जो कवच यो * मैले कसै खोल्दिनँ ॥२०

आफ्नू सुनाइकन निश्चय त्यो समस्त।
राखेर अस्त्र रथमाथि गरी दुरुस्त॥
हिंड्दा भए रथ चढी जब द्रोण-पुत्र।
जाँदा भए, प्रण हुँदा सँग लागि मित्र ॥२१॥

मर्न लागेका अश्वत्थामालाई शिवजीले खड्ग दिनु :—

पौंचे वीरहरू जसै शिविरको * तीनै जना द्वारमा।
द्रौणी भित्र पसी भने तिमि दुवै * बस्नू यही स्थानमा॥
भाग्नेछन् जति भित्रबाट सबको * संहार गर्नू यता।
जो-जो छन् सबलाइ आज निशिमा * मार्छु म एक्लै उता ॥२२

द्रौणी भित्र पसे लिएर करमा * शस्त्रास्त्र हे भूपति !
देखे सम्मुखमा खड़ा हुन गयो * कालो कुनै आकृति ॥
जस्को तेज छ सूर्य झैं र शिरमा * छन् चन्द्रमा तेजिला ।
छाला उत्तम बाघको छ कटिमा * बाहू दुवै छन् खुला ॥२३
निस्कन्छन् प्रतिरोमबाट जसका * झिल्काहरू अग्निका ।
चम्कन्छन् हतियार उत्तम सबै * जस्का दुवै हातका ॥
सोध्यो आकृतिले तँ घोर निशिमा* के गर्न आइस् भनी ।
देखी रूप खड़ा भयंकर त्यहाँ * बोल्नै सकेनन् तिनी॥२४
केही बेर पखेर बाण रिसले * ती छाड्न लाग्दा भए ।
तिन्का बाणहरू भएर टुकरा * सम्पूर्ण खस्तै गए ॥
सारा अस्त्रहरू वृथा जब भए * श्री द्रोणका पुत्रका ।
लागे देख्न स्वरूप स्पष्ट तिनिले * चौतर्फ श्रीविष्णुका ॥२५
घुम्थ्यो कृष्णजीको सुदर्शन पनी * निर्बाध त्यै कारण ।
हेर्थे छक्क परेर व्याकुल हुँदै * आश्चर्य मानीकन ।
सिद्धी प्राप्त त्यहाँ कदापि नहुने * देखी नराम्रो स्थिति ।
थाले सम्झन ती कुरा कृपजिले * पैह्ले भनेका जति ॥२६
जो मान्दैन कुरा सदा हित हुने * आफ्ना गुणी मित्रको ।
त्यस्को हुन्छ वृथा परिश्रम म झैं * आपत्तिमा पर्छ त्यो ॥
निर्दोषी जनलाइ मार्दछु भनी * आएँ प्रतिज्ञा गरी ।
पूरा गर्न सकीनँ त्यो अझ ठुलो * आयो विपत्ती परी ॥२७
राजा, ब्राह्मण, मित्र, दुर्बल, गुरु * उन्मत्त, अन्धा जन ।
नारी, गाइ, सुपुत्र, भीरु, जड़ औ* बालो र कन्याकन ॥
यिन्लाइ कहिले नमार्नु जनले * भन्छन् सबै शास्त्रले !
रोक्यो आकृतिले मलाइ अहिले * आएर त्यै हेतुले ॥२८॥

सोध्नेछन् जब मित्रले किन तिमी * फर्केर आयौ भनी ।
रोक्यो आकृतिले भने पनि त्यहाँ * पत्याउनन्न के तिना ?
ठूलो आपतमा परें म अहिले * मनूं नमानूं भयो ।
हा दुर्दैव ! कसो गरौं, म मनमा * आशा गरेको गयो ॥२९
कार्यारम्भ गरी कुनै भय ठूलो * देखेर जो छाड्दछन् ।
त्यस्ता मानिसलाइ विज्ञ जनले * हो मूर्ख त्यो भन्दछन् ॥
आफ्नू मङ्गलको कुनै पथ यहाँ * मैले सफा देखिदनँ ।
यौटा मात्र उपाय देख्दछु, दिने * यज्ञाग्निमा जीवन ॥३०
बाले अग्नि तुरुन्त निश्चय गरी * श्री द्रोणका पुत्रले ।
थाले गर्न बसेर श्री शिवजिको * आराधना प्रेमले ॥
रक्षा गर्नुहवस् परें विपदमा * साह्रै ठूलो हे शिव !
लाग्दा व्यर्थ अधर्मम पथ कुनै * देखिदनँ राम्रो अब ॥३१

हे नीलकण्ठ, वृषभध्वज, शूलपाणि !
हे विश्वरूप, शिव, ईश्वर, दण्डपाणि !
हे भक्तवत्सल दयामय, दीनबन्धो !
हे शर्व, रुद्र, त्रिपुरान्तक, ईश, शम्भो ! ॥३२॥
सृष्टि-स्थिति-प्रलयका प्रभु एक स्वामी !
गर्छु अनेक पदमा, प्रभुको नमामि ॥
हे ब्रह्मचर्य व्रतपालक, हे पुरारि !
पर्छन् सदा चरणमा विधि औ मुरारि ॥३३॥
प्राणीहरू सकल छन् प्रभुका अधीन ।
जीवादिमा प्रभु पनी हुनुहुन्छ लीन ॥
बाघम्बरू छ कटिमा मृगको छ छाला ।
छन् नागरूप गहना, नरमुण्डमाला ॥३४॥

छन् चन्द्रमा विमल मस्तकमा हजुर्को ।
सक्नेछ राख्न विष कण्ठमहाँ अरू को ?
गर्छु प्रणाम प्रभुलाइ म भक्तिसाथ ।
यो अग्निमा अब चढाउँछु आफ्नू माथ ॥३५॥

गर्दै श्रीशिवको पुकार त्यसरी * त्यागछु भनी जीवन ।
आगोमाथि बसे कुमार गुरुका * बाँधेर पद्मासन ॥
तिन्को साहस देखि श्री शिवजिले * पैह्ले दिई दर्शन ।
भन्नूभो तिमि व्यर्थ जीवन दिने * उद्योग गर्छौ किन ॥३६

वेला पूर्ण भई स्वयं यिनिहरू * छन् मर्नमा तत्पर ।
दिन्छु खड्ग तिमी अघोर निशिमा * संहार यिन्को गर ॥
खुशी पार्नुभयो दिएर वर त्यो * ती भक्तलाई जब ।
द्रौणीको तनमा पसे नरपते ! * ज्योति स्वरूपी शिव॥३७

शक्ती श्री हरिको प्रदर्शन गरी * तिम्रो परीक्षा लिन ।
हे द्रौणी ! सब यो चरित्र अहिले * मैले गरेको सुन ॥
त्यो आज्ञा शिवको सुनेर सहसा * गर्जे तिनी हर्षले ।
पाए शस्त्रहरू टुटे जति सबै * श्री द्रोणका पुत्रले ॥३८

कालरूप अश्वत्थामाद्वारा सम्पूर्ण सेनाको संहार—दुर्योधनको अन्त्य :—

पाएथे वरदान शक्ति शिवको * त्यो खड्ग तिन्ले जब ।
लागे ठान्न तिनी अजेय म भएँ * पुग्नेछ इच्छा अब ॥
धृष्टद्युम्नकहाँ पुगी चरणले * हानी उठाईदिए ।
झुल्फो पक्कि घिसारि भूमितलमा * तिन्लाइ दल्दा भए ॥३९

निद्राको वशमा भएर पहिले * चिन्हें सकेनन् तर ।
द्रौणीलाइ चिन्ही ठुलो डर भई * बोले तिनी सादर ॥

ब्रह्मन् ! शस्त्र लिई कुनै वरू छिटो * काटीदिनोस् गर्दन ।
मिल्ला उत्तम लोक शस्त्रवधले * यो कष्ट दिन्छौ किन ?४०
त्यस्तो विन्ति सुनेर द्रोण-सुतले * घाँटी थिची बेसरी ।
छातीमाथि घुँडा धसीकन भने * साह्रै नराम्रो गरी ॥
हत्या ब्राह्मणको गरी शुभ गति * खोज्ने तँ होस् दुर्जन ?
मार्नेछु किन शस्त्रले, दलि-दली * सिध्याउँछु जीवन ॥४१॥
यस्तो बात भनेर लात रिसले * हान्दै दली भूमिमा ।
धृष्टद्युम्नजिलाइ द्रोणसुतले * मारे त्यही स्थानमा ॥
त्यो कोलाहलले उठे नरपते ! * सेना त्यहाँका सब ॥
आफ्ना शस्त्र लिएर द्रोण-सुतको * त्यो वेग रोके जब ॥४२
छाड़ी अस्त्र अनेक वीरहरूको * संहार तिन्ले गरे ।
आई सम्मुख क्रोधपूर्वक लड़ी * श्री उत्तमौजा मरे ॥
रोकेथे तिनलाइ आई अहसा * योद्धा युधामन्युले ।
तिनलाई पनि झट्ट द्रोण-सुतले * काटीदिए खड्गले ॥४३
जो जो वीर परे अघिल्तिर मरे * बाँचेन यौटा पनि ।
आए पाँच कुमार द्रौपदिजिका * संग्राम गर्छौं भनी ॥
साक्षात् रुद्रस्वरूव खड्ग करमा * हल्लाउँदै क्रोधले ।
काटेथे शिर पाँच भाइहरूको * श्री द्रोणका पुत्रले ॥४४
लागे घुम्न लिएर खड्ग गढमा * हाहा मचाईकन ।
भेट्टाएर शिखण्डिको पनि लिए * त्यै खड्गले जीवन ॥
त्यै वेला सहसा युयुत्सु नजिकै * देखापरे तापनी ।
छोरा श्री धृतराष्ट्रका सकलमा * छन् एक बाँकी भनी॥४५
छाडेथे तिनलाइ द्वारतिरको * बाटो नलागीकन ।
भागेथे गढ़को पछिल्तिर गई * ती वीर सोही क्षण ॥

योद्धा पाण्डवतर्फका जति थिए * राजा र सेना त्यहाँ।
द्रौणीले सबलाइ कत्तल गरे * एक्लै लड़ाईमहाँ ॥४६
तोड़ी बन्धन अश्व औ गजहरू * उन्मत्त सारा भए।
बाटो निस्कनको नपाइ गढमै * चौतर्फ ती दौड़िए ॥
धेरै सैन्यहरू मरे नरपते ! * ती जन्तुले कुल्चिई।
बाँचेका जतिलाइ द्रोण-सुतले * माथैं लखेट्तै गई ॥४७
ढाकेथ्यो गढलाइ त्यो बखतमा * धूलो उड़ी बेसरी।
बढ्दै गो अनि अन्धकार निशिको * साह्रै नराम्रो गरी ॥
सेनाले नचिन्हेर आपसमहाँ * बाबू र छोरा पनी।
लागे मार्न ती अन्धकारबिचमै * यो शत्रु होला भनी ॥४८
निक्कै बेर लड़े मरे अब सबै * भन्ने विचारीकन।
आगो लाइदिए समस्त गढमा * बल्दो भयो दन्दन ॥
पाएथे जब त्यो प्रकाश सहसा * भागे डराई कति।
धेरै वीर मरे डढी अनलमा * लुक्ने र भाग्ने जति ॥४९
मुख्य द्वारा गएर सैनिक जति * खोज्थे त्यहाँ उम्कन।
लिन्थे ती दुइ वीरले खुरु-खुरु * तिन्को पनी जीवन ॥
प्राणीको वध गर्दछन् प्रलयमा * जुन् चालले रुद्रले।
द्रौणीले त्यहि चालले वध गरे * ती सैन्यको खड्गले॥५०
निस्के द्रोण-कुमार बाहिर छिटै * संहार पूरा गरी
आफ्ना ती दुइ मित्रका सँग भने * सारा कुरा राम्ररी ॥
आफाफ्ना रथमा चढीकन हिंड़े * ती तीन योद्धा उता।
भूत, प्रेत पिशाच, राक्षसहरू * नाचे शिविर्मा यता॥५१॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले त्यति सुनी * शंका निकालीकन।
त्यस्तो कर्म लड़ाइँकै बखतमा * तिन्ले गरेनन् किन ?

साह्रै नीच कुकर्ममा मन दिने * आएछ कुन कारण ।
बाबू सञ्जय ! यो मलाइ तिमिले * सारा बुझाई भन ॥५२
लागे सञ्जय भन्न हे नरपते ! * श्री कृष्णको, पार्थको ।
द्रौणीलाइ लडाइँमा भय ठुलो * श्री सात्यकीको थियो ॥
सोही कारणले पराक्रम कुनै * गर्नै नसक्ने थिए ।
मौका प्राप्त भएर आज मनको * इच्छा पुऱ्याईलिए ॥५३॥
योद्धा तीन समन्तपंचक पुगे * आनन्द मानीकन ।
श्री दुर्योधनको अली-अलि थियो * बाँकी दुखी जीवन
पानी ख्वाइ मुसारि देह करले * तीनै जना वीरले ।
सम्झाए पछिबाट दुःखित भई * श्रीद्रोणका पुत्रले ॥५४॥
हे दुर्योधन वीर ! आज रणमा * त्यागेर आफ्नू तन ।
बस्नूहुन्छ गएर स्वर्गपुरिमा * आनन्द भोगीकन ॥
हामीलाई स्वयं सबै तरहको * जो गर्दथे मद्दत ।
हे दुर्दैव ! मिलेन जान सँगमा * ती श्रेष्ठ राजासित ॥५५
चिन्ता छैन तपाइँको पनि मिल्यो * अत्यन्त राम्रो गति ।
गान्धारी, धृतराष्ट्रको पछि बरू * होला नराम्रो स्थिति ॥
जस्का पुत्रहरू सबै मरिसके * ती अन्ध राजाकन ।
दिन्छन् दुःख कि पाण्डु-पुत्रहरूले * भन्दैछ मेरो मन ॥५६
गर्नोस् वीर ! पुगेर स्वर्ग पहिले * आचार्यको पूजन ।
भन्नू-जुन् खलले लियो हजुरको * संग्राममा जीवन ॥
जुल्फी पक्री दली-दली पृथिविमा * हानी दुवै लातले ।
मारें त्यसकन आज जीवित छँदै * मैले गई क्रोधले ॥५७॥
राजा बाह्लिक औ जयद्रथ तथा * भूरिश्रवा भूपति ।
हाम्रा स्वर्ग गए लडी समरमा * योद्धा र राजा जति ॥

मेरो भन्नु गर्ई यथोचित सबै * ती वीरका साथमा ।
भोग्दैछु म अनेक कष्ट ति बसुन् * आनन्दले स्वर्गमा ॥५८॥
हे दुर्योधन वीर ! चेत तनमा * बाँकी छ केही भने ।
अर्को भन्छु कुरा दुखी हृदयमा * आनन्द पैदा हुने ॥ ॥
मान्यौं शत्रुहरू गएर निशिमा * हामीहरूले सब ।
पाँचै भाइहरू उतातिर रहे * श्री सात्यकी, माधव॥५९
हामी तीन रह्यौं यता अरू मरे * क्वै छैन बाँकी अब ।
सुन्दा त्यो समाचार हामिहरू झैं * रुन्छन् सबै पाण्डव ॥
द्रौणीको सुनि बात, चेत तनमा * आयो र दुर्योधन ।
बोले सुस्तरि मित्र छट्पट थियो * बर्ता त्यसै कारण ॥६०॥
ब्रह्मन् ! धन्य म धन्य !भन्छु अहिले* जुन् कार्य गर्नू भयो ।
त्यो सुन्दा मनको अशान्ति र व्यथा* सम्पूर्ण मेरो गयो ॥
भीष्म, द्रोण र कर्णले समरमा * गर्नै सकेनन् जति ।
त्योभन्दा बढि गर्नुभो हजुरले * वैरीहरूको खति ॥६१॥
यस्तो बात भनी सुयोधनजिले * त्यागी दिए जीवन ।
द्रौणी औ कृतवर्म, वीर कृपजी * रोए दुखी भैकन ॥
आफाफ्ना रथमा चढीकन पसे * तीनै जना जङ्गल ।
त्यो युद्धस्थलमा सुयोधनजिको * मुर्दा रह्यो केवल ॥६२॥

पाण्डवको शोक र अश्वत्थामाको मणि खोस्नु :—

हे राजन् ! समचार त्यो जब सुने * श्री पाण्डुका पुत्रले ।
रोए धर्म-कुमार विह्वल भई * सन्तानका मोहले ॥
चिन्तित् भाइहरू त्यहीं वरिपरी * घेरी बसेका थिए ।
हेर्दै ती सबको मुहार नृपले * यो बात भन्दाभए ॥६३॥

हाम्रा बालक पुत्रको मरणले * संग्राम जित्नू पनि ।
केही हर्ष भएन ठान्दछु बरू * हो हार हाम्रो भनी ॥
जस्को देह छ शुष्क काठसरिको * चिन्ता अनेकौं परी ।
सुन्दा यो समचार पुत्र-वधको * खप्नू अहो ! के गरी ६४
भाईलाइ भने–तिमी नकुलजी ! * जाऊ ठूलो वेगले ।
ल्याऊ द्रौपदिलाई हामिहरूले * संझाउँला प्रेमले ।
भाईलाइ उता पठाइ मनमा * सन्ताप लागे पनी ॥
आए पैदल बन्धु-पुत्र निशिमा * हेरौं मरेका भनी ॥६५॥
पौंचे द्रौपदिका संगे नकुलजी * त्यै युद्धको स्थानमा ।
देखेथे सबले, मरे जनहरू * निर्दोष जो रातमा ॥
रोए खूब बसेर पाण्डवहरू * श्री द्रौपदी दुःखिनी ।
गर्थिन् घोर विलाप विह्वल हुँदै * हा पुत्र ! हा हा ! भनी६६
हेर्दै धर्म-कुमारतर्फ तिनिले * बिन्ती गरिन् लौ अब ।
भोगुन् बन्धु विहीन राज्य खुशिले * पाँचै जना पाण्डव ॥
मेरा मारिदिए सबै सुतहरू * जो द्रोणका पुत्रले ।
तिन्लाई नदिए सजाय अहिले * यी पाण्डुका पुत्रले ॥६७
त्याग्नेछु जल, अन्न, जीवन सबै * मैले यही स्थानमा ।
त्यस्ता बात गरी बसिन् नरपते ! * ती भीमको सामुमा ॥
साध्वीको हठको कुरा सुनि सबै * श्री धर्मका पुत्रले ।
सम्झाए तिनिलाइ शान्त मनले * धर्मार्थको अर्तिले ॥६८
कल्याणी ! रणमा मरे सुतहरू * शस्त्रास्त्रद्वारा सब ।
भोग्नन् निश्चय स्वर्गमा गइ ठूलो* ती वीरले वैभव ॥
पाएको छ प्रशस्त ज्ञान तिमिले * धर्मार्थ चर्चा सुनी ।
सम्झी ती सबलाइ चिन्तित हुनू * पर्दैन हे मानिनी ! ॥६९

जो दुष्कर्म गरे अघोर निशिमा * ती द्रोणका पुत्रले ।
पत्ती छैन गए कतातिर तिनी * भागेर त्यै हेतुले ॥
जाने खोज्न कहाँ, बताउ तिमि नै * मेट्नाउने के गरी ।
तस्मात् यो हठलाइ छाड़ तिमिले * तत्काल हे सुन्दरी ॥७०
त्यो आज्ञा पतिको सुनेर मनमा * क्यै धैर्य राखीकन ।
बोलिन्–दण्ड अवश्य केहि दिनुहोस * तिन्लाई पक्रीकन ॥
जन्मैदेखि छ एक उज्वल मणी * ती वीरको माथमा ।
खोसो त्यो मणि ल्याउनोस् कित जिती*तिन्लाइ संग्राममा ॥७१
हे स्वामी ! मणि त्यो मिले हजुरको * पैह्नाउँथे माथमा ।
शान्ती प्राप्त हुने थियो अलिकती * मेरो दुखी चित्तमा ॥
कृष्णाको सुनि त्यो कुरा रथ चढी * तत्काल श्री भीमले ।
मार्नेछु गुरु-पुत्रलाइ म भनी * जाँदा भए वेगले ॥७२
एक्लै भीम गए भनेर हरिले * चाला बुझी उद्धत ।
आज्ञा गर्नुभयो युधिष्ठिरजिको * मन्मा चिताई हित ॥
राजन् ! भीम गए म लड्दछु भनी * एक्लै ति द्रोणीसित ।
चाँडै गर्नुहवस् गएर सबले * ती वीरको मद्दत ॥७३॥
शिक्षा उत्तम अस्त्र ब्रह्मशिरको * आचार्यले जो दिए ।
द्रौणी वीर अजेय पृथ्विभरिमा * त्यै अस्त्र पाई भए ॥
तिन्ले क्रोध गरेर ब्रह्मशिर नै * छाड़ीदिएका घरी ।
सारा विश्व डढी, वृकोदर पनी * मर्नन् त्यसैमा परी ॥७४
बस्ता जङ्गलमा तपाईंहरू यी * द्वारावतीमा थिए ।
मेरो चक्र लिएर ब्रह्मशिर त्यो * दिन्छु म भन्दा भए ॥
तिम्रो अस्त्र म लिन्नँ, चक्र बरु यो* दिन्छु भनेथें जब ।
मेरो चक्र उचाल्नलाइ नसकी * लज्जित् भएथे, अब॥७५

सक्छन् गर्न अवश्य ब्रह्मशिरको * श्री पार्थले मार्जन ।
जानूपर्छ छिटै वृकोदरजिको * रक्षार्थ त्यैं कारण ॥
त्यस्तो बात गरी चढेर रथमा * भाई दुवै औ हरि ।
जान्थे भीम जता उतैतिर गए * तत्काल हावासरी ॥७६॥
बस्थे आश्रममा जहाँ नरपते ! * श्री कृष्ण द्वैपायन ।
द्रौणी वीर लुके त्यहीं तर थियो * झन् व्यग्र तिन्को मन ॥
योद्धा भीम पुगेर सोहि कुटिमा * तिन्लाइ देखे जब ।
चिच्याए-पख, मार्दछु, तिमि कहाँ * भागेर जान्छौ अब ॥७७
तिन्को शब्द सुनी डराइ मनमा * आशा त्यजी बाँच्नको ।
भेट्टाए अहिले मलाइ सबले * सल्लाहले कृष्णको ॥
मार्छु पाण्डव पाँचलाइ सहजै * भन्ने लिई दुर्मति ।
छाड़े अन्तिम अस्त्र ब्रह्मशिर त्यो * मन्त्रेर हे भूपति ! ॥७८
त्यस्को मार्जन गर्न ब्रह्मशिर नै * छोड्दा भए पार्थले ।
आए अग्नि-शिखासमान ति दुवै * अकाशमा वेगले ॥
लाग्दा ठक्कर खूब ब्रह्मशिरको * ज्वालाहरू निस्किए ।
भूमी कम्प भइन्, अनेक थरिका * उल्का गिरेका थिए॥७९
प्राणी व्यग्र भए कठोर ध्वनिले * सारा दिशा थर्किए ।
ज्ञानी व्यास, प्रसिद्ध नारद मुनी * आएर भन्दा भए ॥
गर्दैछौ किन यो अनर्थ अहिले * हे वीर ! दुःसाहस ।
यस्ले नाश हुनन् चराचर सबै * बस्दैन तिम्रो यश ॥८०
पैले वीरहरू भए अतिरथी * योद्धा प्रतापी जति ।
सारा ज्ञान थियो तथापि कहिले * यस्तो लिएनन् मति !
आफाफ्ना तिमि शस्त्र वीरहरूहो !* यो शान्त चाँड़ै गर ।
आज्ञा पालन पार्थले गरिदिए * श्रीव्यासजीको तर॥८१॥

द्रौणीचाहिं थिए अशक्त तिनिले * बिन्ती गरे सादर ।
मैले सक्तिनँ शान्त पार्न अहिले * यो अस्त्र हे ईश्वर !
रक्षा जीवनको भयो तर पनी * * भन्छु म दुःखी भई ।
गर्ला गर्भ विनाश ब्रह्मशिरले * श्रीउत्तराको गई ॥८२॥
द्रौणीको सुनि बात क्रोधित भई * बोल्नूभयो केशव ।
सक्तैनौ तिमि गर्न पाण्डु-सुतको * ईर्ष्या गरी क्यै अब ॥
भोगे कष्टहरू जती अघि सबै * हुन् दुर्दशाको फल ।
गर्नेछन् सुख-भोग यी पृथिविमा * कीर्ति फिंजी उज्ज्वल ८३
मुर्दा बालक जन्मला सुन तिमी * लागेर त्यो अस्त्रले ।
त्यसलाई म बचाउनेछु सहजै * आफ्नू ठूलो शक्तिले ॥
बग्ला रक्त र पीप देहभरिमा * घाऊ नराम्रो भई ।
सक्तैनौ तिमि बस्न विज्ञ जनका * साम्ने कहीले गई ॥८४
डुल्नू तीन सहस्र वर्ष यसरी * पर्नेछ पृथ्वीमहाँ ।
पापी हौ तिमि, पापका फलहरू * पर्नेछ भोग्नू त्यहाँ ॥
यस्तो श्राप सुनीसकेर हरिको * भन्नूभयो व्यासले ।
तिम्रो मार्जन गर्न श्राप अहिले * यो बक्सियो कृष्णले॥८५
हे द्रौणी ! शिरमा छ जो मणि छिटै* देऊ निकालीकन ।
रक्षा जीवनको हुने म त अरू * बाटो कुनै देख्दिनँ ॥
आज्ञा व्यासजिको सुनी कर परी * सुम्पीदिए त्यो मणि ।
द्रौणा जङ्गलमा पसे नरपते ! * 'जान्छु म ऐल्हे' भनी॥८६
पाई श्रेष्ठ मणी ती द्रोण-सुतको * पारी ठूलो दुर्गति ।
फर्कँथे रथमा चढी शिविरमा * पैल्हे गएका जति ॥
कृष्णलाइ दिए अमूल्य मणि त्यो * हाँसेर श्री भीमले ।
पैह्राइन् शिरमा युधिष्ठिरजिको * तिनूले उठी प्रेमले ॥८७

बोले भीम शुभे ! सुपुत्रहरुको * जस्ले लियो जीवन ।
त्यस्कै हो मणि यो अमूल्य छ लियौं * पक्रे र खोसीकन ॥
हाम्रो जीत भयो विपक्षतिरको * संहार ठूलो भयो ।
त्यो दुर्योधन दुष्टको मरणले * सम्पूर्ण बाधा गयो ॥८८
सोधे श्री हरिलाइ धर्म-सुतले * हे नाथ ! कुन् युक्तिले ।
मारे सैन्यहरू सबै शिविरमा * श्री द्रोणका पुत्रले ॥
बिन्ती धर्म-कुमारको सुनिसकी * आज्ञा भयो कृष्णले ।
शक्ती छैन मनुष्यमा सब कुरा * गर्छन् कुनै दैवले ॥८९॥
दिन्छन् जो अमरत्वको वर पनी * सेवा गरेका घरी ।
जान्छन् भक्तहरू तरेर सहजै * जस्को गरी चाकरी ॥
त्यस्ता श्री शिवको परी चरणमा * भक्ती गरेथे जब ।
मारे खड्ग दिएर श्री शिवजिले * सेना हजुर्का सब ॥९०
सारा देवहरू मिली मख ठूलो * पैल्हे गरेका थिए ।
त्यस्मा अंश थियो जती शिवजिको * पन्साउने बिर्सिए ॥
हे राजन् ! शिवले तुरुन्त मख त्यो * विध्वंस पार्नू भयो ।
देखेथे जब रुद्र तेज सहसा * सातो सबैको गयो॥९१
शक्ती क्षीण भई गएर सबले * मागे क्षमा सादर ।
पाएथे शिवबाट शान्ति सुख औ * कल्याण गर्ने वर ॥
जस्ले सौप्तिक पर्व भारत सधैं * पढ्नेछ हे भूपति !
त्यस्ले तुष्ट भई सदाशिवजिले * दिन्छन् सदा सद्गति॥९२

महाभारत सौप्तिकपर्व समाप्तम्

★

महाभारत स्त्रीपर्व

प्रारम्भः

शोकले व्याकुल भएका धृतराष्ट्रलाई व्यास र विदुरको शिक्षा—

वैशम्पायत भन्दथे जति कथा * सुन्थे ति जन्मेजय ।
बिन्ती श्री धृतराष्ट्रका हजूरमा * गर्दा भए सञ्जय ॥
हे राजेन्द्र ! हजूरका सुत मरे * विख्यात दुर्योधन ।
त्यागे भूपति वीर सैन्य सबले * संग्राममा जीवन ॥१॥
ढल्छन् वृक्षहरू अनेक जसरी * आँधी चलेका घरी ।
त्यस्तै श्री धृतराष्ट्र भूपति ढले * तत्काल मूर्च्छा परी ॥
आएथ्यो उपचारले अलिकती * फर्की जसै चेतना ।
सम्झी पुत्र र बन्धुको मरण त्यो * भोगे निकै यातना ॥२॥
लागे भन्न बुझाउँदै विदुरजी * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
भूमीमा यसरी सुतेर अब के * पाइन्छ ? हे भूपति ॥
पार्नूहोस् मनलाइ बुद्धि-बलले * रोकेर आफ्नू स्थिर ।
प्राणीको गति आखिरी पनि यही * मानिन्छ लोकेश्वर ॥३॥
मर्ने मानिसका निमित्त जति जो * चिन्ता यहाँ गर्दछन् ।
मर्दैनन् ति स्वयं र जान सँगमा * कुन् व्यक्तिले सक्तछन् ॥
जानेको छ समस्त विज्ञ जनले * संसारको यो स्थिति ।
भोग्नूहुन्छ हजूर मात्र किन यो * संताप हे भूपति ! ॥४॥
बारंबार मरेर जन्म भवमा * गर्छन् सबै धारण ।
हुन्छन् पुत्र पिता अनेक जुनिमा * आफ्ना हितैषी जन ॥

सक्तैनन् तर चिह्न आज भवमा * तिन्लाइ कोही पनि ।
राजन् ! शान्त हुनोस् सदा जगतको * चाला छ यस्तै भनी॥५
कस्ले गर्दछ प्रेम कालसित वा * द्रोही छ को कालको ?
वेला पूर्ण भयो कि निर्मम बनी * लैजान्छ तानेर त्यो ॥
सोही कारण कालको प्रबलता * जो जान्दछन् ज्ञानले ।
त्यस्ताको मनमा अशान्ति कहिले * पर्दैन क्यै शोकले ॥६
आयो दुःख परी कुनै किसिमको * ठूलो विपत्ती भने ।
चेष्टा पर्दछ गर्नु विज्ञ जनले * त्यस्लाइ बिर्सीदिने ॥
गर्दा चिन्तन दुःखको विषयमा * जानेछ बढ्दै बरू ।
त्यो घटतैन भनेर शोक मनको * त्याग्छन् बुझेकाहरू ॥७
जो गर्दा सुख-दुःख भाव मनमा * आउन्न कैल्हे पनी ।
गर्नोस् सोहि विचार शुद्ध मनले * कर्तव्य हो यो भनी ॥
जस्तो कर्म गरिन्छ जुन् बखतमा * जानी नजानीकन ।
त्यस्ले नै सुख-दुःख मिल्दछ तिनै * हुन् शोकका कारण ॥८॥
आत्मज्ञान भुलाइ मोक्ष-पथमा * बाधा दिने शोक यो ।
बाँचुन् वा ति मरुन् सबै हजुर झैं * दुःखी हुनन् विज्ञ को ?
मायामा नपरेर ज्ञान-पथको * जस्ले लियो आश्रय ।
यो संसार समुद्र गोखुरसरी * तर्नेछ त्यो निश्चय ॥९॥
शिक्षा उत्तम व्यक्तिको सुनि-सुनी * जो गर्दछन् मनपरी ।
तिन्लाई सुख-शान्ति हुन्न, दुख ती* भोग्छन् मरेका घरी ॥
त्यागी शोक बनाउनोस् हजुरले * आफ्नो सुखी जीवन ।
भन्दैछु इतिहास यै विषयको * सुन्नोस् लगाई मन॥ १०
ठूलो जङ्गमा कुनै दिन पुगे * यौटा दुखी ब्राह्मण ।
देखी ब्राह्मणलाइ जन्तु दगुरे * पायौं भनी भोजन ॥

लागे जन्तु लखेट्न ती वरिपरी * रक्षार्थ भाग्दै थिए ।
पाएनन् तर केहि आश्रय कतै * भाग्दै अगाड़ी गए ॥११
ढाकेको लटरम्म घाँस, तरुले * यौटा थियो खाड़ल ।
लोटे खाडलमा र माथ द्विजको * संयोगले भो तल ॥
देखे नाग ठूलो, थिए अधरमा * झुण्डीरहेका तिनी ।
लागे थर्थर काम्न विप्र डरले * डस्नेछ यसले भनी १२
कूवाको डिलमाथि षट्-मुख हुने * हात्ती जसै देखियो ।
बाँच्ने आस जती थियो हृदयमा * तत्काल तिनको गयो ॥
त्यो वेला वरको जरा नगिचमा * देखेर पक्री लिए ।
त्यस्तो संकटमा परे पनि तिनी * बाँचीरहेकै थिए ॥१३॥
चाका त्यै बरको जराउपरमा * मौरीहरूका थिए ।
मौरीले मह चुस्तथे, तल पनी * थोपाहरू झर्दथे ।
हे राजन् ! मह त्यो चुहेर मुखमा * पर्थ्यो जसै विप्रको ।
चाट्‌ते अमृत झैं मिठो मह तिनी * आनन्द मानेर त्यो ॥१४
देखे ब्राह्मणले अचानक मुसा * काला र सेता दुई ।
थाले काट्न जरा बसेर बरको * चाँडो दुवैले भई ॥
बाँच्ने आस लिई विचार मनमा * गर्दा भए ब्राह्मण ।
काट्नेछन् जब यी मुसाहरू जरा * मर्छु म लोटीकन ॥१५
आफ्नू मृत्यु-स्वरूप काल नगिचै * चौतर्फ देख्ता पनि ।
चाट्थे अमृत झैं बुझी मह मिठो * संतोष मानी तिनी ॥
यस्तोमा पनि विप्रको हृदयमा * बाँच्नेछु भन्ने थियो ।
योभन्दा अरु हुन्छ कुन् स्थिति ठुलो* हे भूपती, अन्त्यको ॥१६
यस्तो बात सुनीसके विदुरको * ती भूपतीले जब ।
लागे सोध्न बुझीनँ भाव जति जे * ऐल्हे भन्यौ त्यो सब ॥

यस्को अर्थ बताउ स्पष्ट अहिले * भाई ! तिमी विज्ञ छौ।
साहै व्याकुल छु म पुत्र-बधले * भन्ने तिमी जान्दछौ॥ १७
त्यो आज्ञा धृतराष्ट्रको विदुरले * सुन्दा भएथे जब।
लागे भन्न बुझाइ त्यो विषयमा * जाने बुझेको सब॥
जो दृष्टान्त सविज्ञ व्यक्तिहरुले * पैहले दिए भूपति !
सोही भन्छु हजुरलाइ अहिले * सप्रन्छ यस्ले मति॥१८॥
हो संसार स्वरूप जङ्गल ठुलो * त्यो कूप नै देह हो॥
खाने जीवन जीवको बसि-बसी * त्यो नाग नै काल हो।
आशा हुन् सब घाँस-वृक्ष, गज त्यो * मानिन्छ सम्वत्सर।
बाहृ, पाउ गजेन्द्रका ऋतु तथा * मैल्हाहरू हुन्, तर ॥१९
मूसा हुन् दिन-रात रूप नृपते ! * मौरीहरू कामना।
जस्ले सक्तछ बुझ्न यो, नरकको * भोग्दैन त्यो यातना॥
बुद्धि सारथी हो शरीर रथ हो * घोड़ाहरू इन्द्रिय।
जो पक्रन्छ लगाम सोही मन हो * भन्ने गरी निश्चय ॥२०
रोक्छन् संयमसाथ वेग हयको * जुन् व्यक्ति राम्रो गरी।
जान्छन् ती नपरी कुनै नरकमा * संसार पारी तरी॥
आई श्री धृतराष्ट्रका नजिकमा * भन्नूभयो व्यासले।
पैह्ले निश्चय जो थियो त्यहि भयो* के हुन्छ यो शोकले २१
आत्मा नित्य, अनित्य देहहरु हुन् * भन्ने तिमी जान्दछौ।
ऐह्ले बन्धु मरे भनी अबुझ झैं * चिन्ता वृथा गर्दछौ॥
ज्ञानी नारदले ठुलो मख हुँदा * जस्तो भनेका थिए।
सोही सत्य भयो, दुवै तरफका * प्राणी सबै मारिए ॥२२॥
देऊ पाण्डवलाइ राज्य तिमिले * डाकी यहाँ सादर।
जो जो बन्धुहरू मरे समरमा * संस्कार तिन्को गर॥

शिक्षा धर्म र ज्ञानको दिइ सबै * श्री व्यास ज्ञानी गए ॥
भाईलाइ बुझाइ अन्ध नृपले * तत्काल आज्ञा दिए ॥२३
रानी, पुत्र-वधू पृथा र दुहिता * सम्पूर्णलाई गई ।
त्याऊ, बाबु ! तिमी, हुनन् सब रुँदै * अत्यन्त दुःखी भई ॥
भाईलाइ त्यतो भनी रथ रढे * ती अन्ध-राजा जब ।
ल्याए झट्ट गएर श्री विदुरले * आए रुँदै ती सब ॥२४॥
गर्दै शोक हिंड़े चढेर रथमा * संग्राम भूमीतिर ।
द्रौणी, श्री कृतवर्म वीर कृपले * भेटी गरे आदर ॥
आफूले जति जे गरे शिविरमा * त्यसको गरे वर्णन ।
त्यो सुन्दा धृतराष्ट्रको हृदयमा * आगो बल्यो दन्दन॥२५॥
देखनन् पाण्डवले भनेर मनमा * लाग्दैछ ठूलो डर ।
जान्थ्यौं हामिहरू बिदा दिनुहवस् * तत्काल एकातिर ॥
आज्ञा भूपतिले दिए-'सब जना * जानूहवस् लौ' भनी ।
लागे तीन जना विभिन्न पथमा * दुःखी थिए झन् तिनी॥२६

हिंड्दा भए तिनिहरू रणभूमि जान ।
रून्थे बसेर रथमा कुररी समान ॥
भन्थे कती, विधि भए विपरीत आज ।
गर्थें विलाप बहुतै ति दुखी समाज ॥२७॥

राजा धृतराष्ट्रको पाण्डवप्रति क्रोध, — कृष्णको आश्वासनः —

दुःखी श्री धृतराष्ट्रजी जब पुगे * संग्राम भूमिमहाँ ।
आए भेट्न भनेर पाण्डवहरू * सम्चार पाई त्यहाँ ॥
आफ्नो नाम भनी परी चरणमा * तिन्लाइ ढोग्दा भए ।
भित्री क्रोध थियो तथापि मुखले * आशीष धेरै दिए ॥२४॥

लागे खोज्न ति भीमलाइ अहिले * 'बाबू कता छौ' भनी ।
तिनको दुष्ट विचार जानि हरिले * केही नबोल्ले पनी ॥
राखेको अघिदेखि लौह प्रतिमा * श्री भीमको जो थियो ।
राजालाइ तुरुन्त भीम यहि हुन् * भन्दै स्वयं बक्सियो ॥२९
भाँचे मूर्ति फलामको नृपतिले * हो पुत्रहन्ता भनी ।
केही शान्त भयो र क्रोध सहसा * दुःखी भए झन् तिनी ।
हा हा भीम ! कता गयौ, किन लिएँ * मैले वृथा दुर्मति ?
यस्तो बात भनेर दुःखित भए * झन् बेसरी भूपति ॥३०॥
फर्केको धृतराष्ट्रको मति जसै * देख्नूभयो कृष्णले ।
भन्नूभो तिनिलाइ बात हितको * सम्झाउने ध्येयले ॥
राजन् ! जीवित छन् वृकोदर यहाँ * छैनन् मरेका तिनी ।
भाँच्नूभो अघि एक लौह-प्रतिमा * हो मुख्य वैरी भनी ॥३१
दैवाधीन हुँदा पुगेर दिन ती * सारा मरे कौरव ।
गर्नू द्रोह वृथा छ यो हजुरले * निर्दोष छन् पाण्डव ॥
मर्थे कौरव ती वृकोदरजिले * मारे, नमारे पनी ।
गर्नोस् स्नेह सहर्ष पाण्डु-सुतको * हुन् पुत्र आफ्नै भनी ॥३२
मारे पाण्डवलाइ वंश कसरी * चल्नेछ यो नाथको ।
केही शान्त भए सुनी सब कुरा * धर्मार्थको कृष्णको ॥
गान्धारी पनि पुत्रको मरणले * साह्रै थिइन् दुःखित ।
लागिन् भन्न रिसाइ सामु सबका * श्रीभीम योद्धासित ॥३३॥
मेरा जो सय पुत्रको वध गर्‍यौ * निःशेष पारीकन ।
हान्यौ नाभि मनी गदा, समरको * कुन् धर्मले लौ भन ?
पापी भीम ! अधर्मपूर्वक जित्यौ * संग्राम त्यै कारण ।
तिम्रो त्यो व्यवहार सम्झि बहुतै * दुःखी छ मेरो मन ॥३४॥

त्यो दुःशासनको पियौ रगत जो * हे भीम ! संग्राममा ।
की भन्नेछ कुकर्म यी जति गर्‍यौ * राम्रो भनी लोकमा ॥
त्यो आक्षेप सुनी वृकोदरजिले * बिन्ती गरे सादर ।
मेरो कार्य अधर्म, धर्म जननी ! * जान्दीनँ केही, तर ॥३५
श्री दुर्योधनको गरें वध छली * हुन् मुख्य वैरी भनी ।
माफी बक्सनुहोस् म मागदछु क्षमा * माता ! दयालु बनी ॥
गान्धारी जब श्री युधिष्ठिरतरफ् * फर्किन् रिसाईकन ।
तिन्को देखि स्वरूप कम्पित भयो * ती भूपतीको मन ॥३६
जोरी हात दुवै बिनम्र स्वरमा * न्यूहेर बिन्ती गरे ।
मैले नै गरि यो लड़ाइँ हुन गो * छोरा हजुरका मरे ॥
मार्नें भूपति वीर, सैनिक तथा * आफ्ना सबै बान्धव ।
पापी हूँ म, मलाइ श्राप दिनुहोस् * माता ! हजुर्ले अब ॥३७
मारी बान्धवलाइ राज्य सुख यो * खोज्ने म हूँ दुर्जन ।
पर्ला भोग्नु अवश्य पाप पछि यो * कुन् नर्कमा गैकन ॥
त्यो दुःखार्त भई युधिष्ठिरजिले * बिन्ती गरेको सुनी ।
लागिन् गर्न विचार बोल्न नसकी * गान्धार-कन्या पनी॥३८
बाँधेका दुइ नेत्रको हटि लुगा * क्यै भाग खाली थियो ।
खोल्दा क्रोधित नेत्र धर्म-सुतको * नङ् मात्र नै देखियो ॥
त्यस्ता सुन्दर पाउका नखहरू * तत्काल काला भए ।
त्यो देखेर स्वयं युधिष्ठिर पनी *अत्यन्त लज्जित् थिए३९
योद्धा अर्जुन कृष्णको पछि लुके * देखेर त्यस्ता स्थिति ।
भागेथे सहदेव औ नकुलजी * मन्मा डराई अति ॥
चाला पाण्डवको बुझेर मनमा * शान्ती गरी धारण ।
रानीले सबलाइ सादर भनिन् * तत्काल डाकीकन ॥४०

बाबू पाण्डव हो ! नमान मनमा * केही कुराको भय ।
ईर्ष्या छैन गयो सुआशिष सदा * दिन्छु म होला जय ॥
कुन्तीको नगिचै गए त्यति सुनी * पाँचै जना पाण्डव ।
आएका सब वीरलाइ तिनिले * देखिन् अगाड़ी जब ४१
तिन्को देह मुसारि आशिष दिँदै * आँसू खसालीकन ।
लागिन् भन्न समस्त बन्धु-वधले * दुःखी छ मेरो मन ॥
प्यारा पुत्र मरे सबै समरमा * यी द्रौपदीका जब ।
जित्नू युद्ध ठुलो, वृथा हुन गयो * साम्राज्य यो वैभव ॥४२
कुन्तीको सुनि बात धर्म-सुतले * धर्मार्थ चर्चा गरी ।
मातालाइ र द्रौपदीकन पनी * शान्ती दिए राम्ररी ॥
गान्धारी, धृतराष्ट्रले पनि दिए * आशीष शिक्षा जब ।
जानी दैवगती प्रधान, करले * राजी भए ती सब ॥४३

दिव्य-दृष्टि सम्पन्न गान्धारीको श्राप श्रीकृष्णले स्वीकार गर्नु :—

गान्धार राज-दुहिताकन व्यासजीले ।
जो दिव्य-दृष्टि खुशिसाथ दिए पहीले ॥
त्यै दृष्टिले समरभूति ति हेर्न लागिन् ॥
देखेर दुःस्थिति मनैमन भन्न लागिन् ॥४४॥

बोसो र हाड़ तनका टुकुरा भएका ।
मासू मुछी रगतमा कहिं थुप्रिएका ॥
बाहु र हाउ शिर मानिसका कतै छन् ।
हात्ती र अश्वहरूका तन उत्तिकै छन् ॥४५॥

शस्त्रास्त्रका र रथका टुकुरा कतै छन् ।
यो नाशका प्रमुख कारण कृष्ण नै हुन् ॥

यस्तो सुनिश्चित गरीकन अश्रु झारी ।
बिन्ती गरिन्—समर हेर्नुहवस् मुरारी ! ॥४६॥

रानी सृञ्जय वंशका र कुरुका * पञ्चालका छन् जति ।
गर्दैछन् कसरी विलाप रणमा * खोजेर आफ्ना पति ॥
दाज्यू, भाइ र बन्धुका शवहरू * यो हो कि त्यो हो भनी ।
जोर्दैछन् सब अङ्ग ल्याइ शरले * टुक्रा भएका तिनी ॥४७
जसले खप्नुपरेन ताप रविको * दर्बारमा कवै दिन ।
जसले बत्ती उकास्नसम्म नपरी * काटे सुखी जीवन ॥
त्यस्ता यौवनले सुपूर्ण र सती * छोरी बुखारी सब ।
गर्दैछन् कसरी विलाप कुररी * झैं हेर्नुहोस-केशव ! ॥४८
गर्थे गान सदैव जुन पुरुषको * सत्कीर्ति बन्दीजन ।
जसको चाकरि गर्दथे नृपहरू * सौभाग्य ठानीकन ॥
छन् जसका तनमा ठुला कवच औ * रत्नादिका भूषण ।
त्यो दुर्योधनको गति नजर होस् * हे नन्दका नन्दन ! ॥४९
मागेथ्यो अघि युद्ध यो शुरु हुँदा * आएर दुर्योधन ।
'माता' आशिष बक्सियोस् समरमा * जित्ने खुशी भैकन ॥
'होला' धर्म जता उतै 'विजयश्री' * जाने दिएँ उत्तर ।
सोही सत्य भयो, मरे कुरुहरू * दुष्कर्मले आखिर ॥५०॥
सोही कारण पुत्रको मरणमा * मान्दीनँ चिन्ता, तर ।
चिन्ता वृद्ध नरेशको विषयमा * बर्ता छ हे ईश्वर !
जस्का भूपहरू वरीपरि बसी * गर्थे मनोरंजन ।
त्यस्का श्वान र गिद्ध छन् वरिपरी * घेरा लगाईकन ॥५१॥
यो दुर्योधनले पिता, विदुरको * शिक्षा नमानिदिंदा ।
ऐल्है मर्नुपर्‍यो अधर्म-पथमा * हिंड्दै रहेको हुँदा ॥

जस्का दुर्धर सैन्य उत्तम थिए * एघार अक्षौहिणी ।
त्यस्को हालत जो छ यो बखतमा * हेर्नोस् हजुर्ले पनी ॥५२॥

जस्का गुरु परशुराम थिए प्रसिद्ध
जो गर्दथ्यो दृढ भएर विचित्र युद्ध ॥
संग्राम यो शुरु भयो भर मानि जस्को ।
त्यो कर्णको नजर होस् स्थिति यो छ कस्तो ॥५३॥

पत्नी, मुसारि पतिको तन खूब रुन्छिन् ।
मूर्छा परेर कहिले ति पछारिइन्छिन् ॥
देखेर दुर्गति चरक्क चिरिन्छ छाती ।
यस्मा हजूरकन मान्दछु पक्षपाती ॥५४॥

जस्लाई सबले धनुर्धर तथा * दुर्जय छन् भन्दथे ।
पूजा पाण्डवले र वीर कुरुले * जुन् वीरको गर्दथे ॥
मारे वीर अनेक जुन् पुरुषले * ठूलो लड़ाइँ गरी ।
त्यस्ता द्रोणजिको छ कुन् गति यहाँ * हेर्नूहवस् हे हरि ! ॥५५॥

एक्लै युद्ध गरेर जुन् पुरुषले * शेखी सबैको लियो ।
हाम्रो वंश-स्वरूप पुत्र-छलले * जो व्यर्थमा मारियो ॥
त्यस्तो श्री अभिमन्युको पृथिविमा * पल्टीरहेको शव ।
खान्छन् गृद्ध र श्यालले लुछि-लुछी* लौ हेर्नुहोस् केशव ! ॥५६

राजामा बलियो जयद्रथ ठूलो * संसारले मान्दथे ।
एक्लै वेग अनेक शत्रुहरूको * जो युद्धमा रोक्दथे ॥
स्वामीको शिर खोज्दछे समरमा * रोएर छोरी जब ।
मैले धारण धैर्य गर्नु कसरी * आज्ञा हवस् केशव !॥५७

छोरी, पुत्र-वधू, तथा अरु पनी * रानीहरु छन् जति ।
आफाफ्ना पति-पुत्रका गुणहरू * सम्झेर छाती पिटी ॥

गर्छन् क्रन्दन खून खप्न नसकी * त्यो सुन्छु मैले जब ।
बाँच्नू व्यर्थ म ठान्दछु पृथिविमा * भारी बनी केशव ! ॥५८
लड्ने पाण्डवलाइ सम्मति तथा * उत्साह जो बक्सियो ।
त्यस्ले यो रणमा दुवै तरफको * संहार ठूलो भयो ॥
जानी जानि हजूरले समरको * उत्पन्न पारी स्थिति ।
गर्नू भो रणमा विनाश अहिले * सारा मरे भूपति ॥५९
जान्ने धर्म र शास्त्र शक्ति बलले * पूरा भए तापति ।
हेला गर्नुभयो मरुन् सुतहरू * सम्पूर्ण मेरा भनी ॥
जस्तो युद्ध गरेर बान्धवहरू * ऐले मरे यी सब ।
त्यस्तै आपुसमा लडीकन मरुन् * जो छन् सबै यादव ॥६०
रुन्छन् पुत्र-पती मरेर जसरी * छोरी, बुहारी, सती ।
त्यस्तै यादवका रुनन् सब वधू * साह्रै भई दुर्गति ॥
हेर्नू बान्धवको विनाश त्यसरी * पर्ला हजुर्ले पनी ।
होला मृत्यु गएर जङ्गलमहाँ * त्यै शोकद्वारा भनी ॥६१
तिन्को श्राप सुनी सकी मुसुमुसू * हाँसेर श्री कृष्णले ।
भन्नूभो शिरमा लिएँ हजुरको * यो श्राप आनन्दले ॥
धेरै यादव छन् लडेर नमरे * आपस्तमा ती सब ।
पृथ्वीको न त भार हुन्छ हलुको * कुन् युक्तिद्वारा सब ॥६२
सारा यादव ती अवध्य पनि छन् * संग्राममा दुर्धर ।
तिन्लाई दिनुभो शराप अहिले * उद्धारको खातिर ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनेर भयले * कम्पित भए पाण्डव ।
गान्धारीकन भन्नुभो प्रभुजिले * नीती बुझाई सब ॥६३॥
छोरा उत्तम, गर्नलाइ तप नै * जन्माउँछिन् ब्राह्मणी ।
क्षत्राणी सुत पाउँछिन् समरमा * मर्नन् कि मार्नन् भनी ॥

वैश्याले पशु पाल्नखातिर भनी * छोरा गुणी पाउँछिन् ।
शूद्रा चाकरि गर्नलाइ सबको * सत्पुत्र जन्माउँछिन् ६५
घोड़ी दौड़न, गाइले सुतहरू * भारी उचाली लिन ॥
दिन्छन् जन्म भने वृथा हजुरले * चिन्ता गरेको किन ?
त्यो धुर्योधनलाइ रोक्न नसकी * स्वच्छन्द छाड़ीदिंदा ।
ऐह्ले शोक ठुलो पऱ्यो सुत सबै * संग्राममा मारिंदा ॥६५
यस्मा दोष हजूरको र नृपको * देखिन्छ, त्यै कारण ।
शान्ती प्राप्त हुँदैन दुष्फल सबै * त्यस्को नभोगीकन ॥
साह्रै अप्रिय वाक्य त्यो किसिमको * श्री कृष्णजीको सुनी ।
चिन्ताग्रस्त भएर बोल्न नसकी * रोई रहीथिन् तिनी ॥६६

पाण्डवहरूले सबैको अन्तिम संस्कार गरेर जल-दान दिनु

सोधे श्री धृतराष्ट्रले समरमा * सेना कती मारिए ।
ठूला वीरहरू मरे कति सबै * जम्मा भएका थिए ॥
तिन्को प्रश्न सुनी युधिष्ठिरजिले * बिन्ती गरे भूपति !
सेना, वीरहरू मरे समरमा * सम्पूर्ण[1] आए जति ॥६७
बोले श्री धृतराष्ट्र धर्म-सुतले * बिन्ती गरेको सुनी ।
जो-जो वीरहरू मरे समरमा * आफ्ना बिराना पनि ॥

१. युधिष्ठिरले विन्ति गरे– हे राजन् ! महाभारतको युद्धमा जम्मा एक अरब छयसठ्ठी करोड़, बीस हजार १६६००२०००० मारिए । चौबीस हजार, एक सय, पैसट्ठी, सैनिकहरू वेपत्ता छन् । धृतराष्ट्रले फेरि सोधे––हे वाबू ! यो कुरा तिमीले कसरी जान्यौ ! ती मरेका व्यक्तिले कुन-कुन गति प्राप्त गरे त्यो सबै मलाई भन । युधिष्ठिरले भने––'यो अनुस्मृति' विद्या मैले वन-वासका बखतमा लोमश ऋषिबाट पाएको हुँ । यस युद्धमा उत्साहले शरीरको आहुति दिने जति बीर देवराज इन्द्र जस्तै उत्तम लोकमा गए । अप्रसन्न मनले भए पनि मर्नै निश्चय गरेर मर्ने र मारिने जति गन्धर्व लोकमा गए । प्राणको भिक्षा माग्दामाग्दै शस्त्र लागेर मरेका जति गुह्यक लोकमा गए। शत्रुद्वारा पछारिएका, शस्त्र-हीन जति मारिए ती सबै ब्रह्मलोकमा गए । यस युद्धको सीमाभित्र परेका र येन-केन प्रकारेण मारिएका वा मरेका जतिले उत्तम कुरु देशमा जन्म लिनेछन् ।

जस्को दाह-क्रियादि गर्न अहिले * छैनन् हितैषी जन ।
तिनको पर्दछ गर्नु हामिहरूले * उद्धार हे सज्जन ! ॥६८
आज्ञा भूपतिको युधिष्ठिरजिले * यस्तो सुनेथे जब ।
डाकी सञ्जय, धौम्य, औ विदुरजी * आफ्ना हितैषी सब ॥
जेठाको क्रमले बनाउनु चिता * मर्नेहरूको भनी ।
आज्ञा ती सबलाइ सादर दिए * दुःखी भए तापनि ॥६९॥

आज्ञा सुनेर नृपको सबले मिलेर ।
ल्याए प्रशस्त लकड़ी अगरू गएर ॥
कर्पूर चन्दन सुवासित वस्तु धेर ।
धेरै चिताहरू गरे क्रमले तयार ॥७०॥
शस्त्रास्त्र वाण रथका टुकुरा थिए जो ।
ल्याए समस्त बटुली, रणभूमिको त्यो ॥
सेता र पीत अरु रेशमि वस्त्र ल्याई
ढाके तुरुन्त क्रमले मृत देहलाई ॥७१॥
राजा सुयोधन, उनान्सय वीर भाई ॥
भूरिश्रवा. शल, जयद्रथ वीरलाई ॥
श्री धृष्टकेतु, अभिमन्यु र सोमदत्त ।
वाल्हीक, सृञ्जय, विराट, द्रुपद् बृहन्त ॥७२॥
श्री द्रोण, कर्ण शकुनी र शिखण्डि वीर ।
त्रैगर्तका जति थिए नृप लड्न धीर ॥
श्री द्रौपदी-सुत, बृहद्बल धृष्टद्युम्न ।
योद्धा अलंबुष घटोत्कच, भूप अन्य ॥७३॥

त्यागने थिए तन अनाथ, सनाथ जो जो ।
राखे चिताउपरमा शव ती सबैको ॥
आगो दिए विदुरले सब बन्धुलाई ।
रोए भई विकल पाण्डव पाँच भाई ॥७४॥
दाहक्रिया त्यसरि पूर्ण गरी सबैको ।
पुग्दा भए तटमहाँ सब जाह्नवीको ॥
भाई-पिता र पति-बान्धव वर्गलाई ।
सम्झी जलाञ्जलि दिए सब भूपलाई ॥७५॥
कुन्तीले नगिचै गईकन भनिन् * रोएर हे पाण्डव !
जस्को आश्रयले डटे समरमा * उत्साहले कौरव ॥
राधा-पुत्र र सूत-पुत्र सबले * भन्थ्यौ अघी जस्कन ।
जस्को शक्ति थियो अपूर्व तनमा * पृथ्वी उचाली लिन ॥७६
तिम्रा दाजु थिए कुमार रविका * ती कर्ण योद्धा पनी ।
देओ अञ्जलि कर्णलाइ सबले * हुन् पुत्र मेरा भनी ॥
कुन्तीको सुनि बात धर्म-सुतले * आश्चर्य मानीकन ।
सोधे सूर्य-कुमारको विषयमा * साह्रै दुखाई मन ॥७७॥
दाज्यू कर्ण थिए भने हजुरले * त्यो गुप्त राखीकन ।
हाम्रो युद्ध गराइबक्सनुभयो * यस्तो नराम्रो किन ?
जस्तो कष्ट थियो मलाइ मनमा * आफ्ना हितैषी मरी ।
त्योभन्दा बढि यो कुरा हजुरको * सुन्दा भयो यो घरी॥७८
कुन्तीले सुनि बात धर्म-सुतको * भन्दी भइन् सादर ।
देऊ अञ्जलि कर्णलाइ पहिले * उद्धारको खातिर ॥
भन्नेछु पछि जन्मको विषयमा * तिन्को म विस्तारले ।
कुन्तीकी सुनि बात अञ्जलि दिए * पाँचै जना वीरले ॥७९॥

आमालाइ भने युधिष्ठिरजिले * दिक्दार मानीकन ।
माता ! दिन्छु सराप यो विषमा * दुःखी छ मेरो मन ॥
केही गुप्त रहस्य राख्न नसकुन् * स्त्रीजातिले पेटमा ।
दाज्यूको वधमा सहायक हुने * पापी भएँ लोकमा ॥८०॥

सम्झी बान्धवलाइ पाण्वहरू * थाले जलैमा रुन ।
गर्थे रोदन हस्तिनापुर सबै * उर्लेर आईकन ॥
गर्दै वर्णन बीर बन्धु सबको * सत्-शौर्य, कीर्ति बल ।
गङ्गाको तटमा बसीकन गरे * क्यै बेर कोलाहल॥८१॥

पूरा गरी श्राद्ध क्रिया र तर्पण ।
सन्तुष्ट पारीकन शुद्ध ब्राह्मण ॥
धेरै गरी दान सुवर्ण रत्न ।
फर्केर आए पुरमा सबै जन ॥ ८२ ॥

महाभारत स्त्रीपर्व समाप्त ।

महाभारत शान्तिपर्व

प्रारम्भः

नारदले कर्णको उत्पत्ति वर्णन गरेर युधिष्ठिरको चिन्ता निवारण गर्नु :-

वैशम्पायनले भने नरपते ! * गङ्गाजिको तीरमा ।
मैल्मा एक बसे युधिष्ठिर ठूलो * चिन्ता लिई चित्तमा ॥
आफ्ना पुत्र र बन्धु बान्धवहरू * संग्राममा जो मरे ।
तिनलाई क्रमले जलाञ्जलि दिई * संस्कार पूरा गरे ॥ १॥
ज्ञानी नारद, व्यास- देवल ऋषी * योगी तपस्वी मुनी ।
आइ, अर्ति दिएर धर्म-सुतको * चिन्ता हटाऊँ भनी ॥
राजाले सबको सुयोग्य रितले * सत्कार-पूजा गरे ।
शिक्षा पाउँ भनी सबै सुजनको * भूपाल पाऊ परे ॥२॥
तिनको विन्ति सुनी मिलेर सबले * भन्दा भए भूपति !
सारा कौरवको विनाश हुन गो * बाँकी नराखी रति ?
पापी भूपहरू मरे पृथिविको * भारी हल्लको भयो ।
ठूलो भाग्य हुँदा सुखी अब भयौ * संकष्ट तिम्रो गयो ॥३॥
जानी श्रीहरिको दया अब तिमी * त्यागी कुशङ्का भय ।
पाँचै भाइ मिलेर राज्य गर यो * हे भूपति ! निर्भय ॥
शिक्षा भूपतिले सबै सुजनको * यस्तो सुनेथे जब ।
आफ्ना दुःखहरू विनम्र स्वरमा * बिन्ती चढाए सब ॥४
हे सर्वज्ञ, महर्षि, हे सुजन हो ! * जो जो थिए बान्धव ।
दाज्यू-भाइ, गुरु हितैषि जन औ * छोरा र नाती सब ॥

कोही शेष रहेन यो समरमा * राजा सबै मारिए ।
कस्का निम्तिगरूँ म राज्य ? वनमा * जान्थें बिदा बक्सिए ॥५॥
हाम्रा दाजु ति सूर्यका सुत थिए * श्री कर्ण योद्धा भनी ।
जानेको पहिले भए, कुरुकहाँ * के हेतु जान्थे तिनी ॥
श्री दुर्योधन लड्‌न तत्पर भए * मानेर तिन्कै भर ।
हुन्थ्यो नत्र लड़ाइँ हामिहरूको * कुन् कामको खातिर ॥६॥
दाज्यूको वध भाइबाट हुन गो * थाहै नपाईकन ।
दोषी हुन् जननी मलाइ नभनी * त्यो गुप्त राखिन् किन ?
राधाका सुत कर्ण के गरि भए * पायो कहाँ सूतले ।
पाए जान्न कहाँ गएर कसरी * शस्त्रास्त्र श्री कर्णले ॥७॥
पृथ्वीमा रथ भासियो समरमा * कुन् हेतुले कर्णको ।
हे सर्वज्ञ ! बताइबक्सनुहवस् * इच्छा छ यो सुन्नको ॥
चिन्ताग्रस्त भएर धर्म-सुतले * बिन्ती गरेको सुनी ।
लागे भन्न बुझाइ सूर्य-सुतको * उत्पत्ति नारद् मुनी ॥८॥
पापी भूप अनेक यो पृथिविमा * बढ्दै गएथे जब ।
भूमीको सब भार हर्न सुरले * युक्ती विचारे तब ॥
गर्दै आपुसमा विरोघ रणमा * चाँडै मरुन् ती भनी ।
जो तार्तम्य थियो मिलेर सबले * तैयार पारे अनि ॥९॥
कुन्तीका सुत कर्ण जन्मन गए * त्यस्को बनी कारण ।
पाएँ पुत्र भनी गरे जतनले * श्री सूतले पालन ॥
तिन्लाइ पछि द्रोणले दिनुभयो * शिक्षा धनुर्वेदको ।
शिक्षा पाइ भए धुरन्धर ठुलो * श्रीकर्ण शस्त्रास्त्रको ॥१०
पाऊमा गुरुका परीकन भने * ब्रह्मास्त्र सिक्छु जब ।
बर्ता स्नेह भएर श्री विजयको * बोले गुरुजी तब ॥

जस्ले गर्दछ ब्रह्मचर्य तको * राम्रो गरी पालन ।
त्यस्लाई अधिकार प्राप्त छ सदा * ब्रह्मास्त्र जानी लिन ॥११
सक्छन् धारण गर्न क्षत्रिय बरू * कोही तपस्वी भए ।
त्यो ब्रह्मास्त्र हुँदैन सिक्न अरुले * भन्ने विचारी लिए ।
यस्तो बात सुनेर द्रोण गुरुको * आज्ञा लिई राम्ररी ।
पौंचे श्री जमदग्निका सुतकहाँ * ती कर्ण सोही घरी ॥१२॥
राजन् ! भार्गव वंशको द्विज भनी * बोलेर भूटो त्यहाँ ।
थाले चाकरि गर्न श्री परशुराम् * -को श्रेष्ठ आश्रम्महाँ ॥
धेरै काल त्यहीं बसेर गुरुको * सेवा गरी प्रेमले ।
शिक्षा प्राप्त गरे महेन्द्र गिरिमै * ब्रह्मास्त्रको कर्णले ॥१३॥

कर्णको उत्पत्तिको विषयमा राक्षसको उदाहरण

गाई ब्राह्मणको कुनै दिन मृगी * ठानेर मारे जब ।
पृथ्वीमा रथ गाड़िने ति द्विजको * त्यो श्राप पाए तब ॥

हे राजन् ! गुरुजी कुनै दिन सुते * श्री कर्णको काखमा ।
कीरा आइ कुनै डस्यो नरपते ! * ती वीरको पाउमा ॥१४॥
निद्रा भङ्ग हुनेछ व्यर्थ गुरुको * भन्ने विचारीकन ।
धेरै रक्त बगे पनी सहिरहे * पीड़ा नमानीकन ॥
केही बेरपछी उठेर गुरुले * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
सोधे रुष्ट हुँदै 'बता अब छिटो * को होस् तँ हे दुर्मति॥१५
सक्तैनन् द्विज खप्न पीर यसरी * तैंले खपे झैं गरी ।
मानौं विप्र भनी तँलाई कसरी * मैंले बता यो घरी ॥
आफूलाइ बताइ ब्राह्मण छलिस् * व्यर्थैं मलाई किन ?
दिन्छु श्राप र मर्दछस् न त बता * यो छल्नको कारण' ॥१६
त्यो आज्ञा गुरुको सुनी सकसमा * श्री कर्ण योद्धा परे ।
काम्दै थर्थर भीतिले चरणमा * पसेर बिन्ती गरे ॥
ब्रह्मन् ! सूत म हूँ, गरें छल ठुलो * ब्रह्मास्त्र जानौं भनी ।
दोषी हूँ अपराध माफ दिनुहोस् * मेरो दयालु बनी ॥१७॥
यस्तो विन्ति सुनी सरोष गुरुले * भन्दा भए 'हे खल !
तैंले विप्र बनी गरिस् मसँग जो * ऐह्ले वृथामा छल ॥
वेला प्राप्त भएपछी मरणको * शस्त्रास्त्र जाने जति ।
होला निष्फल संज्ञना नरहि त्यो * सम्पूर्ण हे दुर्मति ! ॥१८॥
यस्तो श्राप सँगै बिदा पनि दिए * तिनका गुरुले जब ।
मानी दिक्क ठुलो धनुर्धर बनी * श्री कर्ण फर्के तब ॥
ख्याति प्राप्त गरे धनुर्धर तथा * योद्धा बनी कर्णले ।
राखे साथमहाँ सुयोधनजिले * डाकेर सम्मानले ॥१९॥
केही कालपछी कलिङ्ग नृपले * डाकी सबै भूपति ।
छोरी दिन्छु भनी स्वयंवर रचे * आनन्द मानी अति ॥

श्री दुर्योधनले पुगी हरण ती * कन्या गरेथे जब ।
आए लड्न भनेर भूपतिहरू * निम्ता गरेका सब ॥२०॥
त्यो देखेर रिसाइ सूर्य-सुतले * एक्लै लड़ाइँ गरी ।
देखाएर ठुलो पराक्रम जिते * राजाहरू त्यो घरी ॥
जानी वीर ठुलो कलिङ्ग नृपले * डाकेर दर्बारमा ।
सुम्पे शासन अङ्गदेशभरिको * श्रीकर्णको हातमा ॥२१॥
राधाका सुत कर्ण भूपति भए * यस्तो किसिम्ले जब ।
श्री दुर्योधनको सहायक बनी * ती बस्न थाले तब ॥
कुन्तीलाइ दिनू वचन् परशुराम्- * को श्राप त्यो पाउनु ।
आई इन्द्र छलेर कुण्डल-कवच् * मागेर तिन्को लिनु ॥२२
साह्रै नै अपमान सूर्य-सुतको * श्री भीष्मद्वारा हुनु ।
हे राजन् ! नृप शल्यबाट रणमा * साह्रै तिरष्कृत् हुनु ॥
चल्दामा विपरीत नीति हरिले * श्री कर्णका साथमा ।
दैवाधीन भएर सूर्य-सुतले * मर्नू पर्‍यो युद्धमा ॥२३

युधिष्ठिरले चिन्ता गरेर वन जान खोज्नु र सबैले बुझाउनु—

ज्ञानी नारदबाट सूर्य-सुतको * वृत्तान्त सुन्दा पनि ।
चिन्ता नाश भएन, धर्म-सुतको * दुःखी भए झन् तिनी ॥
कुन्तीले जब धर्मका तनयको * देखिन् नराम्रो स्थिति ।
शान्ती प्राप्त हुने भनिन् हित कुरा * तिनूलाइ हे भूपति ! ॥२४
सम्झाएँ रविको गएर सँगमा * मैले पनी बेसरी ।
मानेनन् तर कर्णले हित हुने * शिक्षा कुनै त्यो घरी ॥
हामीलाइ गरी अनादर वृथा * दुष्कर्म जस्तो गरे ।
सोही पाप फलेर कर्ण रणमा * श्री पार्थद्वारा मरे ॥२५

आफ्ना बन्धु तथा हितैषि जनको * शिक्षा नमानीकन ।
मर्नै दुर्जनको वृथा घरिघरी * चिन्ता गरेको किन !
पाँचै भाइ मिली सुयोग्य रितले * यो राज्यको शासन ।
गर्नू पर्दछ दानको र मखको * सानन्द आयोजन ॥ २६
तिम्रो कीर्ति हुनेछ लोकभरिमा * विख्यात सत्कार्यले ।
कुन्तीको सुनि बात धर्म-सुतले * बिन्ती गरे क्रोधले ॥
राख्ता गुप्त हजूरले अघि कुरा * दुर्बुद्धिले कर्णको ।
ऐले हामिहरू परी सकसमा * पायौं वृथा दुःख यो ॥ २७

राजा युधिष्ठिरलाई द्रौपदी सहित सबैले सम्झाएको

सोही कारण श्राप दिन्छु म सबै * स्त्रीजातिलाई अब ।
कस्तै गुप्त कुरा ति राख्न नसकुन् * नारीहरूले सब ॥
कुन्तीलाइ सुनाइ बात त्यसरी * आँसू भरी नेत्रमा ।
सम्झी कर्ण र बन्धु बान्धव जती * आफ्ना मरे युद्धमा ॥ २८

लागे भन्न विषादयुक्त स्वरमा * ती चार भाईकन ।
हे भाईहरु हो ! गरौं म कसरी * यो राज्यको शासन ॥
दाज्यू भाइ र बन्धु बान्धव सबै * मारेर संग्राममा ।
कस्का निम्ति गरेर शासन बसौं * ऐल्हे म यो राज्यमा॥२९
जान्छु जङ्गलमा र योग खुशिले * पैल्हे गरी धारण ।
गर्छु चिद्घनको म चिन्तन सदा * आफ्नू लगाई मन ॥
गर्नू शासन राज्यको तिमिहरू * चारै जनाले अब ।
मेरो चित्त हुनेछ शान्त यसरी * जाला अशान्ति सब॥३०
साह्रै चित्त दुखाइ धर्म-सुतले * आज्ञा भएको सुनी ।
लागे भन्न बुझाइ भीम, वनमा * जानू वृथा हो भनी ॥
हामीले जब नीतिपूर्वक जित्यौं * संग्राम हे भूपति ! ॥
चिन्ता गर्नु वृथा छ बन्धु-वधको * जानेर दैवीगति ॥३१॥
संन्यासी बनि घोर जङ्गलमहाँ * जाने इरादा भए ।
व्यर्थै युद्ध गरेर बान्धवहरू * के हेतु मर्ने थिए ॥
मौरीको मह यत्नपूर्वक झिकी * खानै नपाईकन ।
सारा नाश भए समान हुन गो * हाम्रो दुखी जीवन ॥३२
नारीको सहवास यौवनमहाँ * पाएर त्यागे सरी ।
त्यस्तै हो सुख त्यागि नाथ ! वनमा* जानू पनी यो घरी ॥
आफ्ना शत्रुहरू समस्त रणमा * मारेर आफू पनी ।
मर्नू झैं स्थिति देख्छु हामिहरुको * अत्यन्त दुःखी बनी ॥३३
हाम्रो शक्ति ठुलो छ बाहु - बलले * सम्पन्न छौं सर्वदा ।
भोग्दैछौं तर कष्ट यो हजुर झैं * अल्पज्ञ दाजू हुँदा ॥
दिन्छन् यो उपदेश शास्त्रहरूले * अत्यन्त बूढो हुँदा ।
सारा सम्पति रित्तिंदा र अहिले * साम्राज्य खोसी लिंदा३४

संन्यासी हुनु योग्य हो सुजनले * आनन्द मानीकन ।
गर्नू हुन्छ हजुर शास्त्रमतको * के हेतु उल्लङ्घन ॥

राजा युधिष्ठिरलाई विविध उदाहरण दिएर सम्झाएको

सिद्धी प्राप्त, गएर घोर वनमा * मात्रै हुने हो भने ।
हुन्थे मुक्त अवश्य जन्तु वनमा * वृक्षादि पैदा हुने ॥३५॥
धौता पितृ र सन्तती, अतिथिको* गर्दैन जो पालन ।
शान्ती प्राप्त हुँदैन घोर वनमा * जाँदा पनी त्यस्कन ॥
जस्तै छन् निज कर्ममा रत सबै * प्राणीहरू लोकमा ।
त्यस्तै क्षत्रिय धर्म पालन गरी * बस्नोस् यही स्थानमा ३६
राजन् ! भीम भएर मौन सहसा * बस्ता भएथे जब ।
जोरी हात दुवै भने विजयले * आफ्नू इरादा सब ॥
राजन् ! हामि बन्यौं निमित्त रणमा* दुर्दैवले नै गरी ।
सारा भूप र वीर कौरव गए * संग्रामद्वारा मरी ॥ ३७

पैल्हेको इतिहास यै विषयको * सुन्नुहवस् भूपति !
सन्यासी भइ विप्रका सुत गए * वन्मा लिई दुर्मति ॥
गर्थे पालन ब्रह्मचर्य, तपमा * आफ्नू लगाई मन ।
पक्षीरूप भई पुगे सुरपती * तिन्को तपस्या लिन ३८
गर्नै भोजन यज्ञ-शेष जति छन् * ती श्रेष्ठ हुन्न ब्राह्मण ।
पक्षीको सुनी बात बालकहरू * बोल्ले खुशी भैकन ॥
हे पक्षी ! तप भैं छ के अरू कुरा * संसारमा उत्तम ।
हुन्छन् नाश तुरुन्त श्रेष्ठ तपले * अज्ञानरूपी तम ॥३९
तिम्रो आदर गर्दछौं हित हुने * देऊ सुशिक्षा अब ।
बोल्ले बालक विप्रको सुनि कुरा * हाँसेर श्री वासव ॥
सार्नै छौ अहिले चलन् जगतको * कस्तो छ, के जान्दछौ ?
ठूलो हो तप मात्र बाल-हठले * के मूर्ख झैं भन्दौ ? ॥४०
गर्नू वैदिक कर्म ब्राह्मण भई * कर्तव्य हो लोकमा ।
सिद्धि प्राप्त हुनेछ शास्त्र-मत नै * मानेर संसारमा ॥
जस्ले गर्छ घरै बसेर मखको * सानन्द आयोजन ।
थामी धर्म-गृहस्थ, वेद-मतको * जो गर्दछन् पालन ॥४१
पूजा गर्दछ देवता, पितरको * श्रद्धादि जो सज्जन ।
त्यस्लाई सुख-शान्ति मिल्छ घरमै * पर्दैन जानू वन ।
पूजा श्राद्ध गरेर पितृ, सुरको * तिर्दैन जस्ले ऋण ।
त्यागी वैदिक कर्म मन्परि स्वयं * जो गर्दछन् दुर्जन ॥४२॥
तिन्लाई द्विजमा कुनै सुजनले * भन्दैन हुन् उत्तम ।
सारा व्यर्थ ठहर्छ घोर तप वा * तिन्ले गरेको श्रम ॥
त्यो शिक्षा सुनि इन्द्रको खुशि हुँदै * हे शत्रु—संहारक ।
आफाफ्ना घरमा गए तप त्यजी * ती विप्रका बालक ॥४३॥

थामी धर्म गृहस्थको अतिथिको * सत्कार सेवा गरी ।
पाए बस्न मरेर स्वर्गपुरिको * लोकादिमा राम्ररी ॥
सोही कारण गर्नुहोस् हजुरले * यो राज्यको शासन ।
गर्दा पालन धर्मको, सुख ठुलो * पाइन्छ त्यागी तन ॥४४
त्यस्तो बात सुनीसकी विजयको * क्यै बेर सोचीकन ।
लागे भन्न बुझाउँदै नकुलले * ती भूपतिको मन ॥
राजन् ! बाहिरको र भित्र मनको * पैहे पखाले मल ।
शान्ती मिल्दछ औ रहन्छ जनको * कीर्ति सदा उज्ज्वल॥४५

राजा युधिष्ठिरलाई व्यासजीद्वारा अनेक विषयको शिक्षा

त्यागी यो घरबार मात्र वनमा * के पाइएला सुख !
त्यागदा धर्म गृहस्थको बरु वृथा * पर्ला अनेकौं दुख ॥
आफ्नू धर्म त्यजेर श्रेष्ठ अरुको * हो धर्म जो भन्दछन् ।
व्यर्थैको हठले ठुलो नरकमा * पापी तिनै पर्दछन् ॥४६॥

आए लड्न भनेर कौरव तथा * जो भूपती दुर्जन ।
माऱ्यौं क्षत्रिय धर्म पालन गरी * संग्राममा तिन्कन ॥
पाएको निज धर्मपूर्वक लडी * यो राज्य हो भूपति !
त्यस्को शासन गर्नुहोस् हजुरले * शंका नमानी रती ॥४७॥
चारै भाइ खुशी भए नकुलको * बिन्ती सुनेथे जब ।
लागे श्री सहदेव भन्न खुशिले * आफ्नो इरादा तब ॥
दोटा छन् 'मम' यो सदा दुख दिने * हे भूपती ! अक्षर ।
साक्षात् उत्तम ब्रह्म हो 'न मम' नै * हे भूप ! नित्य स्थिर॥४८
सोही कारणले त्यही 'न मम' को * राम्रो लिई आश्रय ।
गर्नोस् शासन राज्यको अब, भई * निर्लिप्त औ निर्भय ॥
गर्दैनन् शुभ कर्म भूपति भई * जस्ले प्रजा पालन ।
शान्ती जङ्गलमा तथा घरमहाँ * मिल्दैन त्यस्ताकन ॥४९
चारै भाई मिलेर यो किसिमले * बिन्ती चढाए जब ।
जोरी हात भनिन् विनम्र स्वरमा * श्री द्रौपतीले तब ॥
हे स्वामी ! सब भाइले हित कुरा * बिन्ती गरेको सुनी ।
बोल्नू हुन्न हजूर क्यै पनि बृथा * के पुग्छ दुःखी बनी ॥५०
हामीलाइ अनेक कष्ट कुरुले * सन्ताप व्यर्थै दिए ।
सारा सैन्य र भूपतीसहित ती * त्यै पापले मारिए ॥
जो जो वीर नरेश सैनिक तथा * भाई र बन्धू मरे ।
आउन्नन् अब ती फिरेर सहजै * संसार पारी तरे ।५१॥
हामीले जब धर्म-पूर्वक जित्यौं * संग्राम हे भूपति !
तिन्का निम्ति दुखी हुनू हजुरले * हो व्यर्थ हे सद्मति ॥
देखी शोक हजूरको व्यथित छन् * यी चार भाई पनी ।
यिन्को पीर हटाइ उत्तम दिनोस् * शिक्षा दयालु बनी ॥५२॥